

ენათმეცნიერების საკრებები

ISSN 1512-0473

2019

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
Faculty of Humanities

ენათმეცნიერების საკითხები
ISSUES OF LINGUISTICS

2019

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

სარედაქციო საბჭო:

ვ. ბოდერი, ი. გიპერტი, დ. თვალთვაძე, ბ. უტიე,
პ. ფენრიხი, მ. შანიძე, ზ. ჭუმბურიძე, ა. ჰარისი

EDITORIAL COUNCIL:

W. Boeder, Z. Chumburidze, H. Fähnrich, J. Gippert,
A. Harris, B. Outtier, M. Shanidze, D. Tvaltvadze

სარედაქციო კოლეგია:

თ. გამყრელიძე (მთავარი რედაქტორი),
ი. ლეჟავა (მთავარი რედაქტორის მოადგილე),
რ. ასათიანი, თ. ბოლქვაძე, ნ. გაფრინდაშვილი, მ. ივანიშვილი,
დ. მელიქიშვილი, ე. სოსელია, ლ. ქეცბა-ზუნდაძე, პ. ცხადაია, მ. ჯიქია

EDITORIAL BOARD:

Th. V. Gamkrelidze (Editor-in-Chief),
I. Lezhava (Deputy Editor-in-Chief),
R. Asatiani, T. Bolkvadze, N. Gaprindashvili, M. Jikia, M. Ivanishvili,
L. Ketsba-Khundadze, D. Melikishvili, E. Soselia, P. Tskhadaia

*ჟურნალი დაარსებულია 1999 წელს თამაზ გამყრელიძისა და
ზურაბ სარჯველაძის მიერ*

*The journal was founded in 1999 by **Thomas V. Gamkrelidze**
and **Zurab Sarjveladze***

გამოცემულია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის საუნივერსიტეტო საგამომცემლო საბჭოს გადაწყვეტილებით

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
გამომცემლობა, 2020

© Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Press, 2020

ISSN 1512-0473

შინაარსი

<i>რუსუდან ასათიანი</i> . პოტენციალისი ქართველურ ენობრივ სივრცეში	5
<i>Rusudan Asatiani</i> . Potential Mood in the Kartvelian Linguistic Space	14
<i>თინათინ ბოლქვაძე</i> . იაფეტური თეორიის აღზევება და დაცემა ნაწილი პირველი: იაფეტური თეორიის მდგომარეობა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტებში	17
<i>Tinatin Bolkvadze</i> . The Rise and Fall of Japhetic Theory Part I: The Japhetic Theory in the Institutes of the Academy of Sciences of the USSR	32
<i>რუსუდან გერსამია</i> . ლაზური ენის დიალექტებად დაყოფის პრობლემები და ხოფურ-ჩხალურის თავისებურებები	34
<i>Rusudan Gersamia</i> . The Problems of Division of Laz into Dialects and the Peculiarities of Khopa-Chkhala	42
<i>რუსუდან გერსამია</i> . მოძრაობა-გადაადგილების ზმნური ძირის კონცეპტუალური სტრუქტურა ლაზურში	44
<i>Rusudan Gersamia</i> . The Conceptual Structure of Verb Roots Denoting Motion/Movement in Laz	53
<i>მარინე ივანიშვილი</i> . აკადემიკოს სერგი ჯიქიას ეტიმოლოგიური ძიებები	55
<i>Marine Ivanishvili</i> . Etymological Researches of Academician Sergi Jikia	61
<i>გია კვაშილავა</i> . „აია“, „აიაია“, „აიეტი“ და „კოლხეთი“ ეგეოსურ ხაზოვან წარწერებსა და ბერძნულ წყაროებში	63
<i>Gia Kvashilava</i> . “Aia”, “Aiaia”, “Aeëtes” and “Colchis” in the Aegean Linear Inscriptions and Greek Sources	75
<i>ივანე ლეჟავა</i> . მკვეთრი (ეიექტიური) თანხმოვნების ტიპოლოგიური თავისებურებები	76
<i>Ivane Lezhava</i> . Typological Peculiarities of Ejective Consonants	85
<i>თამარ მახარობლიძე</i> . პირველი ქართული ტაქტილური ანბანი	87
<i>Tamar Makharoblidze</i> . The First Georgian Tactile Alphabet	93
<i>ნიკოლოზ ოთინაშვილი</i> . წყალთან დაკავშირებული ლექსიკა ფრონეს ხეობაში	95
<i>Nikoloz Otinashvili</i> . Water-Related Vocabulary in the Valley of Prone	100
<i>ეთერ სოსელია</i> . გლოტოქრონოლოგია და ლექსიკოსტატისტიკა	102
<i>Ether Soselia</i> . Glottochronology and Lexicostatistics	111

<i>მაგული ლაშბაშიძე</i> . დინამიკური მოდალური სემანტიკის გამომხატველი ანალიზური და სინთეზური ზმნური ფორმები ქართულ სამწერლობო ენაში	113
<i>Maguli Ghambashidze</i> . The Analytical and Synthetic Verbal forms Expressing Dynamic Modality in the Georgian Literary Language	123
<i>იზა ჩანტლაძე</i> . წახ-/ჭონ-/ჭახ- >ჭეხ ურთიერთმიმართებისათვის ქართველურ ენებში	125
<i>Iza Chantladze</i> . On the Relationship of wax-/yox-/yax- > yex in Kartvelian Languages	128
<i>გიორგი ჯღარკავა</i> . I და II პირების დეიქსისთან დაკავშირებული საკითხები ქართველურ ენათა ანდაზებში	129
<i>Giorgi Jgharkava</i> . Issues Related to I and II Person Deixis in Kartvelian Proverbs	150
თარგმანი	
<i>ალექსეი ლიავდანსკი</i> . დასავლურსემიტური ანბანის წარმოშობა და განვითარების ადრეული ეტაპები	151
ახალი წიგნები	
<i>ჟუჟუნა ფეიქრიშვილი, ივეტა ვაშაკიძე</i> , მასალები საზღვარგარეთული ქართველოლოგიის ისტორიისათვის, წიგნი მეორე, რედაქტორები: პროფ. იასუჰირო კოჯიმა, პროფ. ჰარუნ ჩიმქე, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2018 (რუსულად ზეჰალაშვილი)	165
<i>Lia Abuladze, Jonas Löffler (Hrsg.)</i> , Georgisches Lesebuch, Georgisch-Deutsch, usgewählte Geschichten, übersetzt und erläutert von Lia Abuladze und Jonas Löffler, amburg: Buske, 2018 (ელექტრაუდ ბიულოვი)	169
თამაზ გამყრელიძე 90	172

პოტენციალისი ქართველურ ენობრივ სივრცეში

1. შესავალი: საკითხის დასმა

პოტენციალისის კატეგორია,¹ რომელიც “შესაძლებლობას” გამოხატავს, ფართო გაგებით არა მხოლოდ ფიზიკური თვალსაზრისით, და რომლისთვისაც „ნიშნდობლივია ზოგადობა, ზედროულობა და დასაშვებობა“ (გიგინეიშვილი 2016:13) განსხვავებულად ფორმალისდება ქართველურ ენებში (ჩიქობავა 1937).

ქართულში მოქმედებითი (ასევე, საშუალ-მოქმედებითი) გვარის ზმნებთან, უარყოფით ფორმებში, *არ* და *ვერ* ნაწილაკები ქმნიან დაპირისპირებას “შესაძლებელ-დასაშვებ” მოქმედებასა და ამ სემანტიკის მიხედვით ნეიტრალურ ფორმებს შორის; მაგ.: *არ წერს-ვერ წერს, არ სვამს-ვერ სვამს, არ მუშაობს-ვერ მუშაობს, არ ფიქრობს-ვერ ფიქრობს* და სხვ. რაც შეეხება ფორმით დინამიკურ ვნებითებს, აქ გარკვეულ, პოტენციალისისათვის ღირებულ, კონტექსტში *ვერ* ნაწილაკი არ იხმარება, რაც მოწმობს, რომ ის პოტენციალისის შინაარსის გამოსახატავად ჭარბია და ეს ფორმები თავისთავად უკვე გამოხატავენ “შეუძლებლობას”; მაგალითად: *თვეზი წყალში არ დაფასდებაო, ცხვირი პირიდან არ მოიჭრებაო, ეს ღვინო არ დაილევაო, შუბი ხალთაში არ დაიმალებაო*, და სხვ.

მსგავსი ვითარებაა **სვანურშიც**, სადაც *მამ* (არ) და *დეშ* (ვერ) ნაწილაკები გადმოსცემენ *არ* და *ვერ* ნაწილაკების შესაბამის დაპირისპირებას; მაგალითად: *მარე როქეთხუმ დეშ ხემშადალ* (კაცი თავს ვერ შველისო), *ალ ჭყინტგლდას დეშ მაოლკონვედ!* (ამ ჭყინტელას ვერაფერი მოუხერხეთ!), *დეშ ჯიბჟა საბჯოშიშ ჩინხილდ!* (ვერ გაგიგიათ აბჯრის რაჩხუნი!) და სხვ. ვნებითის ფორმებიც სათანადო კონტექსტში, პოტენციალისის გამოხატვისას, ვერ გუობენ *დეშ* ნაწილაკს და უარყოფას მხოლოდ *მამ* ნაწილაკის საშუალებით აწარმოებენ; მაგ., *ალა ნძი, ითჷნი* („ეს იჭმება, ისმება“) – *მამ ნძი, ითჷნი* („არ იჭმება, ისმება“).

ლაზურში ე.წ. ვნებითის ფორმები გამოიხატება ცირკუმფიქსებით <-ი- – -ე/-უ-> (ერთპირიანებისთვის) და <-ა- – -ე/-უ-> (ორპირიანებისთვის), რომლებიც, რო-

¹ ბ. გიგინეიშვილი უპირატესობას ანიჭებს ა.შანიძის ტერმინს – ‘პოსიბილიტივი’/‘შესაძლებლობის ვნებითი’ (შანიძე 1953:299-300) და მყარი არგუმენტებით ასაბუთებს ამ უკანასკნელის მიზანშეწონილობას (გიგინეიშვილი 2016:13). თუმცა ეს ტერმინები (პოსიბილიტივი და პოტენციალისი) გარკვეულწილად სინონიმურია და რამდენადაც ‘პოტენციალისი’ უფრო დამკვიდრებული ჩანს ქართულ გრამატიკულ ტრადიციაში, წინამდებარე ტექსტშიც ის გამოიყენება.

გორც წესი, პოტენციალისის შინაარსს გამოხატავენ; მაგ.: *იჭარენ* (შეიძლება (და)იწეროს), *ითასენ* (შეიძლება (და)ითესოს), *აჭარენ* (მას შეუძლია წეროს), *ათასენ* (მას შეუძლია თესოს), და სხვ. *უ* დაბოლოება გვხვდება უმეტესად უთემისნიშნო ზმნურ ფორმებში, *უ* კი თემის ნიშნიანებში; დასტურდება პარალელური ფორმებიც; ამასთანავე, პოტენციალისის ფუნქციით გამოყენებული (ძირითადად, ორპირიანი) ვნებითი გვარის ფორმები ლაზურში ავლენენ ზმნურ ფორმათა ინვერსიის ტენდენციასაც (კარტოზია 2005).

პოტენციალისის შინაარსი ყველაზე მეტად ქართველური ენებიდან **მეგრულშია** გრამატიკალიზებული და ფორმალურად ერთმანეთისგან გამიჯნულია პოტენციალისის და პოტენციალისის შინაარსს მოკლებული ვნებითი: <ი- – უ-> და <ა- – უ-> გამოხატავს ვნებითს, ხოლო <ი- – უ-> და <ა- – უ-> პოტენციალისს; მაგ.: *იჭარენ(ნ)*² (შეიძლება დაიწეროს), *ითასენ(ნ)* (შეიძლება დაითესოს), *აჭარენ(ნ)* (მას შეუძლია დაწეროს), *ათასენ(ნ)* (მას შეუძლია დათესოს), მაგრამ: *იჭარუუ(ნ)* (იწერება), *ითასუუ(ნ)* (ითესება), *აჭარუუ(ნ)* (ეწერება, მისთვის იწერება), *ათასუუ(ნ)* (ეთესება, მისთვის ითესება).

მეგრულისა და ლაზურის ამ თავისებურებას ისიც განაზავს, რომ ამ ენებში ერთი უარყოფითი ნაწილაკია *ვარ/ვა* (არ) და, ამგვარად, პოტენციალისის შინაარსი მხოლოდ ე.წ. ვნებითის ფორმებით გამოიხატება.

ტრადიციულად, ვნებითის ფორმების პოტენციალისის შინაარსით გამოყენების ფაქტს ხსნიან გენეზისით: ან ვნებითიდან მივიღეთ პოტენციალისი, ან პირიქით, ან ორივეს წყაროდ რეფლექსივი მიიჩნევა.³ გენეზისის საკითხები, ძირითადად, ვარაუდებს ეფუძნება და ყოველს თავისი ძლიერი და სუსტი მხარეები აქვს.

თუმცა „ერთი რამ ცხადია: ვნებითსა და პოტენციალისს ქართველურ ენებში ერთმანეთს ვერ დავაცილებთ. არსებითად ეს ორი სხვადასხვა კატეგორია კი არ არის, არამედ ერთი და იმავე კატეგორიის ორი სხვადასხვა ნიუანსი“ (მაჭავარიანი 1953).

მეტიც: „თავსართი ი-ი საზიაროა პოტენციალისისა და ვნებითის გვარისათვის. ეგვე ი-ი გააჩნია სასუბიექტო ქცევას და რეფლექსიურ ზმნებს. ამგვარად, ქართული უღვლილების ისტორიის თვალსაზრისით, ვნებითობის, პოტენციალისისა და (სასუბიექტო) ქცევის ურთიერთობა მრავალმხრივ საინტერესოა. ეს საკითხი სპეციალურ განხილვას საჭიროებს“ (ჩიქობავა 1937:37).

² ლაზურში ბოლოკიდური *-ნ* ყოველთვის გამოითქმის, მეგრულში კი „დაჩრდილულია და მხოლოდ ხმოვნების წინ აღდება“ (ჩიქობავა 1937:33).

³ მაგალითად, ინიანი ვნებითისა და სათავისო ქცევის გენეზისის შესახებ მსჯელობენ ა. შანიძე (შანიძე 1926), ივ. იმნაიშვილი (იმნაიშვილი 1996); ი-სათვის თავდაპირველ მნიშვნელობად რეფლექსივის მიიჩნევენ არნ. ჩიქობავა (ჩიქობავა 1950), უკუქცევით-კუთვნილებითობას კი – ნ. მარი (მარი 1925), ი. ქავთარაძე (ქავთარაძე 1954) და სხვ. (დაწვრილებით იხ. ასათიანი 1987)).

ანგარიშგასაწვდომია, ასევე, ფაქტი, რომ, საზოგადოდ, გვარის, რეფლექსივის, რეციპროკალისა და პოტენციალისისათვის ერთი და იმავე ფორმალური ყალიბის გამოყენება ენებში ტიპოლოგიურად საკმაოდ გავრცელებულია (მაგალითად, ასეა რუსულში, ლათინურში, ბერძნულში, იაპონურში და სხვა).⁴

ბუნებრივად ისმის კითხვები:

- რა განაპირობებს ამ სხვადასხვა (თუმცა ახლომდგომი, დაკავშირებადი) სემანტიკის ერთი და იმავე ფორმალური ყალიბით წარმოდგენას, კერძოდ, ქართველურ ენებში?
- რა განაპირობებს მეგრულსა და ლაზურში, ქართულისა და სვანურისგან განსხვავებით, პოტენციალისის შინაარსის ფორმალური გამოხატვისკენ ძლიერ მიწრაფებას?
- რა კოგნიტიური საფუძველი აქვს ამ ფაქტებს?

2. ზმნური ხმოვანი პრეფიქსების ძირითადი ფუნქცია

ოთხივე ქართველურ ენაში გამოიყოფა ზმნური ხმოვანი პრეფიქსები, რომელთაც ზმნის ძირიდან უახლოესი, პირველი პოზიცია უკავიათ. ტრადიციულად ამ ხმოვნებს გვარის, ქცევის, კაუზაციის, კონტაქტისა და სიტუაციის მაჩვენებლებად მიიჩნევენ, მაგრამ ამგვარი დაკავშირება ამ კატეგორიებისა განსახილველ ხმოვნებთან ცალსახად ვერ ხერხდება, რადგან არც ერთი მათგანი არ გულისხმობს მხოლოდ მათთვის ნავარაუდებ მნიშვნელობას და პოლისემანტიკურ-პოლიფუნქციურია; მაგალითად, ი-პრეფიქსი გვაქვს: 1. ე.წ. ინიან (აქტივის კონვერსიულ) ვნებითებში (*ი-წერება*); 2. 'იგინება' ტიპის აქტიურ, ანტიპასიურ ზმნებთან; 3. სათავისო ქცევის ფორმებში (*იწერს*); 4. რეფლექსიურ კონსტრუქციებში (*იბანს*); 5. II სერიის აქტიურ ზმნათა ფორმებში (*ი-მუშავენ*); ხოლო ა-პრეფიქსი: 1. ე.წ. საარვისო ქცევის ფორმებში (*ა-შენებს*); 2. კაუზატიურ (*ადულებს*) და 3. კონტაქტის გამომხატველ კონსტრუქციებში (*ა-წერინებს*); 4. საზედაო სიტუაციის ფორმებში (*ა-წერს*).⁵

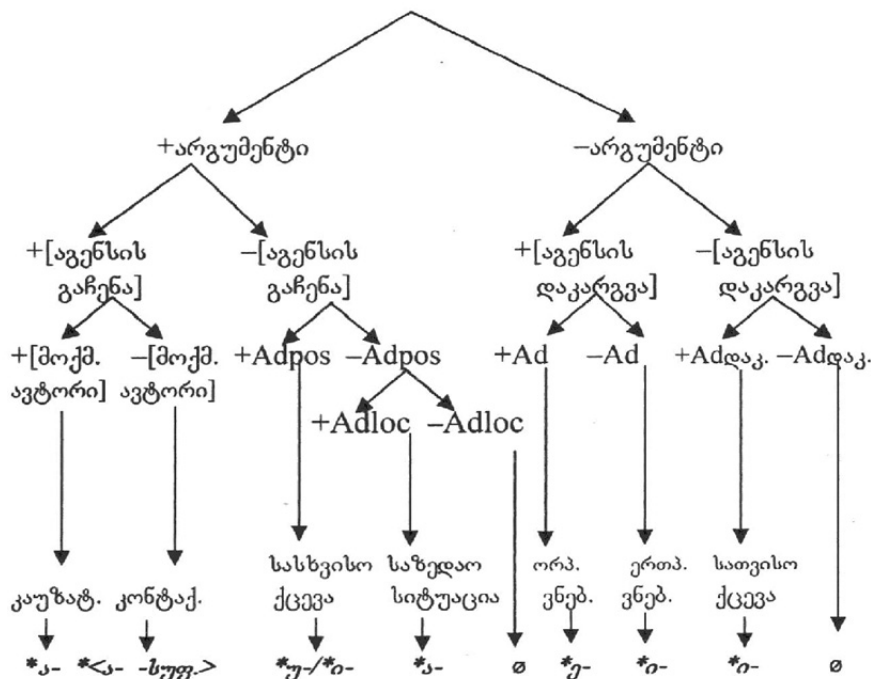
ამ სირთულეებისაგან თავის დაღწევას სხვადასხვა გზით ცდილობდნენ ქართველი გრამატიკოსები და, როგორც წესი, ამგვარ პოლიფუნქციურ ხმოვნებს შლიდნენ სხვადასხვა კატეგორიის მაჩვენებლებს ომონიმურ მორფემებად: მაგალითად, ი-სათავისო, ი-სასხვისო, ი-ვნებითი; ან ა-საზედაო, ა-საარვისო, ა-კაუზაციის და ა.შ., ხოლო მათ შორის არსებულ ფორმალურ მსგავსებას საერთო წარმომავლობით ხსნიდნენ; მაგალითად, კაუზაციისა და სიტუაციის ა-ს საერთო წარმომავლობას ვარაუდობს გ. მაჭავარიანი (მაჭავარიანი 1953); ინიანი ვნებითისა და სათავისო ქცევის გენეზისის შესახებ მსჯელობენ ა. შანიძე (შანიძე 1926), ივ. იმნაიშვილი

⁴ დაწვრილებით იხ. (ასათიანი 2001).

⁵ ამგვარი ფუნქციური აღრევების შესახებ დაწვრილებით იხ. მ. დამენიას (დამენია 1982), მ. მაჭავარიანის (მაჭავარიანი 1980) და ბ. ჯორბენაძის (ჯორბენაძე 1983) შრომები.

(იმნაიშვილი 1996); ი-სათვის თავდაპირველ მნიშვნელობად რეფლექსივს მიიჩნევენ არნ. ჩიქობავა (ჩიქობავა 1950), უკუქცევით-კუთვნილებითობას კი – ნ. მარი (მარი 1925), ი. ქავთარაძე (ქავთარაძე 1954), და სხვ.).

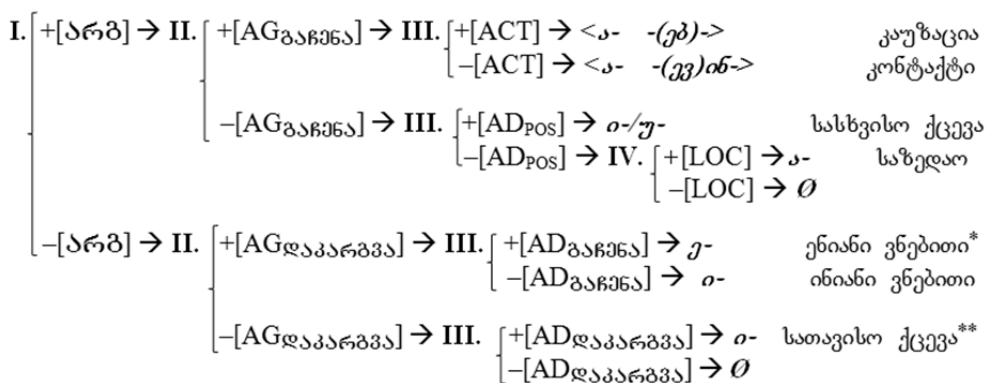
პრობლემატურია ისიც, რომ ზმნური მორფემების ჯაჭვში ამ ხმოვანპრეფიქსებს ერთი და იგივე, ზმნის ძირიდან უახლოესი პოზიცია უკავიათ და ურთიერთგამომრიცხავნი არიან. ამდენად, სავარაუდოდ, ისინი ერთსა და იმავე, უფრო ზოგად კატეგორიას უნდა გამოხატავდნენ. ასეთი კატეგორიის გამოსავლენად, ამომწურავი, ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზის საფუძველზე, აშკარა ხდება, რომ ეს ხმოვნები ყველა ქართველურ ენაში და, შესაბამისად, საერთოქართველურში გამოხატავენ ზმნური ვალენტობების 'მატებას' და/ან 'კლებას', რაც ზმნის არგუმენტულ სტრუქტურაში სემანტიკური როლების (resp. Ag და/ან Ad) 'დამატება' და/ან 'გაუჩინარების' შედეგია. ეს პროცესი გენერატიული ხე-სტრუქტურის სახით შეიძლება წარმოვადგინოთ:

ამ სქემიდან გამომდინარე, ხმოვანი პრეფიქსების სემანტიკური სტრუქტურის წარმოდგენისათვის ქართველურ ენებში ღირებულია 7 ბინარულ-დიფერენციალური ნიშანი: \pm [არგუმენტი], \pm [Ag-ის გაჩენა], \pm [Ag-ის დაკარგვა], \pm [მოქმედების უშუალო ჩამდენი], \pm [Adpos-ის გაჩენა], \pm [Adpos-ის დაკარგვა] და \pm [Adloc]. ამ ნიშნების სხვადასხვაგვარი კონების ფორმალური მარკირების საფუძველზე გამოიყოფა: გვარის, ქცევის, კაუზაციის, კონტაქტისა და საზედაო სიტუაციის ფარდი მორფოსინტაქსური კატეგორიები. ხმოვანპრეფიქსი ჩნდება ყველა ჩამოთვლილი კატეგო-

რიის შემთხვევაში და ე.ი. ის იმართვის (მას განსაზღვრავს) უმაღლესი კვანძის კატეგორიით: ესაა 'არგუმენტის მატება-კლება' (\pm [არგუმენტი]), რომელიც ფორმალურად წარმოდგენილია α -([არგუმენტი]) : σ - (-[არგუმენტი]) პრეფიქსების დაპირისპირებით.⁶ ამგვარად, ზმნური პრეფიქსული ხმოვნების ძირითად ფუნქციონალურ დატვირთულობად უნდა მივიჩნიოთ 'არგუმენტის მატება-კლების' მარკირება.⁷

წარმოდგენილი ანალიზი იძლევა ხმოვანი პრეფიქსების ცალსახა (თითქმის ავტომატურ) კვალიფიკაციას, რომელიც შეიძლება შემდეგი ალგორითმის სახითაც აღვწეროთ:

შენიშვნა —*ინიანი და ენიანი ვნებითის ეს ფორმები გარკვეულ, შესაფერის კონტექსტში გამოხატავენ პოტენციალისს; **თუ Ag და P-ს ერთი და იგივე რეფერენტი აქვთ, ეს ფორმა გამოხატავს რეფლექსივს.

დამატებითი წესი: თუ არ გვაქვს AG-ის არც გაჩენა და არც დაკარგვა (ანუ, სემანტიკური როლები არგუმენტული სტრუქტურის 'სემანტიკური ვალენტობით' განისაზღვრება), მაშინ [+ADგაჩენა] ფორმალიზებულია η - პრეფიქსით, რომელიც გამოხატავს რეციპროკალს;⁸ ხოლო [+ADდაკარგვა] — σ - პრეფიქსით, რომელიც გამოხატავს დეპონენსებს.

⁶ η - და σ -/უ- პრეფიქსები უფრო კომპლექსურ ვითარებას ასახავენ: ისინი ჩნდებიან ან ორჯერადი 'მატებისა', ან ერთდროულად არგუმენტის 'მატებისა' და 'კლების' შემთხვევებში და მკაცრად რომელიმე ერთი არგუმენტის 'მატება'-'კლების' მაჩვენებლად, ალბათ, ვერ ჩათვლებიან. საინტერესოა η - ხმოვნის ფუნქციის გარკვევა წარმოდგენილი სქემის საფუძველზე. მის წარმოქმნაში მონაწილეობს სამი დიფერენციალური ნიშანი: [-არგუმენტი], [+Ag-ის გაუჩინარება], [+Ad] და არაა ღირებული ქცევის კატეგორიისათვის დამახასიათებელი [+Adpos]. ე.ი. ის არ უნდა იყოს ქცევის კატეგორიის მაჩვენებელი, რასაც ვარაუდობს (გ. ნებიერიძე 1976), მაგრამ [+Ad] ნიშნის გამო ითავსებს ქცევის კატეგორიისათვის დამახასიათებელ მნიშვნელობას (შდრ. დამენია 1982).

⁷ დანარჩენი დიფერენციალური ნიშნების მიხედვით განსხვავებული ქვეკატეგორიების ასახვა გრამატიკულ დონეზე ამ ხმოვნების თანაფუნქციას და მათი მორფოლოგიური მარკირება ძირითადად სხვადასხვაგვარი სუფიქსის საშუალებით კონკრეტდება.

⁸ იხ. ასათიანი 2010.

ზმნური ხმოვანპრეფიქსების ამგვარი ინტერპრეტაცია ნათელს ჰყენს იმ ფაქტს, რომ ეს პრეფიქსები თანამედროვე ქართველურ ენებში პოლიფუნქციურია: ქართველურ ენათა განვითარების შედეგად ხმოვანპრეფიქსები თავიანთი ფუნქციების დაკონკრეტების შედეგად იქცნენ გვარის, ქცევის, კაუზაცია-კონტაქტისა და სიტუაციის კატეგორიების გამომხატველ (თანა)მარკერებად, თუმცა ამ ძირითადი, განვითარებული ფუნქციების გარდა, შეინარჩუნეს რა ‘მატება-კლების’ „ზოგადი, ძველი“ ფუნქცია, დამატებით, კონვენციონალურად გამოხატავენ კონვინტიურად ახლოს მყოფ, კონცეპტუალურად „მსგავს“ სხვადასხვაგვარ სემანტიკურ ნიუანსსაც: რეფლექსიურ, რეციპროკალურ, ანტიპასიურ, პოტენციალისისა და დეპონენსურ შინაარსებსაც.

3. საინფორმაციო სტრუქტურების თეორია: ლაზურისა და მეგრულის ვითარება

ლაზურში ვნებითი გვარის ფორმათა სემანტიკური თავისებურება (resp. პოტენციალისის გამოხატვა) შეიძლება ლაზური ერგატიული კონსტრუქციის სპეციფიკით აიხსნას.

ქართველურ ენებში ერგატიულ კონსტრუქციას განსაზღვრავს ორი შეზღუდვა:

(1) ზმნა უნდა იყოს გარდამავალი ან გარდაუვალ-დინამიკურ-ატელიკური;

და

(2) ზმნა უნდა იყოს დრო-კილოთა II სერიის ფორმებში.

ქართულსა და სვანურში ფუნქციონირებს ორივე შეზღუდვა, მეგრულში – მხოლოდ მე-(2), ხოლო ლაზურში ამ შეზღუდვათაგან მხოლოდ (1)-ლი.

როგორც მასალის ანალიზი ცხადყოფს, ლაზურში არა გვაქვს დრო-კილოთა მიხედვით ‘გახლეჩილ-ერგატიული’ კონსტრუქცია და აქ მხოლოდ ზმნის სემანტიკური ნიშნები განსაზღვრავენ ერგატიულ კონსტრუქციას.

ამდენად, საქმე გვაქვს თანმიმდევრულად ერგატიულ (resp. ‘ტიპურ ერგატიულ’), თუმცა სემანტიკურად ‘გაფართოებულ’ კონსტრუქციასთან.⁹ ლაზურში ერგატიული კონსტრუქციის ეს თავისებურება თავისთავად განაპირობებს პასიური კონსტრუქციების სიჭარბეს: *‘ტიპურ ერგატიულ’ ენებში პასიური კონსტრუქციები, როგორც წესი, არ დასტურდება.*

ეს კანონზომიერება იხსნება თანამედროვე ენათმეცნიერებაში მიღებული ერთ-ერთი თეორიული მიდგომის საფუძველზე, რომლის თანახმადაც აქტიურ-პასიურ კონსტრუქციებს შორის არსებული ფუნქციონალური სხვაობა იხსნება წინადადებაში ინფორმაციის სტრუქტურირების სხვადასხვაგვარობით (ასათიანი 2007).

წინადადების საინფორმაციო სტრუქტურაში ინფორმაციულად დაწინაურებული სახელი კვალიფიცირებულია მთავარ ფუნქციონალურ კატეგორიად – *სუბიექტად.*

⁹ ‘გაფართოებულს’ იმდენად, რამდენადაც აქ არა მხოლოდ გარდამავალი, არამედ გარდაუვალ-დინამიკურ-ატელიკური ზმნებიც ქმნიან ერგატიულ კონსტრუქციას (დაწვრილებით იხ. ასათიანი 2014).

სუბიექტი არის შეტყობინების ის ნაწილი, რომლის შესახებაც მოდის გარკვეული ინფორმაცია და რომელიც, ბუნებრივია, „დაწინაურებულია“ საინფორმაციო ნაკადში. ნომინატიურ ენებში აქტიური კონსტრუქციები გამოხატავენ აგენსის დაწინაურებას (resp. $Ag=S$). თუმცა საინფორმაციო ნაკადში შესაძლებელია პაციენსიც დაწინაურდეს და იქცეს გამონათქვამის სუბიექტად; ანუ ინფორმაცია გადალაგდეს ისე, რომ გამონათქვამი გარკვეულ ინფორმაციას გვაწვდიდეს სწორედ რომ მოქმედების ობიექტის, პაციენსის შესახებ (resp. $P=S$). ფორმალურად პაციენსის ამგვარი დაწინაურება გამოიხატება მისთვის ნომინატიური ფორმის მინიჭებით (resp. ვნებითი გვარის კონსტრუქციები).

მაგრამ ერგატიულ ენებში პაციენსი ყოველთვის ნომინატივივია, ე.ი. ინფორმაცია თავიდანვე ისეა სტრუქტურირებული, რომ ის უკვე არის ინფორმაციის ცენტრალური, არამარკირებული ერთეული და მისი შემდგომი ფუნქციონალური დაწინაურება ჭარბია. ამიტომაც ერგატიული ენები, როგორც წესი, არ განარჩევენ ფუნქციონალურად დაპირისპირებულ და ფორმალურად განსხვავებულ აქტიურ-პასიურ კონსტრუქციებს – ეს დაპირისპირება ამ ტიპის ენებისათვის ჭარბია.

სწორედ ამგვარი საფუძველი იქმნება ლაზურში და თუ ქართულში, სვანურსა და მეგრულში პასიური კონსტრუქციების არსებობა, ინფორმაციის სტრუქტურირების თვალსაზრისით, სრულიად მისაღებია I სერიის ფორმებისთვის (პოტენციალისის შინაარსიც, „ზედროულობის“ გამო, მხოლოდ აწმყოში მოიაზრება), სადაც არსებითად ნომინატიური კონსტრუქცია გვაქვს, ლაზურში ის ყველა სერიისათვის ჭარბია.

ლაზური, როგორც ჩანს, ასეთი სიჭარბის დასაძლევად და ამ საერთოქართველური კონსტრუქციების თავის სისტემაში არაწინააღმდეგობრივად მოსაქცევად ახდენს პასიური კონსტრუქციების სემანტიკურ რეინტერპრეტაციას და მათ სემანტიკურად ახლო მყოფ ‘პოტენციალისის’ გამომხატველ მორფოსინტაქსურ მოდელად აქცევს: პოტენციალისი უფრო სემანტიკაზე ორიენტირებული კატეგორიაა, რომელიც ფუნქციონალურ ცვლილებებს (რაც ვნებითი გვარის შემთხვევაში აუცილებელია) არ გულისხმობს და, ამდენად, ერგატიულ კონსტრუქციებთან შეთავსებადია.

მეგრული იცავს როგორც ‘ქართულ-სვანურ’, ისე ‘ლაზურ’ ვითარებას და ფორმალურად ორივეს შესანარჩუნებლად ვნებითისა და პოტენციალისის ყალიბების გამოიჯენას ახდენს; სვანური კი, ქართულისგან განსხვავებით, მეორე სერიის ფორმებშიც ცდილობს ვნებითის (/სუსტად გამოხატული პოტენციალისისა) ყალიბის მოქმედებითისაგან განსხვავებას ნამყოლობის *-ნ* (*←-ენ*) სუფიქსით.

4. გვარის კატეგორია საერთოქართველურში

ფუნქციური გაგებით გვარის კატეგორიის რეკონსტრუქცია საერთოქართველურ ფუძემდებში ვერ ხერხდება, თუმცა არგუმენტის კლების შესაბამისი მოდელის ფარგლებში ზმნური სემანტიკური კლასების სემანტიკითა და აორისტით განპირობებული ყალიბების რეკონსტრუქცია ბუნებრივი (და აუცილებელიც) ჩანს.¹⁰

¹⁰ დაწვრილებით იხ. ასათიანი 2015.

არგუმენტის 'მატება-კლების' მოდელების სახით საერთოქართველურ ფუძემდებარე უკვე არსებობს გვარის მორფოსინტაქსური კატეგორიის ჩამოყალიბებისათვის ხელსაყრელი პირობები.

გვარის კატეგორიის საბოლოო ფორმირება და ფუნქციურ მორფოსინტაქსურ კატეგორიად ჩამოყალიბება, 'გარდამავალი აქტივი': 'კონვერსიული პასივი' დაპირისპირების საფუძველზე, უკვე დამოუკიდებლად მიმდინარეობს ყოველ ქართველურ ენაში.

ამ პროცესს განაპირობებს ქართველურ ენათა ცვლილებების განმსაზღვრელი ერთი ძირითადი ტენდენცია – *სემანტიკური შინაარსების მარკირებიდან ფუნქციური მიმართებების მარკირებაზე გადასვლა* (ასათიანი 2015). ეს პროცესი იმგვარად მიმდინარეობს, რომ ყოველი ქართველური ენა თავისებურად ახდენს სემანტიკური თუ ფუნქციური ინტერპრეტაციების ფორმალიზებას მორფოსინტაქსური კატეგორიების სახით.

ეს უნდა იყოს საფუძველი ლაზურში გვარის შინაარსის პოტენციალისით „ჩანაცვლებისა“, ხოლო მეგრულში პოტენციალისისათვის დამოუკიდებელი ყალიბის ჩამოყალიბებისა, რასაც ამ ენების ერგატიული კონსტრუქციის თავისებურება განაპირობებს.

კოგნიტიურად გვარისა და პოტენციალისის კატეგორიები მსგავსად კონცეპტუალიზდება: ორივე შემთხვევაში გვაქვს აგენსის შესუსტება, რაც პოტენციალისის შემთხვევაში განზოგადებული აგენსის სრულ გაუჩინარებას იწვევს; ყოველივე ეს კი ფორმალური ყალიბების ამგვარი რეინტერპრეტაციის (პასივი → პოტენციალისი) მყარ საფუძველს ქმნის.

5. დასკვნები

დასკვნების სახით შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ ზემოთ ფორმულირებულ კითხვებზე პასუხები:

- როგორც გვარის, ისე პოტენციალისის კატეგორიების ფორმირება მიმდინარეობს ხმოვანპრეფიქსების ზოგადი ფუნქციის დაკონკრეტებითა და სპეციფიკაციით: არგუმენტის კლების -ი-პრეფიქსი საერთოა ორივე კატეგორიისათვის და მათი სემანტიკური სპეციფიკაცია თუ გამიჯვნა (კერძოდ, მეგრულში) სუფიქსური მაჩვენებლებით ხორციელდება.
- მეგრულსა და ლაზურში, ქართულისა და სვანურისგან განსხვავებით, ამ პროცესის განაპირობებს ამ ენებში ერგატიული კონსტრუქციის თავისებურებები: ლაზური თანმიმდევრულად ერგატიულია და ვნებითის კონსტრუქცია ინფორმაციის სტრუქტურირების თვალსაზრისით მისთვის ჭარბია; ხოლო მეგრული ცდილობს, შეინარჩუნოს ლაზურის ვითარება და რადგან აქ კონვერსიული პასივი აწმყოსა (და მასთან დაკავშირებულ დრო-კილოებში) დასაშვებია, ვნებითისა და პოტენციალისის ფორმალურ გამიჯვნას ანიჭებს უპირატესობას.

- როგორც გვარის, ისე პოტენციალისის დროს ზმნის არგუმენტულ სტრუქტურაში არ ჩანს აგენსი და ეს მსგავსი ვითარება განაპირობებს გვარის პოტენციალისად კოგნიტიური ინტერპრეტაციის შესაძლებლობას.
- რამდენადაც „ენობრივი ფსიქოლოგია (უფრო ზუსტად, ენობრივი სტრუქტურირების კოგნიტიური საფუძვლები – რ.ა.) ყველა ქართველურ ენას ერთი და იგივე აქვს“ (ჩიქობავა 1937:34), გვარისა და პოტენციალისის დაახლოება და ერთგვაროვანი ფორმალიზება ყველა ქართველურ ენაში დასტურდება.
- გვარისა და პოტენციალისის გაერთმნევიანების პროცესს განაპირობებს ქართველურ ენათა ცვლილებების განმსაზღვრელი ერთი ძირითადი ტენდენცია – *სემანტიკური შინაარსების მარკირებიდან ფუნქციური მიმართებების მარკირებაზე „არაკონფლიქტური“ გადასვლა.*

ლიტერატურა

- ასათიანი 1987:** რ. ასათიანი, ზმნურ პრეფიქსულ ხმოვანთა ფუნქციონალური კვალიფიკაცია ქართველურ ენებში, *მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია*, 3, თბილისი.
- ასათიანი 2001:** R. Asatiani, Conceptual Structure of Reflexive and Middle, *Proceedings of the 4th International Symposium on LLC* (ed. Dick de Yongh), Amsterdam ILLC Scientific Publications, Amsterdam.
- ასათიანი 2007:** რ. ასათიანი, ინფორმაციის სტრუქტურირების სინტაქსური მოდელები ქართულში, *სემიოტიკა-II*, ი. ჭავჭავაძის სახ. უნივერსიტეტი. გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი.
- ასათიანი 2010:** რ. ასათიანი, ქართულში ვნებითი გვარის ფორმათა სემანტიკურ-კოგნიტიური ინტერპრეტაცია: ენიანი ვნებითის ერთი თავისებურება, *ტიპოლოგიური ძიებანი*, თბილისი.
- ასათიანი 2014:** რ. ასათიანი, საერთოქართველური ფუძე-ენის წყობა: აქტიური(?), *ენათმეცნიერების საკითხები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ასათიანი 2015:** რ. ასათიანი, გვარის კატეგორია ქართველურ ენებში: რეინტერპრეტაცია და რეკონსტრუქციის მცდელობა, *ენათმეცნიერების საკითხები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- გივინიშვილი 2016:** ბ. გივინიშვილი, კაუზატივი და პოსიბილიტივი ქართულში, *ენათმეცნიერების საკითხები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ღამენია 1982:** მ. ღამენია, *ქართული ზმნური მორფემების სტრუქტურული მოდელები*, თბილისი.
- იმნაიშვილი 1996:** ივ. იმნაიშვილი, *ზმნა ძველ ქართულში*, I, მაინის ფრანკფურტი.
- კარტოზია 2005:** გ. კარტოზია, *ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში*, თბილისი.
- მარი 1925:** Н. Марр, *Грамматика древнелитературного грузинского языка*, Ленинград.

მაჭავარიანი 1953: გ. მაჭავარიანი, ზმნის ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები ქართველურ ენებში (*საკანდიდატო დისერტაცია*), თბილისი.

მაჭავარიანი 1980: მ. მაჭავარიანი, ქცევის კატეგორიის საკითხისათვის, *იკე*, XXII, თბილისი.

ნებიერიძე 1976: გ. ნებიერიძე, ქცევის კატეგორია ქართულში, *მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია*, 4, თბილისი.

ქავთარაძე 1954: ივ. ქავთარაძე, *ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში*, თბილისი.

შანიძე 1926: ა. შანიძე, ქართული ზმნის საქცევი, *თუბ*, VI, ტფილისი.

შანიძე 1953: ა. შანიძე, *ქართული გრამატიკის საფუძვლები*, თბილისი.

შეროზია 1980: რ. შეროზია, პოტენციალისის კატეგორია და მასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი ქართველურ ენებში, *ნარკვევები იბერიულ-კავკასიურ ენათა მორფოლოგიიდან*, თბილისი.

ჩიქობავა 1937: არნ. ჩიქობავა, ისტორიულ-შედარებითი ნარკვევები ქართველური ენებიდან, II, პოტენციალისის კატეგორია ქართველურ ენებში, *ენიშკის მოამბე*, I, ტფილისი, 32-37.

ჩიქობავა 1950: არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, *ქეკლ*, I, თბილისი.

ჯორბენაძე 1983: ბ. ჯორბენაძე, *ზმნის ხმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

Rusudan Asatiani

Potential Mood in the Kartvelian Linguistic Space

Summary

In every Kartvelian language the semantics of Potential Mood is expressed by Passive forms, but differently: in Georgian and Svan Potentials get on with Passive forms; in Laz, Passive forms mostly represent Potentials; in Megrelian, Passives and Potentials are separated as two different categories and distinguished by the circumfixes: <-i-/-a- _ -e->(Potentials) and <-i-/-a- _ -e->(Passive Voice).

Closeness of Passives and Potentials may be explained by the coincidence of two factors: (a) by the general function of verb vowel-prefixes; and (b) by the peculiarities of Ergative Construction.

(a) There are four verbal pre-root vowel prefixes in the Kartvelian languages. Based on the Comparative-Historical methodology they can be reconstructed for the Proto-Kartvelian level: **a-*, **i-*, **e-*, **u-*.

Based on the semantic and functional analysis of vowel prefixes, the following generalization is proposed:

The main function of vowel prefixes is to formalize conceptual changes resulting from an increase or decrease of the verb valency, implying either appearance or disappearance of semantic roles in a verb argument structure.

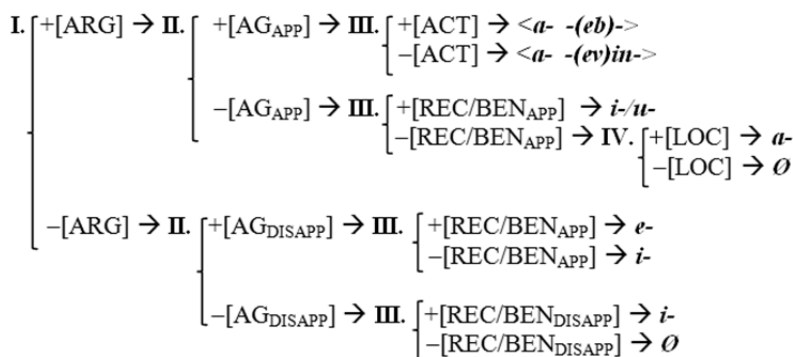
An exhaustive analysis of concrete prefixes shows:

- ***a-** marks out an increase of the verb valency: when Agent-Actor and/or Agent-Initiator of an action appears in a verb argument structure (resp. Transitive and Causative), additionally specific suffixes arise in a verb form: ***-(ev) in** (in case of Causative) or a specific thematic marker of Present Tense forms ***(-eb)** (in case of Transitive); while when Locative appears, only ***a- is** presented in a verb form.
- ***u-∞i-** marks out an increase of the verb valency when a Recipient/Benefactive appears in a verb argument structure (resp. Objective Version).
- ***i-** marks out a decrease of the verb valency when either an Agent (resp. the **so-called Monopersonal Passive sometimes expressing Potential**), or a Recipient/Benefactive (resp. a Subjective Version expressing Reflexive as well) disappears.
- ***e-** marks out a more complicated case: simultaneously, the disappearance of the Agent and appearance of the Recipient/Benefactive/Addressee (resp. **Bipersonal Passive sometimes expressing Potential as well**).

A generative strategy for the creation of verb forms is based on the decisive Semantic Roles and is defined by 7 binary differential features:

+/-[ARGUMENT], +/-[AGENT_{APPEARANCE}], +/-[AGENT_{DISAPP.}], +/-[REC/BEN_{APPEARANCE}], +/-[REC/BEN_{DISAPP.}], +/-[AGENT-ACTOR], +/-[LOCATIVE].

The whole dynamic process may be represented as an algorithm with the four stages of implicational rules:

Additional rule: in the case $\{-[\text{AG}_{\text{APP}}]$ and $-[\text{AG}_{\text{DISAPP}}]\}$, the $+[\text{REC/BEN}_{\text{APP}}]$ is formalized by the prefix **e-** representing the semantics of Reciprocals, while $+[\text{REC/BEN}_{\text{DISAPP}}]$ is formalized by the prefix **i-** representing the so-called Deponent verbs.

The development of the Proto-Kartvelian language system shows that the vowels, expressing the changes of verb valency, step by step developed their own self-semantics and functions and became the markers of categories: **Voice**, Version, Transitivity, Causative, and Locative. Additionally, preserving their “old” functions, they represent Reflexive, Reciprocal, **Potentials** and Deponent semantics.

(b) In Proto-Kartvelian, Ergative Constructions appear if two conditions are met – they appear if and only if:

- 1) *a verb is transitive or intransitive-dynamic-atelic;*
- 2) *a verb is in Aorist.*

Although, these restrictions are functioning variously:

- *Megrelian keeps to only (2)*: any kind of verbs in Aorist trigger the ergative construction, while in the Present they show the nominative one;
- *Laz – only (1)*: any kind of transitive or intransitive-dynamic-atelic verbs trigger the ergative patterns, while all others show the nominative ones; and this regularity is canonical for all Tense forms;
- *Georgian and Svan case patterns are defined by both, (1) and (2), restrictions*: only transitive or intransitive-dynamic-atelic verbs, and only in the Aorist show the ergative construction, while in all other cases thenominative one is represented.

Thus, Laz has no split according to Tense and looks like the so-called typical ergative language, where passive constructions do not exist at all. However, Laz keeps the common Kartvelian tendency of development of vowel prefixes functions and formation of the Voice and reinterprets Passive as representing the Potentials to make its own language system more compatible with all other Kartvelian languages. Megrelian tries to keep as the Georgian/Svan so the Laz situation and chooses the different strategy: inasmuch as its split ergativity allows Passive in Present tense forms (like in Georgian and Svan), it differentiates the categories of Passive and Potentials and marks them by different suffixes (preserving as the Georgian/Svan so the Laz semantic specificity).

**იაფეთური თეორიის აღზევნა და დაცემა
ნაწილი პირველი: იაფეთური თეორიის მდგომარეობა
სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტებში¹**

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმმა 1949 წლის 21 ივლისს მიიღო დადგენილება „საბჭოთა ენათმეცნიერების თანამედროვე მდგომარეობისა და სსრკ მეცნიერებათა აკადემიაში ენათმეცნიერული მუშაობის გაუმჯობესების ღონისძიებათა შესახებ“ (დადგენილება 1949:95-96). ამ დადგენლების ძირითადი დებულებები ასეთი იყო:

ლინგვისტურ ფრონტზე შეიმჩნევა არასახარბიელო მდგომარეობის საგანგაშო ნიშნები. ნ. მარის ენის ახალი მატერიალისტური მოძღვრების საფუძვლები განვითარდა მისი მოწაფეების შრომებში, უპირველესად აკად. მეშჩანინოვის კვლევებში. თუმცა ბოლო წლებში აშკარაა მატერიალისტური ენათმეცნიერების მტრული მიმართულების გააქტიურება და საზღვარგარეთული ბურჟუაზიული ენათმეცნიერების რეაქციულ-იდეალისტური მიმართულებების გავლენის გაძლიერება ზოგიერთ საბჭოთა ენათმეცნიერზე (აკად. ვ. ვ. ვინოგრადოვი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრი ა. ს. ჩიქობავა, აკად. ა. ა. ფრეიმანი, პროფ. მ. ნ. პეტერსონი, ა. ს. რეფორმატსკი და სხვები) და მათ მიმართ ახალი ენათმეცნიერული მოძღვრების ზოგიერთი წარმომადგენლის მხრიდან შემრიგებლური დამოკიდებულება.

ფუძემდებნი რეაქციული თეორიის აღდგენის მცდელობა ხდება ზოგჯერ შენიღბულად (სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორ. დ. ვ. ბუბრიხი), ზოგჯერ კი – შეუნიღბავად (სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორ. ა. ა. ფრეიმანი); არის ფორმალურ-შედარებითი მეთოდის რეაბილიტაციის ცდები (სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორები: დ. ვ. ბუბრიხი, ვ. მ. ჟირმუნსკი, ასევე ა. ვ. დესნიცკაია, მ. მ. გუხმანი); გვხვდება ანალიტიკურ ენათა (როგორცაა, მაგალითად, ინგლისურის უპირატესობის მტკიცება ფლექსიურ რუსულ და სხვა სლავურ ენებთან შედარებით (ვ. მ. ჟირმუნსკი, მისი მოწაფეები და მიმდევრები); თითქოს რუსული ენის ისტორიაში ვლინდება რუსული ენის „ევროპეიზაციის“ ფაქტები (აკად. ვ. ვ. ვინოგრადოვი).

¹ ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული სამეცნიერო პროექტის (გრანტი № FR/503/1-30/14) ფარგლებში. ავტორს კვლევის შედეგები ასახული აქვს მონოგრაფიაში „საბჭოთა ენათმეცნიერების ქართული სამკუთხედი“, გამოცემულია „უნივერსალი“, თბილისი, 2018.

პრეზიდენტი თვლის, რომ ეს მდგომარეობა მნიშვნელოვნად განაპირობა ახალი ენობრივი მოძღვრების წარმომადგენელთა ბოლოდროინდელმა დაინტერესებამ სინტაქსით, ხოლო სინტაქსში ფორმალისტურმა და რეაქციულმა ტენდენციებმა იჩინა თავი.

ნ. ი. მარის სახელობის ენისა და აზროვნების ინსტიტუტს ბოლო ათი წლის განმავლობაში ერთი კვლევაც კი არ შეუქმნია ეთნოგენეზისისა და გლოტოგენეზისის პრობლემებზე; ფაქტობრივად შეჩერებულია მსოფლიოს ენების ისტორიაში სტადიური განვითარების კვლევა იმ პოზიციიდან, როგორც ეს ნ. მარმა დასახა.

ძალიან სადავოა და დახუსტება სჭირდება ახალშექმნილ მოძღვრებას „ცნებით კატეგორიებზე“, რადგან არსებობს საფრთხე, რომ იგი გადაიზარდოს განსაკუთრებულ „ენობრივ აზროვნებაში.“

მატერიალისტური ენათმეცნიერების გადაყვანა კერძო, ზოგჯერ ძალიან მეორეხარისხოვან გრამატიკულ საკითხებზე გამორჩეულად ჩანს კრებულის – „ენა და აზროვნება“ – XI ტომში, რომელიც 1948 წელს გამოიცა.

პრეზიდენტმა განსაკუთრებულად გაამახვილა ყურადღება სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ენისა და ლიტერატურის განყოფილებაზე, რომელიც არათუ არ ჩაუღდა ენათმეცნიერებაში რეაქციული ტენდენციების წინააღმდეგ ბრძოლას სათავეში, არამედ ფართოდ გაუღო კარი პროპაგანდას, რომელიც შენიღბულად ან ღიად უპირისპირდება ახალ ენათმეცნიერულ მოძღვრებას (კურილოვიჩი, ბულახოვსკი, ფრეიმანი, ბუბრიხი და სხვა ავტორების სტატიები). სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნეს“ არ გამოუქვეყნებია არც ერთი მეწინავე სტატია ენათმეცნიერულ ფრონტზე. ამას გარდა, არ ჩაუთვლია საჭიროდ საზღვარგარეთული ლინგვისტური რეაქციული თეორიების კრიტიკა და მხილება.

დადგენილებაში ყურადღება მიექცა იმ შეცდომებს, რომლებიც დაშვებულია სსრკ ხალხთა ენებისა და დამწერლობების განვითარებისა და ასევე ენობრივი მშენებლობის სფეროში. თვით ახალი ლინგვისტური მოძღვრების წარმომადგენლებიც კი არ უკავშირებდნენ თავიანთ კვლევას ნაციონალურ რესპუბლიკებში პრაქტიკული ენობრივი საკითხების გადაწყვეტას. რადგან არ არსებობდა სამეცნიერო პრობლემების კოორდინაცია, ადგილებზე დაუშვეს სერიოზული შეცდომები ნაციონალურ დამწერლობებთან დაკავშირებით. ასევე შეცდომები ვერ იქნა არიდებული ნაციონალური ორთოგრაფიის, ტერმინოლოგიის, ლექსიკონებისა და ზოგიერთი ენის გრამატიკის შექმნის დროს.

პრეზიდენტმა დაგეგმა ლინგვისტურ ფრონტზე არასახარბიელო მდგომარეობის აღმოფხვრის ღონისძიებები, კერძოდ, ენისა და ლიტერატურის განყოფილებას დაევალა, რომ მეცნიერთა აკადემიის სწავლულთა სამდივნომ შეისწავლოს ენათმეცნიერული პროფილის ინსტიტუტთა გეგმები და ხელი შეუწყოს მათ საჯარო განხილვას. ენისა და ლიტერატურის, ისტორიისა და ფილოსოფიის განყოფილებებს დაევალოთ შექმნან იმ პრობლემათა ნუსხა, რომელთა საკვლევად საჭიროა ენათმეცნიერთა, ლიტერატურათმცოდნეთა, ისტორიკოსთა, არქეოლოგთა და ფილოსოფოსთა ერთობლივი შრომა და ამისთვის მოამზადონ შესაბამისი საორგანიზაციო ბაზა.

პრეზიდენტმა დღის წესრიგში დააყენა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნის“ რედაქციის გადახალისება და ახალ შემადგენლობას დაავალა მატერიალისტური ენათმეცნიერების განვითარებაზე განუწყვეტელი ზრუნვა.

საკავშირო რესპუბლიკების სამეცნიერო-კვლევითი საქმიანობის საკოორდინაციო საბჭოს დაევალა მიმდინარე წლის (1949წ.) ოქტომბერ-ნოემბერში მოსკოვში სამეცნიერო სესიის მოწვობა, რომელზეც უნდა იქნეს განხილული სსრკ ნაციონალური ენებისა და დამწერლობების განვითარების საკითხები.

ნ. მარის დაბადებიდან 85 წლისთავისა და გარდაცვალებიდან 15 წლისთავის აღსანიშნავად, პრეზიდენტის დადგენილებით, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიამ უნდა ჩაატაროს დეკემბერში სპეციალური სესია ენის, ლიტერატურის, ისტორიისა და ფილოსოფიის განყოფილებათა მონაწილეობით. განახლდეს მატერიალური კულტურის ისტორიის სახელმწიფო აკადემიის მიერ ნ. მარის „რჩეულ შრომათა“ ბეჭდვა და 1952 წლისთვის დასრულდეს ათტომეულის გამოცემა. ნ. მარის ძველ შრომათა ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად ქცევის გამო, 1950 წელს გამოიცეს მისი „რჩეულ ნაშრომთა“ ერთტომეული; 1949 წლის თავიდან გამოიცეს ვ. ა. მიხანკოვას მიერ დაწერილი ნ. მარის ბიოგრაფია და 1949 წლის ბოლომდე დაიბეჭდოს გ. პ. შერდიუჩენკოს ნაკრევი ნ. ი. მარის მოძღვრების შესახებ.

დაევალოს ჟურნალებს: „საბჭოთა ეთნოგრაფიის ბიულეტენი“, „ისტორიის საკითხებს“, „ფილოსოფიის საკითხებს“, „უძველესი ისტორიის ბიულეტენი“, „საბჭოთა ეთნოგრაფიის ბიულეტენი“, „საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ბიულეტენი“, მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნეს“ 1949 წლის განმავლობაში და 1950 წლის დასაწყისში დაბეჭდონ სტატიები ნიკო მარის წვლილზე საბჭოთა მეცნიერებაში.

ჩამოთვლილი ღონისძიებების განსახორციელებლად შეიქმნა სპეციალური კომისია შემდეგი შემადგენლობით: აკად. ს. ი. ვავილოვი (თავმჯდომარე), აკად. ვ. პ. ვოლგინა და ი. ი. მეშჩანინოვი (თავმჯდომარის მოადგილე), ბ. დ. გრეკოვა, ი. ა. ორბელი, სსრკ აკადემიის წევრ-კორ. ა. დ. უდალცოვა, პროფესორები: ს. პ. ტოლსტოვა, გ. პ. სერდიუჩენკო (სწავლული მდივანი), ფ. პ. ფილინი, ნ. ფ. იაკოვლევი, ნ. პ. ტრეტიაკოვი და სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის დირექტორი ა. ი. ნაზაროვი. მეცნიერებათა აკადემიის ენისა და ლიტერატურის განყოფილებას, ნ. ი. მარის სახელობის ენისა და აზროვნების ინსტიტუტს, რუსული ენის ინსტიტუტს, აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტს და მეცნიერებათა აკადემიის შესაბამის ინსტიტუტებსა და ფილიალებს დაევალოთ პრეზიდენტის 1949 წლის 21 ივლისის დადგენილების განხილვა და საენათმეცნიერო საქმიანობის გაუმჯობესების მიზნით კონკრეტული ღონისძიებების შემუშავება (იხ. დადგენილება 1949). სწორედ ამ დადგენილების შემდეგ ინანიებდნენ ლინგვისტიკი იაფეტური თეორიის ამა თუ იმ დებულების ან მთელი თეორიის კრიტიკის გაბედვას.

1949 წელს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს საბჭოთა ენათმეცნიერებისათვის. ამ დროს ყველაზე მეტი დისკუსია გაიმართა მარქსისტულ ენათმეცნიერებაზე. სსრკ მეცნიერებათა აკადემია ხაზგასმულად ნიკო მარის იაფეტური თეორიის ერთ-

გული რჩებოდა და კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებდა ყველას მთელი საბჭოეთის მასშტაბით, თუ ვინმეს კრიტიკული აზრი გამოუთქვამს მარის თეორიაზე მთლიანად ან მის რომელიმე დებულებაზე. სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის 1949 წლის 21 ივლისის ცნობილი სხდომის შესახებ წყაროს მნიშვნელობა ენიჭება ნიკო მარის მოწაფისა და მიმდევრის, ალექსანდრე ლლონტის წიგნში მოთხრობილ ჩვენთვის მეტად მნიშვნელოვან ამბავს, რომელიც ასახავს 1949 წლის 21 ივლისის დადგენილების მზადების პერიოდს. კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა გადაწყვიტა „სპეციალური თათბირის ჩატარება საბჭოთა ენათმეცნიერებაში არსებული მდგომარეობის გაუმჯობესების ღონისძიებათა შესამუშავებლად. თათბირის ხელმძღვანელობა მიენდო კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივანს სუსლოვსა და მეცნიერების სამმართველოს ხელმძღვანელს პროფ. ი. ჟდანოვს... თათბირის მონაწილეთა პერსონალური შემადგენლობა 21 პირის დასახელებით, დამტკიცებული იყო პოლიტიბიუროს მიერ. საქართველოდან ამ პირთა სიაში შედიოდა ორი კაცი: პროფ. ს. ჟღენტე /თბილისის უნივერსიტეტის პროფესორი/ და დოც. ალ. ლლონტი /გორის პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ენის კათედრის გამგე/. ამ შემადგენლობიდან მახსოვს კიდევ აკადემიკოსები: ი. მეშჩანინოვი /მთავარი მომხსენებელი/, ა. ტოფჩიევი /მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის მუდმივი მდივანი – მომხსენებელი/, ა. ტრედიაკოვი, ს. ტოლსტოვი, პროფესორები: ფ. ფილინი, ვ. მიხანკოვა, გ. სერდიუჩენკო /მომხსენებელი/, ნ. ბელოდელი და კ. ცელოუიკო /უკრაინიდან/, ა. ღარიბიანი და ე. ალაიანი /სომხეთიდან/, ნ. ჩემოდანოვი /მოსკოვის უნივერსიტეტიდან/ და ენათმეცნიერების სხვა თვალსაჩინო მოღვაწენი. მე ამირჩიეს თათბირის რეზოლუციის პროექტის შემუშავებელი კომისიის წევრად. თათბირმა ერთსულოვნად გადაწყვიტა, რომ ქვეყნის ენათმეცნიერთა მთავარ ამოცანად თეორიულ კვლევა-ძიებაში დაისახოს ნ. მარის ენის ახალი მოძღვრების შემოქმედებითად განვითარება და სწავლების მაღალ დონეზე დაყენება. ერთხმად მიღებულ რეზოლუციაში შევიდა პირადად ჩემი სამი რეკომენდაცია: 1. მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში რამდენიმე ინსტიტუტის ნაცვლად შეიქმნას ერთი მძლავრი ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, რომელიც იარსებებს მოსკოვში, ხოლო პეტერბურგში ექნება ფილიალი; 2. გამოიცეს თეორიული ჟურნალი – ენის საკითხები; 3. ცალკე გამოიყოს რუსული ენის ინსტიტუტი და დაუქვემდებარდეს უშუალოდ მეცნიერებათა აკადემიის ლიტერატურისა და ენის განყოფილებას. თათბირის მთელი მასალა რეზოლუციითა და სტენოგრაფიითურთ გასაცნობად გადაეცა ი. სტალინს, რომელთანაც მაშინ, ჩანს, სხვადასხვა არხებით განსხვავებული შინაარსის ინფორმაციები მიდიოდა. ი. სტალინმა არ მოიწონა თათბირის მასალები და, როგორც ცნობილია, ამას შედეგად მოჰყვა „პრაავდის“ ფურცლებზე იმავე წლის მაისში ენათმეცნიერების საკითხებზე ეგრეთ წოდებული „თავისუფალი დისკუსიის“ დაწყება.“ (ლლონტი 1998:20-21).

1949 წელს განსაკუთრებულად უხვად იბეჭდებოდა შრომები ნიკო მარსა და მის თეორიაზე, რაც მთლიანად შეესაბამებოდა 1949 წლის 21 ივლისის სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის დადგენილებას. შემთხვევითი არ უნდა იყოს,

რომ სწორედ 1949 წელს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ შეუკვეთა ბესარიონ შარაშიძეს, მოგროვებინა ყველა ის მასალა, რომელიც უკავშირდებოდა ნიკო მარს ჩოხატაურის რაიონის სოფელ დაბლაციხეში. ბესარიონ შარაშიძე იმითომ იქნა შერჩეული ამ საქმისთვის, რომ ნიკო მარის დედას, ალათი მალულარიას ენათესავებოდა. ნიკო მარის დედის პირველი მეუღლე სწორედ შარაშიძე იყო გვარად. მოგროვილი მასალა ბესარიონ შარაშიძეს წარუდგენია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების სწავლული მდივნისთვის სერგი ჟღენტისთვის, ხოლო 1949 წლის 8 აგვისტოს მიღება-ჩაბარების აქტს ხელს აწერს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი აკაკი შანიძე. ბესარიონ შარაშიძის მოგროვილი მასალა კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ინახება. ამათგან გამოვყოფ ნიკო მარის რამდენიმე წერილს დედისადმი, ასაკოვანი ალათი მალულარიას ფოტოებს, ნიკო მარის მიერ 1919 წელს გადახდილი რამდენიმე გადასახადის ქვითარს, რომლებიც გაცემულია ოზურგეთის სამაზრო ერობის მიერ.

1949 წელს ენის ინსტიტუტის² დირექტორად დაინიშნა ცნობილი ენათმეცნიერი გიორგი ახვლედიანი, თბილისის უნივერსიტეტის ერთ-ერთი დამაარსებელი, ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრის გამგე, რომლის შრომებმა გადამწყვეტი როლი შეასრულა უნივერსიტეტის ბევრი თაობის კურსდამთავრებულთა აღზრდაში. ეს განსაკუთრებით ითქმის უნივერსიტეტის პირველი თაობის კურსდამთავრებულებზე. იგი იყო არნოლდ ჩიქობავას მასწავლებელი, შემდეგ მისი თანაავტორი ენათმეცნიერების საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოებში. გ. ახვლედიანმა 1923 წელს დააარსა საენათმეცნიერო საზოგადოება, რომელშიც გაერთიანებული იყო იმ დროის ყველა ცნობილი ძველი თაობის და დამწყები ენათმეცნიერი. ამ საზოგადოების ფარგლებში ერთმანეთთან თანამშრომლობდნენ: გიორგი ახვლედიანი, აკაკი შანიძე, ლევონ მელიქსეთბეგი, არნოლდ (მაშინ ბენედიქტეს სახელით ცნობილი) ჩიქობავა და სხვა ცნობილი ლინგვისტები. გიორგი ახვლედიანმა უნივერსიტეტსა და ენის ინსტიტუტში წარმოადგინა აკად. ნ. ი. მარის ენათმეცნიერული მემკვიდრეობის ათვისებისთვის სპეციალური გეგმა, რომელსაც იმ დროს „თეზისებს“ უწოდებდნენ. „თეზისები“, რომელიც მოგვიანებით გიორგი ახვლედიანისთვის კინალამ საბედისწერო აღმოჩნდა, კომუნისტური პარტიის მიერ დიდი ხნის წინ საბჭოთა ენათმეცნიერების უმთავრეს იდეოლოგიურ ორიენტირად გამოცხადებული იაფეტური თეორიის შემოქმედის, ნიკო მარის სამეცნიერო მემკვიდრეობის შესწავლას ისახავდა მიზნად, რაც, მისი აზრით, მარქსისტულ-ლენინისტურ საფუძვლებსაც გაუმყარებდა საბჭოთა ენათმეცნიერებას და ზოგადი ენათმეცნიერების სალექციო კურსის შემუშავებასაც შეუწყობდა ხელს.

² ენის ინსტიტუტი დაარსდა 1941 წელს ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის ბაზაზე.

**აკად. ნ. ი. მარის ენათმეცნიერული მემკვიდრეობის ათვისების გეგმა
საქართველოში 1950 წელს³**

I ზოგადი საფუძვლები

1. ენათმეცნიერების პრობლემების დამუშავება მარქსიზმ-ლენინიზმის საფუძველზე ყოველი საბჭოთა ენათმეცნიერის ვალია; ერთიანი, ჭეშმარიტად საბჭოთა ენათმეცნიერება მხოლოდ ამ გზით შეიძლება აიგოს.
2. ლენინ-სტალინის მოძღვრება ნაციონალური ენებისა და ერთიანი მსოფლიო ენის შესახებ ანათებს საბჭოთა ენათმეცნიერის კვლევით გზას.
3. აკად. ნ. მარის ენათმეცნიერული მემკვიდრეობის ათვისება შესაძლებელია მხოლოდ მარქსიზმ-ლენინიზმის ღრმად შესწავლის საფუძველზე და ნაციონალური ენებისა და ერთიანი მსოფლიო ენის შესახებ ლენინ-სტალინის მოძღვრების შუქზე.
4. ენის ახალი მოძღვრების საფუძველზე და აკად. ნ. მარის იმ ცნობილ გამონათქვამებზე, რომლებიც გაბნეულია მის მრავალრიცხოვან შრომაში, შეიძლება დამუშავდეს ენათმეცნიერების ბევრი მიმართულება. ამიტომ ეს უნდა იყოს ამოსავალი საბჭოთა ენათმეცნიერების აგებისათვის.
ნ. ი. მარის ენათმეცნიერული მემკვიდრეობის ათვისება და ენის ახალი მოძღვრების შემდგომი დამუშავება ამ თვალსაზრისით, ყველა საბჭოთა ენათმეცნიერის ერთსულოვანი თანამშრომლობით მიგვიყვანს ერთიანი საბჭოთა ენათმეცნიერების შექმნამდე.
5. უმაღლესი სასწავლებლებისათვის ენათმეცნიერების საფუძვლების ისეთი სასწავლო სახელმძღვანელოების შედგენა, რომლებიც უპასუხებენ საბჭოთა ენათმეცნიერების მოთხოვნებს, საბჭოთა ენათმეცნიერთა გადაუღებელი ამოცანაა.

II „აკად. ნ. ი. მარის ენათმეცნიერული მემკვიდრეობის ათვისების გეგმა“

გულისხმობს:

1. აკად. მარის შრომების გამოცემას ქართულ ენაზე განმარტებითი კომენტარებით – დაახლოებით 45 ნაბეჭდი თაბახი.
2. აკად. ნ. მარის შრომების კრებულის შედგენას მისი კვლევითი თემატიკის მიხედვით.
3. ზოგადი ენათმეცნიერებისა და ცალკეულ ენათა სტრუქტურის საკითხებზე თემატური კრებულის შედგენას, რათა ეს საკითხები განხილული იქნეს ენის ახალი მოძღვრების შუქზე.

პირველი და მესამე საკითხების გადაწყვეტა მიზნად ისახავს ენის ახალი მოძღვრების შესწავლის საქმეში სტუდენტ-ფილოლოგების, განსაკუთრებით სადიპლომო

³ თვითონ დოკუმენტი დაწერილია რუსულ ენაზე და ინახება გიორგი ახვლედიანის პირად საარქივო მასალებთან ერთად თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მუზეუმში.

ნაშრომებზე მომუშავე სტუდენტებისა და ახალგაზრდა მეცნიერ თანამშრომლების ჩართვას.

4. ნ. ი. მარის შრომებზე დაყრდნობით კავკასიური და ქართველური ენების ეტიმოლოგიური ლექსიკონის გამოცემას.
5. ენის ახალი მოძღვრების ფონეტიკური ნაწილის დამუშავებას.

მეოთხე-მეხუთე საკითხების დამუშავება – ცალკეული პრობლემების თაობაზე მარის შრომებიდან მრავალფეროვანი ენათმეცნიერული მასალის ამოკრება მიზნად ისახავს სამეცნიერო-განმარტვადებელ და სისტემატიზების სამუშაოებს. ეს შეიძლება გახდეს ამოსავალი მასალა ზოგადი ენათმეცნიერების კურსის შესაქმნელად სტუდენტ-ფილოლოგებისათვის.

გ. ახვლედიანი

ასეთი გეგმები ჰქონდა გიორგი ახვლედიანს 1950 წლისათვის და ამის შესახებ სპეციალურად მოახსენა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ლიტერატურისა და ენის განყოფილებას 1949 წლის 22 ნოემბერს გამართულ სხდომაზე, რომლის სტენოგრამული ჩანაწერი ინახება გიორგი ახვლედიანის პირად არქივში, თსუ მუზეუმში.⁴ ჩანაწერი დიდია და მისი სრულად მოყვანა, როგორც ბეჭდურად, ისე ფოტომასალის სახით შეუძლებელია. ამიტომ დამოწმებული იქნება სხდომის ცალკეული ნაწილები.

ეს სხდომა მნიშვნელოვანია იმ თვალსაზრისით, რომ მისმა მომწყობებმა და მონაწილეებმა, გიორგი ახვლედიანის მსგავსად, არაფერი იციან საბჭოთა ენათმეცნიერებაში მოსალოდნელი სერიოზული ცვლილებების შესახებ. სხდომა საინტერესოა იდეოლოგიური თვალსაზრისით. მას თავმჯდომარეობდა აკად. ი. ი. მეშჩანინოვი. მასთან ერთად კითხვებს ძირითადად სვამდნენ გ. პ. სერდიუჩენკო და ნ. ფ. იაკოვლევი. იმ პერიოდში ეს ენათმეცნიერები ცნობილნი იყვნენ არა მხოლოდ როგორც მარის მიმდევრები, არამედ როგორც ყველაზე ავტორიტეტული და გავლენიანი მეცნიერები. სწორედ ამ სხდომაზე წარდგა გიორგი ახვლედიანი, როგორც ენის ინსტიტუტის ახლადარჩეული დირექტორი. მან დამსწრეებს აცნობა: „ხელისუფლებამ გადაწყვიტა, რომ ენის ინსტიტუტს მე უნდა ვუხელმძღვანელო, რადგან პირადად ვიცნობდი მარს, ვიცი მისი შრომები და მარის ცოდნით უფრო ახლოს ვარ ამ საქმესთან“.⁵ ენის ინსტიტუტის დირექტორი და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრის გამგე, გიორგი ახვლედიანი მიზნად ისახავდა ნიკო მარის რჩეული შრომების ორტომეულისა და მისივე ნაშრომების ქრესტომათიის მომზადებას სტუდენტებისათვის. მასში უნდა შესულიყო ნათარგმნი

⁴ Стенограмма заседания бюро отделения литературы и языка АН СССР 22/XI -49, თსუ მუზეუმი, დოკუმენტი №9904 ხი-138.

⁵ თსუმ, №9904 ხი-1386:17.

ლიტერატურა. ასეთი იყო უნივერსიტეტის რექტორის, ნიკო კეცხოველის სურვილი. ქრესტომათიაში შესულ ნაშრომებს დართული ექნებოდა კომენტარები, რომლებიც სტუდენტებს გაუადვილებდა მარის ნაწერების გაგებას. ამას გარდა, მარის სამეცნიერო მემკვიდრეობაზე, მის თეორიაზე აუცილებელია სადიპლომო და სადისერტაციო ნაშრომების შექმნა და ამისთვის თემების ჩამონათვალის შედგენა. ამავე სხდომაზე გ. ახვლედიანმა დამსწრეებს აცნობა, რომ არნ. ჩიქობავა მხოლოდ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონზე მუშაობდა და ინსტიტუტის სხვა საქმეებში იგი არ ჩაერთვებოდა 1958 წლამდე. ლექსიკონზე მუშაობის დასრულება ამ დროისთვის ივარაუდებოდა. „მარის შრომების გამოცემა და კომენტირება ნელ-ნელა მოგვაშადებს იმისთვის, რომ სწორად ვუპასუხოთ კითხვას: რაც მარქსისტულად მიგვაჩნია, მარისტულიც არის? მარი ჩვენი დროშაა. ჩვენ მარის დროშის ქვეშ დავდივართ, მაგრამ მხოლოდ მისი ციტატების დამოწმებით არ უნდა შემოვიფარგლოთ. მისი გამოწველივით შესწავლა 1950 წლის ბოლოს დაგვარწმუნებს, რომ, მაგალითად, რასაც საზღვარგარეთულ ენათმეცნიერებაში ვერნერის კანონი ეწოდება, ის მარის კანონია.⁶ მე ცოტა ხნის წინ გამოვეცი „ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები“, რომელშიც რამდენიმე იდეოლოგიურ საკითხსაც შევეხე, მაგრამ ეს იყო მხოლოდ ცდა. დიდ იმედს ვამყარებ, რომ 1950 წელს ბოლო მოელება ამ საქმისადმი (იგულისხმება მარის ნაშრომთა ინტერპრეტირება – თ.ბ.) ჩვენს არასწორ დამოკიდებულებას“ (თსუპ, №9904 ხი-1386:7, 8, 9-10).

სხდომის თავმჯდომარე აკად. მეშჩანინოვი და ნ. ფ. იაკოვლევი დაუფარავად იწუნებდნენ არნ. ჩიქობავას ნიკო მარის თეორიის კრიტიკისათვის. ამის ერთ-ერთი მიზეზი შეიძლება ყოფილიყო 1940 წელს საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის ენისა და ლიტერატურის განყოფილების სხდომაზე არნოლდ ჩიქობავას წაკითხული მოხსენება, რომელშიც ენის არსის თაობაზე პაულის, სოსიურის, ფოსლერისა და სხვა მეცნიერთა მოსაზრებებთან ერთად იგი განიხილავდა ნიკო მარის ინტერპრეტაციებსაც, მაგრამ ეს მოხსენება, როგორც მოსალოდნელი იყო, არ დაუბეჭდავთ „სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ლიტერატურისა და ენის განყოფილების მოამბეში“. იგი დაიბეჭდა საქართველოში (არნ. ჩიქობავა „ენიმკის მოამბე“, ტ. X, ენის, როგორც ენათმეცნიერების საგნის პრობლემა).

„აკად. ი. ი. მეშჩანინოვი: თქვენ ისაუბრეთ არნოლდ ჩიქობავას „შესავლის“ ხელახალ გამოცემაზე. სტუდენტები ამ სახელმძღვანელოს ახლაც იყენებენ? მეორე გამოცემაში რა ცვლილებები იქნება?

გ. ს. ახვლედიანი: ეს არის ენათმეცნიერების შესავლის კურსი, მაგრამ ნიჭიერი ადამიანის კარგად დაწერილი წიგნი. ის ადგილები, რომლებიც განსხვავებულ

⁶ გასაოცარია, როგორ უნდა დამტკიცებულიყო, რომ 1875 წელს დანიელი ენათმეცნიერის კარლ ვერნერის მიერ ახსნილი გერმანიკული ენების ფონეტიკურ-მორფოლოგიური კანონზომიერება ნიკო მარის კანონია. 1875 წელს ნიკო მარი მხოლოდ ათი წლის ყმაწვილი იყო (თ.ბ.).

ემოციებს იწვევს, რა თქმა უნდა, ამოვიღეთ. ჩიქობავას წიგნი იმით გამოირჩევა, რომ აქ მოცემულია კავკასიური და ქართული მასალა. ამ წიგნს სამი ადამიანი ვარედაქტირებთ და ვმუშაობთ, რომ კურსი იყოს უსაფრთხო სტუდენტებისათვის. იგი არ იქნება საშიში. თუ რამეს შევამჩნევთ, ამოვიღებთ და რაც საჭიროა, იმას შევიტანთ.

ნ. ფ. იაკოვლევი: თუ პრინციპული ცვლილებები არ იქნება, ესე იგი, ფიქრობთ, რომ ეს წიგნი გადაამუშავების გარეშეც კარგია.

გ. ს. ახვლედიანი: პრინციპული ცვლილებები არ იქნება. ეს მხოლოდ შესავალია და ვერაფერი ისეთი ამ ნაწილში ვერ მოხვდება, რამაც შეიძლება საფრთხე წარმოქმნას. ჩვენ უკეთესი სახელმძღვანელო არ გავქვს. რამით ხომ უნდა ვასწავლოთ სტუდენტებს? ამიტომ ამ სახელმძღვანელოს ვაუმჯობესებთ, სანამ უკეთესი შეიქმნება.“

მ. მ. გუხმანსაც აფიქრებს ჩიქობავას მსოფლხედველობა, რაზეც გიორგი ახვლედიანი პასუხობს, რომ ერთმანეთისგან უნდა გაირჩეს მკვლევრის სამეცნიერო კვლევა და მსოფლმხედველობა (თს-უმ, №9904 ხი-1386:18-19).

„გ. პ. სერდიუჩენკო: ორი კითხვა მაქვს. როგორ აღიქვამს ჩიქობავა კრიტიკას? სადმე გამოვიდა სიტყვით? რას ეთანხმება და რას არ ეთანხმება? და მეორე. ეს წიგნი, რომელსაც რედაქტორობთ, ამოღებულია სწავლებიდან, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ სტალინის პრემიაზე წარადგინა, აქედან გამომდინარეობს თუ არა, რომ ეს წიგნი გამოხატავს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მსოფლალქმასა და მოძღვრებას. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაში არსებობს თუ არა მყარი პოზიცია ამ წიგნის მანკიერების თაობაზე. თუ ასეთი დამოკიდებულება არ არის, მაშინ რატომ ამოიღეს სწავლებიდან?...

რას ფიქრობს თვითონ ჩიქობავა და რამდენად იღებს შენიშვნებს?“

გ. ს. ახვლედიანი: ჩიქობავა თვლის, რომ მარქსისტული ენათმეცნიერება ვერ დაეფუძნება მარს. აქ ჩვენი თვალსაზრისები იყოფა.

გ. პ. სერდიუჩენკო: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია საბჭოთა კავშირის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრია. ძლიერისგან მეტს ითხოვენ. ჩვენ არ მოგვიწყვია ჩიქობავას წიგნის სპეციალური განხილვა, რადგან ვფიქრობთ, რომ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია იმდენად ძლიერია თავისი კადრებით, რომ ეს სამუშაო მან უნდა ჩაატაროს... ჩიქობავას წიგნი საზიანოა არა მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი მარის წინააღმდეგაა მიმართული, არამედ იმიტომაც, რომ არნოლდ სტეფანეს ძის მოსაზრებები ამკარად ანტიმარქსისტულია. დავუშვათ, შესაძლებლად მიაჩნია მარქსისტულ-ლენინური ენათმეცნიერების აგება მატერიალისტური ტრადიციის გარეშე. რას გვთავაზობს ამის სანაცვლოდ? რამდენადაც ამ წიგნს ვიცნობ, იგი, მაგალითად, ფიზიკალიზმს დაურიდებლად აწყვილებს სოსიურის თეორიასთან“.

გ. ს. ახვლედიანი ყოველნაირად იცავს ჩიქობავას და ცდილობს დაარწმუნოს სხდომის მონაწილენი, რომ ჩიქობავა არ ეწინააღმდეგება მარქსისტულ ენათმეცნიერებას.

„გ. პ. სერდიუჩენკო: დეკემბერში გაიმართება მარისადმი მიძღვნილი სესია. ჩვენ ვთხოვეთ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიას შეეჯამებინა საქართველოში დარჩენილი მარის სამეცნიერო მემკვიდრეობა. მაგრამ ჯერაც არ მიგვიღია პასუხი.

ნ. თ. იაკოვლევი: არ შეგვიძლია, არ მივესალმით იმ ფაქტს, რომ თქვენ ხართ ენის ინსტიტუტის სათავეში. ამ ინსტიტუტში ყოველთვის ორგანიზაციულზე მეტად მეთოდოლოგიის პრობლემები იყო. ცნობილ ქართველ მეცნიერთა ერთი ნაწილი მარის მოწაფეა, როგორც თქვენ და აპირებთ მისი მოძღვრების განვითარებას, მარის პოპულარიზებას, მის გამოცემას. თქვენ ამბობთ, რომ თქვენთან დაჯგუფებები არ არის. ჩიქობავამ მრავალწლიანი მოღვაწეობისას მოასწრო მოწაფეების აღზრდა, რომლებიც ავითარებენ მის მოსაზრებებს და მთლიანად აღზრდილნი არიან მის მეთოდოლოგიაზე. ასე ადვილად მათი უარყოფა სწორი არ იქნება. ვერ ვიტყვოდი, თითქოს ჩიქობავას მომხრეები და მიმდევრები არ ჰყავს. მე მგონია, რომ ჰყავს. თუ თქვენ აპირებთ თქვენი ხაზის გატარებას, ამას აუცილებლად შეეჩეხებით.

კიდევ ერთი რამ მაწუხებს. გულწრფელად რომ გითხრათ, ვერაფრით ვერ გამიგია, თქვენ ამბობთ, რომ პროფესორი ჩიქობავა არ ცნობს მარს. თქვენ თქვით პირდაპირ, ნათლად და პატიოსნად, რომ ჩიქობავა არ ცნობს მარს. ამის შემდეგ ამტკიცებთ, რომ ჩიქობავას ნაშრომებს, რომლებშიც ის მარის წინააღმდეგ გამოდის, არაფერი აქვს საერთო მეცნიერებათა აკადემიასთან... ამის მიუხედავად, თქვენ მიერ წარმოდგენილ ბოლო გეგმაში, თუ არ ვცდები, არის თემები, ლექსიკონის გარდა, რომლებზეც მუშაობს ჩიქობავა.

გ. ს. ახვლედიანი: გეგმაში მას არაფერი არა აქვს.

ნ. ფ. იაკოვლევი: ჩიქობავას სახელი არ არის? ამაში ძალიან მეპარება ეჭვი. მე ვიცი, რომ ა. ს. (იგულისხმება არნოლდ სტეფანეს ძე ჩიქობავა, – თ.ბ.) ამჟამად მუშაობს ავარულ და კიდევ რამდენიმე სხვა ენაზე. იგი ამზადებს ასპირანტებს, ხელმძღვანელობს სექტორს ინსტიტუტში... მე მგონია, რომ თუ წავიკითხავთ თქვენს გეგმას, აუცილებლად ვიპოვით პროფესორ ჩიქობავას სახელს.

გ. ს. ახვლედიანი: არ არის. მე პასუხს ვაგებ იმაზე, რასაც ვამბობ.

ნ. ფ. იაკოვლევი: კიდევ ერთი კითხვა. როგორც თქვენ ამბობთ, ჩიქობავა ქართული ენის საუკეთესო მცოდნეა. მე ვიცი, რომ ქართულის საუკეთესო მცოდნე ა. შანიძეა და მოსალოდნელი იყო, რომ სწორედ მას მიანდობდნენ ლექსიკონის შექმნას. რატომ არ ჩანს ამ საქმეში არსად შანიძე? ეს უცნაურია! რატომ არ ხელმძღვანელობს იგი რომელიმე მნიშვნელოვან ლინგვისტურ ორგანიზაციას? ისიც მარის მოწაფეა.

გ. ს. ახვლედიანი: მე მარის მცოდნე ვარ და არა მოწაფე.

ნ. თ. იაკოვლევი: შანიძე კი მოწაფეა.

გ. ს. ახვლედიანი: იგი არ იჩენს ინტერესს ასეთი საქმეებისადმი.

ნ. ფ. იაკოვლევი: იქნებ იმიტომ, რომ თქვენი ინსტიტუტი არ იჩენს ინტერესს მისი შრომებისადმი. ეს პირველი წელი არ არის, როცა ქართული ენის უმთავრესი სპეციალისტი დისკუსიის დროს არ მოიხსენიება. ჩიქობავას გვარს კი ახსენებენ და არა მხოლოდ ლექსიკონთან დაკავშირებით.

გ. ს. ახვლედიანი: ა. შანიძე არ მუშაობს ამ ინსტიტუტში.

ნ. ფ. იაკოვლევი: სწორედ ეს მაკვირვებს. რატომ არ მუშაობს შანიძე ინსტიტუტში, ჩიქობავას კი, რომელიც სამსახურიდან გაათავისუფლეს, მიანდეს ქართული ენის ლექსიკონის ხელმძღვანელობა. ქართული ენის საუკეთესო მცოდნე კი მაინც შანიძეა და არა ჩიქობავა. თუ თქვენ გსურთ, რომ თქვენი ინსტიტუტი ნამდვილად ავტორიტეტული დაწესებულება იყოს, უპირველეს ყოვლისა, შანიძე უნდა მოიწვიოთ. იგი დაეხმარება ინსტიტუტს ახალ გზაზე დადგომაში. უამისოდ, მგონია, რომ ყველაფერი ძველებურად დარჩება. ჩიქობავას სახელი არ იქნება, მაგრამ ფაქტობრივად იგი ყველაფერს გააკეთებს მარის თეორიის საწინააღმდეგოდ.

გ. ს. ახვლედიანი: შანიძეს არ სურს ინსტიტუტში მუშაობა!

ნ. ფ. იაკოვლევი: პროფ. არნ. ჩიქობავა, დისკუსიებსა და პრესაში მისი საფუძვლიანი კრიტიკის მიუხედავად, მაინც ფიგურირებს როგორც ცენტრალური პირი. მაგალითად, ლექსიკონის საქმის ხელმძღვანელობა მთლიანად მასზეა მინდობილი. მაკვირვებს ის ფაქტი, რომ დირექტორი ვარლამ თოფურია და მისი მოადგილე სერგი ჟღენტი გადადგნენ თანამდებობიდან მაშინ, როცა ისინი არავის გაუკრიტიკებია. ჩიქობავა კი, რომელიც ყველაზე ხშირად არის გაკრიტიკებული, კვლავ რჩება საპასუხისმგებლო თანამდებობაზე.

გ. ს. ახვლედიანი: როგორ აფასებთ თქვენ არნ. ჩიქობავას თეორიას?

ნ. ფ. იაკოვლევი: მე მიმაჩნია, რომ ჩიქობავას თეორია სწორად არის შეფასებული როგორც რეაქციული თეორია, რომელიც იმეორებს სოსიურის, ბრუემანისა და სხვების ბურჟუაზიულ თეორიებს. ეს არის კავკასიურ ენათა პრაენის თეორია.“

გიორგი ახვლედიანი ცდილობს ჩიქობავას დაცვას მთელი სხდომის მანძილზე. ამ კონკრეტულ ბრალდებაზე კი იაკოვლევის არწმუნებს, რომ „ჩიქობავა მთლიანად ლექსიკონზე მუშაობით არის დაკავებული და ლექსიკონს არავითარი კავშირი არა აქვს არც მის და არც რომელიმე უცხო თეორიასთან. აბსოლუტურად! ეს არის ქართული ენის, ახლა მოქმედი ქართული ენის, მთელი სიმდიდრის გამოვლენა როგორც სახელის, ისე ზმნის ნაწილში. ზმნა ძალიან რთულია და, როგორც იცით, ძალიან ორიგინალური. არნ. ჩიქობავას საქმიანობა შეთანხმებული და მოწონებულია საქართველოს უმაღლეს ხელისუფლების მიერ“ (თსუშ, №9904 ხი-1386:20,21,25,29,30,31,32,34).

გიორგი ახვლედიანი ობიექტურ ინფორმაციას აწვდიდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ენისა და ლიტერატურის განყოფილებას. არნ. ჩიქობავასთვის ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის შექმნის მინდობა ნამდვილად საქართველოს უმაღლესი ხელისუფლების გადაწყვეტილება იყო. საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი, კანდიდ ჩარკვიანი დიდებულ ფიგურაში „განცდილი და ნააზრევი“ იგონებს, რატომ დაისვა საქართველოს კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობის წინაშე განმარტებითი ლექსიკონის შექმნის აუცილებლობა და როგორ გადაწყდა მისი შექმნა: „საბჭოთა პერიოდში ქართული ენა უადრესად გამდიდრდა, მეცნიერების ყველა დარგის იარაღი გახდა. დაზუსტდა და დაკანონდა მისი ძირითადი გრამატიკული ფორმები. წერისა და მეტყველების კულტურის დროის მოთხოვნათა სიმაღლეზე აყვანისთვის საჭირო იყო თანამედროვე ქართული ენის მთელი სიმდიდრის ერთ კორპუსად შეკვრა და ლექსიკონის სახით ხელმისაწვდომად წარმოდგენა... შეიძლება ენათმეცნიერები კიდევ ფიქრობდნენ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის გამოცემის აუცილებლობაზე, მაგრამ ყველა თავისი მეცნიერული ინტერესებით იყო გართული და ამ დიდი საქმის წამოწყებას ვერავინ ბედავდა. ასე იყო თუ ისე, წინადადება არსაიდან ჩანდა. კულტურის ყველა სფეროს წინსვლა პარტიის საზრუნავია. პირადად ჩემთვის ამ რიგის ღონისძიებათაგან მთავარი თანამედროვე ქართული განმარტებითი ლექსიკონის გამოცემა იყო“ (ჩარკვიანი 2004:519). მან შეისწავლა ეს საკითხი და 1945 წელს სპეციალურად შეხვდა სიმონ ჯანაშიასა და არნოლდ ჩიქობავას. გადაწყვიტა ამ საქმის სათავეში ჩიქობავა ჩაეყენებინა: „რატომ ა. ჩიქობავა? ენათმეცნიერები, შეიძლება უფრო დამსახურებულებიც, სხვებიც გვყავდნენ, მაგრამ ჩიქობავას მათგან გამოარჩევდა პრინციპულობა, თანამედროვე ენობრივი აზროვნება. ის ლექსიკონში არქაულ გრამატიკულ ფორმებს არ გააგაჭანებდა. ამ უკანასკნელთა გაღვანიზაციის ცდები ჩვენი დიდი ენათმეცნიერების ნაშრომებში კი ხშირი იყო“. ეს აზრი არეკლილია გ. ახვლედიანის პასუხებში სერდიუჩენკოსა და იაკოვლევის კითხვებზე – რატომ არ შეირჩა ა. შანიძე ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის თავკაცად (უფრო დაწვრილებით იხ. თავად საარქივო დოკუმენტი: თსუი, №9904-ხი-1386). განმარტებითი ლექსიკონის სალექსიკონო ერთეულის არჩევანის საკითხი ძალიან დიდი და საინტერესო თემაა, მაგრამ ახლა ამ საკითხზე ვერ ვიმსჯელებთ. როგორც კანდიდ ჩარკვიანმა შენიშნა, ჩიქობავას არ გახარებია ეს შეთავაზება: „ასე მეჩვენა, რომ ეს წინადადება ა. ჩიქობავამ ხალისით არ მიიღო. როგორც ჩანს, ენათმეცნიერებაში ლექსიკოგრაფიის მოღვაწეობა უმაღლურ შრომად ითვლება. თანამედროვე ენაში ბევრ ახალ კანონზომიერებებს ვერ აღმოაჩენ, ჩიქობავა კი მაშინ იბერიულ-კავკასიური ენების კვლევით იყო გატაცებული და ამოღენა ორგანიზაციული და სარედაქციო მუშაობის ტვირთად ალების პერსპექტივა არ ეჭაშნიკა. მიუხედავად ამისა, ცენტრალური კომიტეტის დავალებაზე უარი მაინც ვერ თქვა“ (ჩარკვიანი 2004:520). კ. ჩარკვიანს საინტერესო ინფორმაცია აქვს მოცემული საარქივო

მასალების ჩვენებით, როგორ მიდიოდა განმარტებითი ლექსიკონის საქმე, რომელიც ვერ დასრულდა წინასწარ დაგეგმილ დროს, რაც არ არის გასაკვირი, რადგან ძალიან დიდი სამუშაო იყო შესასრულებელი: წამოწყება მეტად დიდი აღმოჩნდა. საქართველოში ამ ზომის გამოცემა წინათ არასდროს განხორციელებულა. ლექსიკონის მოსალოდნელი მოცულობა კვლავ გაიზარდა. ახლა მთავარი რედაქცია უკვე რვა ტომზე ლაპარაკობდა. როცა მორიგ სიძნელეთა გადალახვა გაუჭირდებოდა, ა. ჩიქობავა მე მომმართავდა. მახსოვს, ჩემთან ერთი შეხვედრისას მან ამგვარი შედარებაც იხმარა: მთელი ენის მომცველი გამოცემა ზაქვის აგებაზე ადვილი არ არისო“ (ჩარკვიანი 2004:521).

გ. ახვლედიანის გადაწყვეტილება, გამოეცა ნიკო მარის შრომები, განპირობებული იყო საბჭოთა ენათმეცნიერებაში ოფიციალურ თეორიად იაფეტილოლოგიის აღიარებით, რაც აისახა კიდევ სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის 21 ივლისის დადგენილებაში. შეიძლება ითქვას, რომ გიორგი ახვლედიანის გადაწყვეტილება მთლიანად ეთანხმება მაშინდელი აკადემიის აზრს ნიკო მარის თეორიის შესახებ. ეს საკითხი სპეციალურად ყოფილა განხილული 1949 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრის სხდომაზე, როგორც ამას ადასტურებს საქართველოს ეროვნული არქივის უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივში დაცული დოკუმენტები. სპეციალური მსჯელობის საგანი იყო ნ. მარის სამეცნიერო პრობლემატიკისა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ყველა ლინგვისტურ-ფილოლოგიური პროფილის კათედრის საკვლევო თემატიკის წარმოჩენა. ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს ლეკანის, ილია აბულაძის დასკვნით სიტყვაში თორმეტი კათედრის გაერთიანებულ სხდომაზე (იხ. ქვემოთ).

ოქმი №12⁷

ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრის სხდომის 11.VI.49წ

დაესწრნენ: გ. ახვლედიანი, ს. ჟღენტა, თ. შარაძენიძე, მ. ბახტაძე და თ. აბ-ზიანიძე

დღის წესრიგი:

1. სასწავლო წლის დამთავრებასთან დაკავშირებული საკითხები.
2. 1949 წლის სამეცნიერო საკვლევო თემატიკის შესრულება და პირველი ორი კვარტლის ანგარიში.
3. სახელმძღვანელოების სამწლიანი საგამომცემლო გეგმა.
4. ნ. მარის შრომების გამოცემის ორგანიზაციის საკითხი.
5. მიმდინარე საკითხები.

⁷ საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი №471, ანაწერი №21, საქმე №214, ფურც. 19-20.

მოისმინეს: გ. ახვლედიანის ინფორმაცია სახელმძღვანელოების სამწლიანი საგამომცემლო გეგმის შესახებ:

1949 წელს გამოვა გ. ახვლედიანის I ტ. ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები I და II ნაწილი.

1950 წელს 1. არნ. ჩიქობავას ზოგადი ენათმეცნიერება, I ტ. პროპედევტიკული ნაწილი და ნ. მარის შრომების ერთი ტომი,

1951 წელს გ. ახვლედიანი II ტ. ზოგადი ფონეტიკის პრობლემები და არნ. ჩიქობავა ზოგადი ენათმეცნიერება II ტ. ძირითადი ნაწილი.

მოისმინეს: გ. ახვლედიანის ინფორმაცია მარის შრომების გამოცემის ორგანიზაციის საკითხის შესახებ. მარის შრომების გამოცემა ძალიან რთული და საპასუხისმგებლო საქმეა, ამ საქმეს ერთი კათედრა ვერ გაუძღვება, ამიტომ საჭიროა უნივერსიტეტის ყველა საენათმეცნიერო კათედრების გაერთიანებული სხდომის მოწვევა, სადაც განიხილება საკითხი, თუ როგორ უნდა მოეწოდოს ამ საქმეს.

გარდა ამისა საჭიროა კათედრებმა მიაღვენონ თვალყური, რომ სადისერტაციო თემატიკა: შერჩეული და გაშუქებული იქნეს მარის შრომების გათვალისწინებით.

დაისვას საკითხი, რომ უნივერსიტეტის გამომცემლობამ გამოსცეს დამუშავებული ეტიმოლოგიური ლექსიკონი მარისა, რაც გაკეთებულია უკვე რამოდენიმე წელია.

მომავალი წლიდან შემოდებული იქნეს სემინარი სტუდენტებთან მარის მოძღვრების შესასწავლად.

საჭიროა, რომ კათედრებზე წაკითხული იქნეს სქემატური მოხსენება იმის შესახებ, თუ როგორ დალაგდება მარის შრომების მიხედვით ზოგადი პრობლემატიკა.

დაადგინეს: 1. უახლოეს ხანში დაინიშნოს საენათმეცნიერო კათედრების გაერთიანებული სხდომა.

2. დაევალოს ს. ჟღენტს უახლოეს კათედრის სხდომაზე წარმოადგინოს სქემატური მოხსენება ზოგადი პრობლემატიკისა.

კათედრის გამგე გ. ახვლედიანი (ხელმოწერილია)

მღივანი თ. აბზიანიძე (ხელმოწერილია)

ოქმი №13⁸

თორმეტი საენათმეცნიერო კათედრის გაერთიანებული სხდომის 18.VI-49 წ

დაესწრნენ: გ. ახვლედიანი, ალ. ბარამიძე, ვ. თოფურია, გ. წერეთელი, ს. ჟღენტი, ივ. გიგინეიშვილი, ლ. მელიქსეთბეგი, ს. ვაჩნაძე, შ. ძიძიგური, ს. ჯიქია, თ. მრეკლიშვილი, არ. ცხადაძე, ვლ. ფუთურიძე, ს. ფურცელაძე, ვ. ჟიდკო, ნ. ხიდაშელი, ელ. კრემერი, გ. მღივანი, ის. გვარჯალაძე, ლ. კვაჭაძე, ნ. ქადაგიძე, თ. შარაძენიძე,

⁸ საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი №471, ანაწერი №21, საქმე №214, ფურც. 21-22.

კ. წერეთელი, ალ. ლეკიაშვილი, ლ. კიკნაძე, ევგ. ჯეირანაშვილი, მზია ანდრონიკაშვილი, თ. ბურდული, ლ. ახვლედიანი, მ. შანიძე.

დღის წესრიგი:

1. ნ. მარის შრომების ქართულ ენაზე გამოცემის ორგანიზაცია

მოხსენიეს: პროფ. გ. ახვლედიანის ინფორმაცია 1949 წლის 19 ივნისის ბრძანების შესახებ. გამოყოფილი იყო სპეციალური კომისია, რომელსაც უნდა შეესწავლა ფილოლოგიის ფაკულტეტის სასწავლო-მეთოდური და სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის მდგომარეობა, რის შედეგად გამოირკვა, რომ მიუხედავად მიღწევებისა, ფილოლოგიის ფაკულტეტის მუშაობაში ადგილი აქვს სერიოზულ ნაკლოვანებებს. ეს უმთავრესად ეხება ლიტერატურათა და საენათმეცნიერო კათედრებს.

ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრამ ვერ შეძლო წამყვანი როლი შეესრულებინა ნ. მარის მოძღვრების საქმეში. ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრამ იქონია მსჯელობა და დასახა ღონისძიებანი. ნ. მარი მართლაც მრავალმხრივი მკვლევარი იყო და არც ერთ საენათმეცნიერო კათედრას არ შეიძლება არ მოენახოს რაიმე კონტაქტი მართან. მაგ. მარი და რუსული ენა, მარი და სომხური, მარი და კავკასიური ენები, მარი და სემიტური ენები და სხვა და სხვა.

რა თქმა უნდა, ერთი კათედრა ასეთი მუშაობის ჩატარებას ვერ შეძლებს, ამიტომ საჭიროა ყველა საენათმეცნიერო კათედრების ჩაბმა ამ მუშაობაში. ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრას ევალება ზოგადი ხასიათის თეორიული შრომები, რაც შეეხება ცალკე დარგებს, ამას სხვა კათედრები გააკეთებენ.

პრაქტიკულ საქმიანობაში საჭიროა:

1. სადისერტაციო თუ საგეგმო თემების დამუშავება მარის მოძღვრებიდან, მისი ცალკეული შრომებიდან.

2. სტუდენტებს მიეცეთ სადიპლომო თემები ნ. მარის თემატიკიდან.

3. გამოიცეს ნ. მარის რჩეულ ნაწერთა I ტომი, რომელიც უნდა დამზადდეს ამ წელს. I ტომში, რომელსაც დაამზადებს ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრა აკად. განყოფილებასთან ერთად, შევა მარის გამოკვლევები ზოგადი საკითხის შესახებ.

აზრთა გაცვლა-გამოცვლაში მონაწილეობა მიიღოს: ვ. თოფურიაძე, გ. წერეთელი, ლ. მელიქსეთბეგმა, ს. ჯიქიაძე, ივ. გივინიშვილი და სხვა.

საბოლოო სიტყვით გამოვიდა ფაკულტეტის დეკანი ილ. აბულაძე, რომელმაც აღნიშნა, რომ უპირველესად ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრამ უნდა მიიღოს ღონისძიება, რათა პროგრამები იქნეს განხილული და დამუშავებული, სტუდენტები უზრუნველყოფილი იქნენ სახელმძღვანელოთი, საჭიროა კათედრამ შეარჩიოს ორისამი სტუდენტი მოსკოვსა და ლენინგრადში გასაგზავნად ასპირანტურაში.

დაადგინეს: დაევალოს კათედრებს წარმოადგინონ თავიანთი გეგმის ვარაუდი მარის შრომებზე მუშაობისა ა. წ. 25.VI-მდე.

კათედრის გამგე გ. ახვლედიანი (ხელმოწერილია)

მდივანი თ. აბზიანიძე (ხელმოწერილია)

გიორგი ახვლედიანის გადაწყვეტილება ნიკო მარის ახალი ლინგვისტური მოძღვრების ათვისების თაობაზე ერთხმად მოიწონეს თორმეტი საენათმეცნიერო კათედრის გაერთიანებულ სხდომაზე, რომელიც გაიმართა 1949 წლის ივნისში (იხ. ზემოთ). ერთადერთი ადამიანი, ვისაც ეს გადაწყვეტილება არ მოეწონა, იყო არნოლდ ჩიქობავა. უფრო მეტიც, მან დოკუმენტის პირველი ნაწილი, რომელშიც თეზისურად არის მოცემული ზოგადი მოსაზრებები მარქსისტულ-ლენინური ენათმეცნიერების შესახებ, პირადად მის საწინააღმდეგო ნაბიჯად ჩათვალა, რაც წერილობით გაუგზავნა 1950 წელს ენათმეცნიერების ინსტიტუტს. 1950 წელს გიორგი ახვლედიანის გეგმის განხილვისას ენათმეცნიერების ინსტიტუტში ის, რაც მოწონებული იყო 1949 წელს, დიდ დამსახურებად ეთვლებოდა გიორგი ახვლედიანს – ნიკო მარის შრომათა ქართული თარგანების გამოცემა, 1950 წელს ეს გადაწყვეტილება იქცა მის ბედისწერად, შეცვლილი პოლიტიკური კონიუნქტურის გამო, რომლის შესახებ 1950 წლის 9 მაისამდე მან არაფერი იცოდა.

ლიტერატურა

ახვლედიანი 1950: გიორგი ახვლედიანი, План освоения языковедческого наследия акад. Н. Я. Марра в ГССР на 1950 год, თსუ მუზეუმი, დოკუმენტი №9904 ხი-1385.

დადგენილება 1949: Из постановления Президиума Академии Наук Союза ССР от 21 июля 1949 г.: О современном положении в советском языкознании и мерах улучшения языковедческой работы в Академии Наук СССР, «Известия Академии Наук СССР. Отделение литературы и языка», №6, Издательство АН СССР, Москва: 497-501

სტენოგრამა 1949: Стенограмма заседания бюро отделения литературы и языка АН СССР 22/XI -49, თსუ მუზეუმი, დოკუმენტი №9904 ხი-1386.

ღლონტი 1998: ალექსანდრე ღლონტი, მოძღვრები, მეგობრები, შეგირდები, სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტი, რედაქტორები: ვ. სართანია, ლ. კვაჭაძე, თბილისი.

ჩარკვიანი 2004: კანდიდ ჩარკვიანი, განცდილი და ნააზრევი, გამომცემლობა „მერანი“, რედ. დ. ჯიბლაძე, ლ. ასლანიშვილი, თბილისი.

Tinatin Bolkvadze

The Rise and Fall of Japhetic Theory Part I: The Japhetic Theory in the Institutes of the Academy of Sciences of the USSR

Summary

The year of 1949 was a very important period for the fate of Niko Marr's Japhetic Theory. On 21 July 1949 the Presidium of the Academy of Sciences of the USSR adopted a famous resolution on the Modern Status of Soviet linguistics and Measures to Improve Linguistic Work in the Academy of Sciences of the USSR. The main provisions of this

Resolution aimed at deepening the Japhetic Theory in the direction of its popularization, research and teaching. In the same year, Stalin secretly launched a linguistic discussion about which only few people knew. The department of language and literature at the Academy of Sciences of the USSR had no information about the changed opinion of Stalin regarding Niko Marr's theory.

In order to scientifically investigate the problem, the archival materials were requested from the Archives of former Soviet bodies of the Archive Department of the Ministry of Internal Affairs of Georgia and the Central Archive of Georgia, as well as from the Archives of the Academy of Sciences of Georgia and the Museum of Tbilisi Ivane Javakhishvili State University, where the personal archive of Academician Giorgi Akhvlediani, one of the University's founders, is kept. Some interesting documents are also preserved in the National Centre of Manuscripts of Georgia, which show Niko Marr's connection with the village Dablatsikhe in Chokhatauri District, where the future linguist was brought up. The Memorial House of Niko Marr in Dablatsikhe keeps a lot of documents and rare books. The paper deals with the new archival documents on the Status of the Japhetic Theory in the institutes of the the Academy of Sciences of the USSR.

ლაზური ენის დიალექტებად დაყოფის პრობლემები და სოფურ-ჩხალურის თავისებურებები

ლაზური (ჭანური) ენა მეგრულთან ერთად ქმნის ზანური ენის ჯგუფს და ქართულ და სვანურ ენებთან ერთად ერთიანდება ქართველურ ენათა ოჯახში (გ. დეეტერსი, ნ. მარი, თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, გ. კარტოზია...).

ლაზური ენა ქართველურ ენათაგან ერთადერთია, რომლის დიდი ნაწილი ფუნქციონირებს თურქეთის ტერიტორიაზე, ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისკენ, შავი ზღვის სანაპიროზე, სარფიდან (საქართველო) რიზემდე. ლაზები თურქეთში ცხოვრობენ ხოფის, ბორჩხისა და არჰავის (= ართვინის ვილაიეთი), ფინდიქლის, არდეშენის, ჩამლიჰემინისა და ფაზარის (= რიზეს ვილაიეთი) ილჩებში¹ (კარტოზია 2005:3-4); აღმოსავლეთით სანაპირო ზოლი დახშულია მთებით; ამ მთებს ლაზური ენა სცილდება ერთგან, მურღულისკენ, სადაც მდებარეობს ჩხალის ხეობა რვა სოფლით: კოსტანეთი, დაკვარა, მაქრეთი, ბაშქიოი, პანჭურეთი, მჭათი (დანელია 2006:18); ჩვენთვის საინტერესო ხოფური მეტყველება კი ვრცელდება ხოფას (Hopa) ნოლაში, რომელიც 6 რაიონისგან შედგება: სუნდურა (სუნდურა), ორთაპოფა (ორთაპოფა), კულედიბი მაჰალესი (კულედიბი), იუქარი კულედიბი (ამჭიშე), ბუჯაქი (ბუჯალი), ჯუმჭურიეთი; ხოფას რაიონი ითვლის 29 სოფელს (ოფუტეს): ბაშქიოი (მხივი/ფხივი), ესენქიი (აზლალა), გიუვერჯინლი (ბუჩა/ ბუჩე), აქლერე (ზენდილი), ჩამურლუ (ჭანჭახუნა), ჩაუშლუ (ჩაუშლი), ჩიმენლი (ჩიმენლი), დერეიჩი (მაისქიოფუტე/მანელოლი), გიუნემლი (ჩადრინა), ჰენდექი (ხენდეკი), ქაიაქიო (შანა), ქიუნჯულარი (ზალონა), ქიოფრუჯუ (ქიოფრიჯი), ოსმანიე (ოსმანიე), სარფი (მოლენი სარფი), სუგიორენი (კისე), უჩქარდეში (სუმჯუმა), იოლდერე (ჟურპიჯი), ჩამლი (პერონითი), ბალჯექიოი (ბალიქქიოი), იემილქიოი (პანჭოლი), ქაზიმიე (ხემშილლული), სუბაში (წკარისთი), გიუმუშდერე (ხელუკეთი), ფენარლგ (ანჭოროხი/ანჩიხორი), ქარაოსმანიე (ლეცელონი), ეშმექაია (არდალა), ბაშობა (ხიგობა), ლიმაანი (ლიმანი); საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული ლაზურიც ხოფურია, კონკრეტულად უთითებენ სარფულ მეტყველებაზე (მემიშიში 2015),² რომელიც კომპაქტურად დასახლებული სოფელ სარფის ლაზთა მეტყველებაა.

¹ თურქეთში ამ ტერიტორიას 1925 წლამდე *ლაზისტანს* ეძახდნენ.

² განსხვავებული იყო ისტორიული ვითარება საქართველოში: მე-20 საუკუნის 30-იან წლებამდე ლაზები ცხოვრობდნენ აფხაზეთში (გულაუთაში, სოხუმსა და ოჩამჩირეში,

ლაზურს ძლიერი დიალექტური დიფერენციაცია ახასიათებს, რაც ლინგვისტურ ლიტერატურაში ამ ენის კვლევის პირველსავე ეტაპზე იყო ხაზგასმული: „სხვადასხვა კილოკავზე მოლაპარაკე ჭანებს ზოგჯერ ერთმანეთისა არ ესმით“ (მარი 1910:XVI); „ჭანური სოფლები საკმაოდ განსხვავებულად უქცევენ“ (ჩიქობავა 1936:10); ამგვარი რეალობა ართულებს ლაზური ენის დიალექტებად დიფერენცირების, მკვეთრი სადემარკაციო ხაზების გავლების შემდგომ კი მათი კვალიფიკაციის საკითხს, რაც, თავის მხრივ, აპირობებს აზრთა სხვადასხვაობას, მრავალგვარობას ლაზურის დიალექტებისა და მათი გავრცელების არელების შესახებ.

ნ. მარი ლაზურ ენას ორ დიალექტად ყოფდა: *დასავლურად* და *აღმოსავლურად*. დასავლურ დიალექტში გამოყოფდა *დასავლურ (ათინურ)* და *აღმოსავლურ (ვიწურ-არქაბულ)* კილოკავებს, ხოლო აღმოსავლურ დიალექტად კი *ხოფურს* გულისხმობდა (მარი 1910, XVI-XVIII); ნ. მარის მიერ კილოკავებად მიჩნეული სისტემები ა. ჩიქობავამ დამოუკიდებელ ერთეულებად ჩათვალა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ლინგვისტური (ფონეტიკა-ფონოლოგიური და მორფოლოგიური) არგუმენტის გათვალისწინებით, რომელთა შორის სადემარკაციო ხაზის გამკვლევად მიიჩნია მკვეთრი /y/ ფონემის განსხვავებული რეფლექსები, რომლის შედეგადაც ლაზური ენის (resp. დიალექტის) შედგენილობაში გამოყო სამი კილოკავი: ხოფური, ვიწურ-არქაბული და ათინური; ამ კილოკავების შედგენილობაში გამოყო თქმები: *ათინურში – ბულეფურ-ართაშენული*, *ხოფურში – ჩხალური*, *ვიწურ-არქაბული* კი ორი დამოუკიდებელი კილოკავის ნაერთად წარმოადგინა (ჩიქობავა 1936:9).

გ. კარტოზიამ, მეთოდოლოგიური ხასიათის შენიშვნის გათვალისწინებით, მართებულად მიიჩნია, რომ ვიწურ-არქაბულის მსგავსად, დანარჩენ ლაზურ დიალექტებსაც შემადგენელ კილოკავთა სახელწოდების მიხედვით დარქმეოდა სახელი – *ათინურ-ართაშენული* და *ხოფურ-ჩხალური* (კარტოზია 2005:4), რაც ტერმინოლოგიური თვალსაზრისით თანმიმდევრული ჩანს.

მონოგრაფიაში – „ლაზურ-მეგრულის მორფოლოგია“ (ქირია და სხვ. 2015) – მორფოლოგიური ხასიათის, კონკრეტულად კი მწკრივთა წარმოების, თავისებურებებიდან გამომდინარე, ლაზურის კილოკავებად *ხოფურსა* და *ათინურთან* ერთად დამოუკიდებლად განიხილება *ვიწური* და *არქაბული*; ხოფურში კი გამოყოფილია *ჩხალური მეტყველება*, ისევე როგორც *ათინურში ბულეფურ-ართაშენული* (ქირია და სხვ. 2015:7-8).

ასევე გუმიშთის რაიონში, ეშერის თემში, 1929 წ. მონაცემებით – 94 კომლი; მათი დიალექტი იყო არქაბული (ჩიქობავა 1929); ასევე სამეგრელოს ერთადერთ სოფელ ანაკლიაში, სადაც ჩემ მიერ 2015 წელს ჩატარებული ლინგვისტური ექსპედიციის ფარგლებში აღიწერა 16 ლაზური ოჯახი (ანაკლიის ექსპედიციის მასალები, გრანტი №31/20, 2015); ანაკლიელი ლაზები ვერ ფლობენ სამეტყველო ლაზურს, თუმცა მათ ისტორიულ და კულტურულ მეხსიერებას შემორჩა წინა თაობებისგან გადმოცემული ინფორმაცია მათი ლაზური წარმომავლობისა და მიგრაციის მიზეზების შესახებ; ანაკლიელ ლაზებს დღესაც აქვთ კონტაქტები თურქეთში მცხოვრებ ლაზ ნათესავებთან.

უცხოელი ლინგვისტები დიალექტთა მეტ-ნაკლებად განსხვავებულ კლასიფიკაციას გვთავაზობენ. საყურადღებოა, რომ ი. კლაპროთმა ლაზურში ჯერ ორი დიალექტი – *ქებურული* და *ხოფური* გამოყო,³ ხოლო მოგვიანებით სხვა ნაშრომში ტრაპიზონული დიალექტის არსებობის შესახებაც მიუთითა.⁴

საგულისხმოა, რომ ბოლო პერიოდამდე (2000 წლამდე) უცხოელ ავტორთა შრომებში გაზიარებულია ა. ჩიქობავას კლასიფიკაცია (იხ. Anderson 1963, Holisky 1991), შემდგომ ნაშრომებში კი ლაზური ენა დიალექტებად მეტად არის დიფერენცირებული და კილოკავური შემადგენლები უკვე ცალკეულ დიალექტებად არის დასახელებული:

1. ათინური (Pazar/Atina),
ართაშენული (Ardeşen/Art'aşeni),
ვიწური-არქაბული (Findikli-Arhavi/Vitse-Arkabi),
ხოფური (Hopa/Xopa) (Kutscher 2001; 2008; 2011).
2. ხოფური (Hopa),
ათინური (Pazar),
ართაშენული (ardeshen),
ვიწური (Findikli),
არქაბული (Arhave) (Lacroix 2009).

ჩამონათვალში არსად გვხვდება *ჩხალური*, ზოგადად, ის, *სარფულთან* ერთად, ხოფურის თქმად განიხილება (დანელია 2006:29).⁵ აქვე ლოგიკურია კითხვა: ხოფური მოიცავს მხოლოდ *სარფულ* და *ჩხალურ* თქმებს, თუ დასაშვებია მათ გვერდით სხვა თქმ(ებ)ის გამოყოფაც?

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ლაზური ენის სამ დიალექტად დაყოფის საფუძველია ბირთვული და პერიფერიული ნიშნები, რომლებიც ენის სტრუქტურირების ყველა დონეს შეეხება მეტ-ნაკლებად. ქვევით ჩამოვთვლით მხოლოდ იმ თავისებურებებს, რომლებიც ხოფურ-ჩხალურს განარჩევს დანარჩენი ორი კილოსგან და რომელთა შესახებაც ინფორმაცია გაბნეულია ქართველ და უცხოელ მკვლევართა მიერ სხვადასხვა დროს გამოცემულ ნაშრომებში (მარი 2010, ა. ჩიქობავა 1936, ქუთელია 2005, კარტოზია 2005, დანელია 2006, ქირია და სხვ. 2015).

ფონეტიკური ნიშნები:

- I. მკვეთრი /ყ/ ფონემის რეფლექსივები (ჩიქობავა 1936): ხოფურ-ჩხალურში /ყ/ დაცულია ხმოვნების, /ვ/ ლაბიალისა და /ლ/ ლატერალის წინ, მკვეთრთა კომ-

³ იხ. J. H. Klaproth, Détails sur le dialecte géorgien usité en Mingrétie, *Nouveau Journal Asiatique* 3, Paris 1829.

⁴ იხ. J. H. Klaproth, *Asia Polyglotta*, Zweite Auflage, Paris 1831.

⁵ *ჩხალურ თქმს* საგანგებო ნაშრომი მიუძღვნა ი. ყიფშიძემ (1911), *სარფული თქმის* მოკლე ანალიზი ეკუთვნის ო. მემიშიშს (იხ. მემიშიში 2015).

პლექსებში კი /კ/-ში გადადის. ვიწურ-არქაბულში კი /ყ/ ფონემა დაკარგულია ხმოვანთა წინ, ხოლო /ვ/, /ლ/ და მკვეთრ თანხმოვანთა მომდევნო პოზიციაში კი /კ/-ში გადადის; ათინურ-ართაშენულის /ყ/ ფონემა იოტიზებულია [ყ >ღ] ან დაკარგულია [ყ >კ >Ø] და სხვ.;

- II. უ/ი სუბსტიტუციის სისშირე, რომელიც მხოლოდ ხოფურ-ჩხალურს ახასიათებს;
- III. /რ/ ბგერის დასუსტება-დაკარგვა მხოლოდ ხოფურში.

მორფონოლოგიური ნიშნები:

- I. პრევერბებში ხმოვანთა ასიმილაციის მიმართულება განსხვავებულია: ხოფურ-ჩხალურში რეგრესული ასიმილაცია დასტურდება, ვიწურ-არქაბულსა და ათინურში – პროგრესული (კარტოზია 1997);
- II. თემის ნიშნის ალომორფებად განსხვავებულთანხმოვნიანი ვარიანტებია წარმოდგენილი: ხოფურ-ჩხალურში /ფ/ გვაქვს – [-უფ/-იფ], ვიწურ-არქაბულსა და ათინურ-ართაშენულში – /მ/ – [-უმ/-ომ];
- III. სახელთა მრავლობითობის მაწარმოებელი სუფიქსის ნაირგვარობა: ხოფურ-ჩხალურში არსებითი სახელებისა და კითხვითი ნაცვალსახელების ერთმარცვლიან ფუძეებს მრავლობითობის სუფიქსად -ეფე, ერთმარცვლიან ზედსართავებში -ეფე//-ელეფე მოუდის, ვიწურ-არქაბული და ათინურ-ართაშენული კი ყველა შემთხვევისათვის ერთადერთ -ფე დაბოლოებას იყენებს (კარტოზია 2003);
- IV. ხოფურში ინტერეკოკალურ პოზიციაში S₁-ის ნიშანი იკარგება განსხვავებით სხვა დიალექტებისგან, სადაც ის ყოველთვის მარკირებულია /ვ-/, /ბ-/ ალომორფებით. ანალოგიურია ვითარება მეგრულის ზუგდილურ-სამურზაყანოულ დიალექტში;
- V. ლაზურში Q₁-ის მარკერი /მ-/ მყარია და ამ მხრივ ლაზურის დიალექტების მონაცემები ერთმანეთს ემთხვევა, თუმცა ხოფურში ჩქამიერი თანხმოვნების წინ მ- პრეფიქსის პარალელურად შესაძლებელია ბ-/ფ-/პ- ალომორფების გაჩენა ჰომოგენურობის პრინციპით (ჩიქობავა 1936);
- VI. ქო- ნაწილაკის ხმოვანშეცვლილი ფონეტიკური ვარიანტები წარმოდგენილია მხოლოდ ხოფურ-ჩხალურში, ძალზე იშვიათია ვიწურ-არქაბულსა და ათინურ-ართაშენულში (ჩიქობავა 1936, კარტოზია 2005, ქუთელია 2005).

მორფონოლოგიური პროცესების ინტენსივობით ხოფურ-ჩხალური უახლოვდება მეგრულს (ქირია და სხვ., 2015).

მორფოლოგიური ნიშნები:

- I. ლაზურში ინვერსიული თურმეობითები ზმნურ ფორმაზე „არის“ მეშველი ზმნის დართვით იწარმოება: ხოფურ-ჩხალურში ეს მეშველი ზმნა -ერე (ნანამყოუსრულარ თურმეობითსა და ნააორისტალ თურმეობით პირველში) და ერე-ტ (ნააორისტალ თურმეობით მეორეში) ფორმებით არის წარმოდგენილი, ხოლო დასავლურ დიალექტებში დო- პრევერბიანი დორე(ნ) (ვიწურ-არქაბული) და დორტუ(ნ) (ვიწურ-არქაბული და ათინურ-ართაშენული) ფორმებით;

II. მყოფადები და მყოფადის ნამყოების წარმოება: ხოფურ-ჩხალურში იწარმოება კავშირებითებზე -უნონ „უნდა“ და -უნტუ „უნლოდა“ მეშველი ზმნების დართვით (ხოფურსა და ჩხალურს შორისაც გარკვეული პარადიგმატული სხვაობით), დასავლურ დიალექტებში აღნიშნულ მწკრივებს რე /რენ „არის“ და რტუ /ტუ „იყო“ მეშველი ზმნები აწარმოებს;

III. მასდარის წარმოება: ლაზურის ყველა კილოში მასდარი იწარმოება /ო- -უ/ კონფიქსით (resp. ცირკუმფიქსით), ჩხალურ თქმაში -უ-ა სუფიქსიანი წარმოება ერთადერთია და იგი ანლოგიურია მეგრულში მასდარის წარმოებისა (ქირია და სხვ. 2015);

ზმირად ლაზურის აღმოსავლური და დასავლური დიალექტები ერთმანეთს უპირისპირდებიან ლექსიკურადაც, რაზეც უთითებენ სამეცნიერო ლიტერატურასა და ლექსიკონებში. „ზოგჯერ შეიძლება დიალექტის შიდა მონაცემებიც განსხვავებული იყოს, სამივე კილო უპირისპირდებოდეს, მაგრამ ხოფურ-ჩხალური რომ როგორც ფონეტიკურად, ისე მორფოლოგიურად და ლექსიკურად მკვეთრად უპირისპირდება ვიწურ-არქაბულს და ათინურ-ართაშენულს, ეს ეჭვს არ იწვევს“ (კართოზია 2005);

ფონეტიკური თავისებურებები, რომლებიც შეიცავენ საყურადღებო ინფორმაციას ისტორიული ზანური ენის დიალექტური შედგენილობის გარკვევისათვის, ხოფურ-ჩხალურს ასევე აპირისპირებენ ლაზურის დანარჩენ დიალექტებთან და მეგრულთან სიახლოვეზე მიუთითებენ:

I. საერთოქართველური ენის მოკლე ო-საგან მომდინარე ქართული /ო/-ს შესატყვისები: ათინურ-ართაშენულსა და ვიწურ-არქაბულში – /უ/ ხმოვანი; ხოფურ-ჩხალურსა და მეგრულის დიალექტებშიც – უმთავრესად – /ი/ (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:331-338);

II. მარცვლოვანი სონანტების ვოკალიზაციისა და ანაპტიქსური ხმოვნის ფონემატიზაციის შედეგად დიალექტებში სხვადასხვა ხმოვანი ვითარდება: ათინურ-ართაშენულსა და ვიწურ-არქაბულში – ო/უ, ხოფურ-ჩხალურსა და მეგრულის დიალექტებში – /ი/;

III. ჩვენებითი ნაცვალსახელებისა და ზმნიზედების ანლაუტი: ათინურ-ართაშენული და ვიწურ-არქაბული /ჰ/ ლარინგალს წარმოაჩენს, ხოფურ-ჩხალურსა და მეგრულის დიალექტებშიც იგივე ფორმები /ჰ/-ს გარეშეა;

IV. ველარული თანხმოვნების მომდევნო ლაბიალური /ვ/ თანხმოვანი /ი/ ხმოვნის წინ ათინურ-ართაშენულსა და ვიწურ-არქაბულში იკარგება, ხოფურ-ჩხალურსა და მეგრულის დიალექტებში კი დაცულია /ვი/ კომპლექსი;

V. რ-ს დისიმილაციის ცნობილი წესი, თუ სიტყვაში ორი /რ/ იყრის თავს, ერთერთი, კერძოდ – მომდევნო, /ლ/-ში გადადის: დასავლური დიალექტებისათვის

სიტყვაში ორი რ-ს შენარჩუნება ჩვეულებრივი მოვლენაა (ჩიქობავა 1936:11; ულენტი 1953:130-132); ეს წესი კი მოქმედებს ხოფურ-ჩხალურსა და მეგრულის ყველა დიალექტში.

გ. კარტოზია აღნიშნავს (კარტოზია 2005), რომ იმ ფონეტიკური თავისებურებებით, რომლებითაც ლაზური ენის ხოფურ-ჩხალური დიალექტი უპირისპირდება ათინურ-ართმანულსა და ვიწურ-არქაბულ კილოებს, გვერდში უდგას მეგრულ ენას:

1. მეგრულშიც უმთავრესად /ი/ ხმოვანი გვევლინება საერთოქართველური *ო-რეფლექსად და ანაპტიქსური ხმოვნის ფონემატიზაციის შედეგად მეგრულშიც, როგორც წესი, /ი/ ვითარდება;
2. არც მეგრულს ახასიათებს ლარინგალური /ჰ/ ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებში;
3. ველარული თანხმოვნის შემდეგ მეგრულშიც მკვიდრად არის დაცული ვი- კომპლექსი;
4. მეგრულ ენაშიც მტკიცედ არის დაცული რ-ს დისიმილაციის წესი.

დამატებითი ნიშნები გამოვლენილია და მორფოლოგიური პრობლემების ანალიზის პარალელურად განხილულია ლაზურ-მეგრულის შესახებ ბოლო დროს გამოცემულ მონოგრაფიაში (ქირია და სხვ. 2015):

1. უპოქცევიითი ნაცვალსახელების ოთხი ფორმიდან – *მუთეფე*, *მუთე(რ)ე*, *მუნეფე*, *მუნთეფე* – ბოლო ორი მხოლოდ ხოფურს ახასიათებს. მეგრულთან სიახლოვე აქაც იჩენს თავს;
2. ხოფურში ინტერვოკალურ პოზიციაში S₁-ის ნიშანი იკარგება განსხვავებით სხვა დიალექტებისგან, სადაც ის ყოველთვის მარკირებულია /ვ-/ , /ბ-/ ალომორფებით. ანალოგიურია ვითარება მეგრულის ზუგდილურ-სამურზაყანოულ დიალექტში;
3. ლაზურში O₁-ის მარკერი /მ-/ მყარია და ამ მხრივ ლაზურის დიალექტების მონაცემები ერთმანეთს ემთხვევა, თუმცა ხოფურში ჩქამიერი თანხმოვნების წინ მ- პრეფიქსის პარალელურად შესაძლებელია ბ-/ფ-/პ- ალომორფების გაჩენა ჰომოგენურობის პრინციპით (ჩიქობავა 1936:92);
4. ქო- ნაწილაკის ხმოვანშეცვლილი ფონეტიკური ვარიანტები წარმოდგენილია მხოლოდ ხოფურ-ჩხალურში, ძალზე იშვიათია ვიწურ-არქაბულსა და ათინურ-ართაშენულში. მორფონოლოგიური პროცესების ინტენსივობით ხოფურ-ჩხალური უახლოვდება მეგრულს.

რ. ასათიანის თვალსაზრისით, ლაზურის ენის დიალექტური სურათის აღწერისათვის ყველაზე ეფექტურად მიიჩნევა ენობრივი სისტემის დიფერენციაციის სივრცულ-დერივაციული მოდელი, რომელიც ენობრივი ცვლილებებისა და ინოვაციების ამსახველ „ტალღების თეორიას“ (პ. შუხარდტი და ჯ. შმიდტი) ეფუძნება,

რაც გულისხმობს მეტყველების თავისებურებათა ტალღისებურად, თანდათან გავრცელებას ერთი ადგილიდან მეორისაკენ იმგვარად, რომ მათ შორის მკაცრი ლინგვისტური საზღვრების გავლება რთულდება. გეოგრაფიულად მოსაზღვრე რაიონებში უკეთ ესმით ერთმანეთის, დაშორებულ უკიდურეს პერიფერიებში მცხოვრებნი უკვე ვეღარ უგებენ ერთმანეთს. მეტ-ნაკლებად ასეა ლაზურის შემთხვევაშიც. მთლიანი ენობრივი სივრცე იყოფა შემდეგ ძირითად ერთეულებად:⁶

ამ ენობრივ სივრცეში დასაშვებად მიიჩნევა მეგრულის ჩართვა ყველა იმ ბირთვული და პერიფერიული ნიშნის გათვალისწინებით, რომლებიც ხოფურ-ჩხალურს აახლოებს მეგრულთან და განასხვავებს მას ლაზურის დანარჩენი კილოებისგან. ამიტომაც ზემოთ წარმოდგენილ სქემაში მეგრულის დიალექტების ადგილი თავშივება, რითაც წარმოჩნდება ისტორიული ზანური ენის ერთიანი ჯგუფი (ასათიანი 2011:8).

მეცნიერებაში უკვე დიდი ხანია, არსებობს და არასაეჭვოდაც მიიჩნევა ჰიპოთეზა, რომლის მიხედვითაც ხოფურ-ჩხალური როგორც ფონეტიკურად, ისე მორფოლოგიურად და ლექსიკურად მკვეთრად უპირისპირდება ვიწურ-არქაბულსა და ათინურ-ართაშენულს და ამავე თავისებურებებით დგას მეგრულის გვერდით (ჩიქობავა 1936, კარტოზია 2005).

გ. კარტოზიას აზრით, ზანურ დიალექტებში მკვეთრად გამოვლენილი ფონეტიკური დაპირისპირება უნდა ასახავდეს ზანურის ადრინდელ დაყოფას ორ დიალექტურ არეალად, პირობითად, ჩრდილოურ და სამხრულ კილოებად. ჩრდილოური დიალექტი მოიცავდა დღევანდელი მეგრული ენისა და ლაზური ენის ხოფურ-ჩხალური კილოს მეტყველებას, სხვანაირად რომ ვთქვათ, მათ საერთო წინაპარს წარმოადგენდა; სამხრული დიალექტი ლაზურის დასავლურ დიალექტს – ათინურ-ართაშენულსა და ვიწურ-არქაბულს. აღმოსავლურქართული ტომების მიერ ზანური ენის ტერიტორიული გახლეჩის შედეგად (ჯავახიშვილი 1913; გამყრელიძე, ივანოვი 1984) ხოფურ-ჩხალური, რომელიც მეგრულთან ერთად ერთ კილოს ქმნიდა, დაშორდა მას, მიეკვდლა უშუალო მეზობლებს ანუ დასავლურ კილოებს და მათთან ერთად არაერთი მორფოლოგიურ-სინტაქსური და ლექსიკური სიახლე განივითარა: 1. მყოფადის მეშველზმნიანი წარმოება; 2. გარდამავალ ზმნათა უღლების პარადიგმის გასწორება S-სა და O₃-ის, ბრუნვათა ერთიანობის თვალსაზრისით; 3. ინვერსიული ზმნების გათანაბრება პირდაპირი წყობის ზმნებთან სინტაქსური ძალის მიხედვით. ხოფურ-ჩხალურის „გალაზურება“ უფრო ვიწურ-არქაბულთან დაახლოებით გამოიხატა, ათინურ-ართაშენული, როგორც უკიდურესი დასავლური დიალექტი,

⁶ სქემა ადაპტირებულია რ. ასათიანის ნაშრომის მიხედვით; იხ. ასათიანი 2011.

მკვეთრად განსხვავდება ხოფურ-ჩხალურისაგან. გათიშვის მომენტში „ზანური უკვე იყოფოდა ჭანურ და მეგრულ კილოდ და ახლანდელი გურიის მიწა-წყალზე მეგრული იყო გავრცელებული და არა ჭანური“ (ჩიქობავა 1936).

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ბოლო დროს გამოითქვა ახალი თვალსაზრისი ზანური ენის დიალექტური დიფერენციების შესახებ, იგი დაიყო სამად: 1. ათინურ-ვიწურ-არქაბული, 2. გარდამავალი ხოფური ტიპის დიალექტი და 3. მეგრული. აქედან პირველის ფუნქციონირების არეალად მიჩნეულ იქნა თანამედროვე თურქეთის ტერიტორია რიზედან ხოფამდე, მეორე (ხოფური ტიპის დიალექტი, რომელიც უფრო შერეულ სახეობად განიხილება), მოიცავდა ტერიტორიას თანამედროვე გურია-სამეგრელოს ადმინისტრაციულ ზოლამდე. თანამედროვე გურია-აჭარის ტერიტორიაზე კი ხოფური ტიპის დიალექტი იყო გავრცელებული და არა მეგრული (ქირია და სხვ. 2015).

როგორც ვხედავთ, მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრით, ხოფური დიალექტი უფრო მეგრული იყო და შემდგომ მოხდა მისი „გალაზურება“, მეორე ნაწილი კი ფიქრობს, რომ ის წარმოადგენდა მეგრულისა და ლაზურის წინაპარი დიალექტებისაგან განსხვავებულ მესამე, გარდამავალ, სისტემას. აქედან ლოგიკურია დასკვნა: ხოფურ-ჩხალური ისტორიულად არ იყო მოქცეული არც იმ ენობრივ ჩარჩოში და არც იმ ტერიტორიაზე, რომელშიც ის დღეს ფუნქციონირებს. საკითხი საკვლევად დღემდე დიად რჩება და საჭიროებს ამ კონკრეტული დიალექტის დეტალურ აღწერასა და სიღრმისეულ ანალიზს მისი კილოკავების, სარფულისა და ჩხალურის, მონაცემთა გათვალისწინებით.

ლიტერატურა

ანდერსონი 1963: R. D. Anderson., *A Grammar of Laz*, dissertation, University of Texas, Austin.

ასათიანი 2011: რ. ასათიანი, *ლაზურის გრამატიკის კონსპექტი*, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

გამყრელიძე, ივანოვი 1984: Т. Гамкрелидзе, В. Иванов, *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, Тбилиси.

გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, *სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

დანელია 2006: *კოლხური (მეგრულ-ლაზური) ენა*, უნივერსალი, თბილისი.

კარტოზია 1997: გ. კარტოზია, ხმოვანთა პროგრესული ასიმილაცია და ზოგი ზმნის-წინის შედგენილობა დასავლურ ლაზურში (თეზისები): *ქუთაისური საუბრები*, IV.

კარტოზია 2003: გ. კარტოზია, სახელთა მრავლობითის წარმოება ლაზურში: *ენათმეცნიერების საკითხები*, 1, თბილისი.

- კარტოზია 2005:** გ. კარტოზია, *ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში*, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი.
- კუჩერი 2008:** S. Kutscher, *The language of the Laz in Turkey: Contact-induced change or gradual language loss?* *Turkic Languages* 12, 82-102.
- კუჩერი 2011:** S. Kutscher, *On the expression of spatial relations in Ardeşen-Laz*. *Linguistic Discovery* 9(2), 2011.
- ლაკრუა 2009:** R. Lacroix, *Description du dialecte laze d'Arhavi (caucasique du sud, Turquie) – Grammaire et textes*, Thèse, Sciences du langage, Lyon 2, Lyon, xxi + 901 p.
- მარი 1910:** Н. Я. Марр, *Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем*, СПб.
- მემიშიში 2015:** ო. მემიშიში, ლაზურის ხოფურ-ჩხალური კილოკავი და სარფის მეტყველება, თავი მეექვსე მონოგრაფიაში *სარფი*. რედაქტორები: მ. ჩოხარაძე, მ. ფაღავა, ბათუმი.
- ჟღენტი 1953:** ს. ჟღენტი, *ჭანურ-მეგრული ფონეტიკა*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ქუთელია 2005:** ნ. ქუთელია, *ლაზურის ფონემატური სტრუქტურა*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ქირია და სხვ. 2015:** ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემიშიში, მ. ჩუხუა, *ლაზურ-მეგრული გრამატიკა*, I, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი.
- ყიფშიძე 1911:** И. А. Кипшидзе, *Дополнительные сведения о чанском языке* (из лингвистической экскурсии в Русский Лазистан), СПб.
- ჩიქობავა 1929:** ა. ჩიქობავა, *ჭანური ტექსტები, ხოფური კილოკავი*, ტფილისი.
- ჩიქობავა 1936:** ა. ჩიქობავა, *ჭანურის გრამატიკული ანალიზი*, ტფილისი.
- ჯავახიშვილი 1913:** ი. ჯავახიშვილი, *ქართველი ერის ისტორია*, ტ. 1, მეორე გამოცემა, ტფილისი.
- ჰოლისკი 1991:** Dee A., Holisky, Laz, In: *The Indigenous Languages of the Caucasus, Vol.1, The Kartvelian Languages*, Caravan Books, Delmar, New York.

Rusudan Gersamia

The Problems of Division of Laz into Dialects and the Peculiarities of Khopa-Chkhala

Summary

Laz is distinguished by strong dialectal differentiation, which was stressed in the linguistic literature from the initial stage of its study: “The Chans speaking different vernaculars sometimes do not understand one another” (N. Marr); “The vernaculars of the Chan villages are quite different” (A. Chikobava). This reality complicates the issue of differentiation of Laz into dialects, strict demarcation between them, and afterwards their qualification, which, in its turn, causes difference and diversity of opinions concerning the Laz dialects and the area of their distribution.

The viewpoints of Georgian and foreign researchers concerning the division of Laz into dialects are different: if Georgian linguists identify three dialects (Khopa-Chkhala, Vitze-Arkabe, Atina-Artasheni), foreign scholars represent each constituent as a separate dialect.

The main objective of the present study is, on the one hand, on the basis of the core and peripheral linguistic features of Khopa-Chkhala (phonological, morphophonological, morphological, lexical) to juxtapose it with other dialects and to demonstrate differences between them; and, on the other hand, to describe the common linguistic characteristics of Khopa-Chkhala and Megrelian, and to present a single historical linguistic chain in which Khopa-Chkhala and Megrelian dialects are considered on a single plane.

რუსულან გერსამია

მოძრაობა-განაადგილების ზმნური ძირის კონცეპტუალური სტრუქტურა ლაზურში¹

ლაზურში ზმნური ფუძე ისეთივე მრავალკომპონენტანია მორფოსემანტიკური თვალსაზრისით, როგორც მეგრულში; ფუძის ბირთვს წარმოადგენს ძირეული მორფემა, რომლის მარჯვნივ და მარცხნივ განლაგებულია სხვადასხვა მორფოსინტაქსური ფუნქციის მქონე რეპრეზენტანტები – პრეფიქსული და სუფიქსური მორფემები.

ზმნის ძირი დაუმღელი, არასტრუქტურირებადი ელემენტია განსხვავებით ფუძისაგან, რომელიც შლადი, სტრუქტურირებადი მონაცემია ენისა (შანიძე 1980); ლაზურში, ქართულისა და მეგრულის მსგავსად, მნიშვნელობის გამოხატვა დაკავშირებულია როგორც ფუძესთან, ისე ძირთან, თუმცა ეს მნიშვნელობები განსხვავებულია ერთმანეთისგან: ძირს აქვს *კონცეპტუალური სტრუქტურა*² და ძირით გამოხატული მნიშვნელობები კონცეპტებია, რომლებიც, ჩვენი ანალიზის ფარგლებში, აღნიშნავენ მოძრაობისათვის ისეთ მნიშვნელოვან ზოგად მახასიათებლებს, როგორებიცაა:

- დინამიკურობა/სტატიკურობა,
- მოძრაობის სუბიექტი,
- მოძრაობის სახე,
- ნებელობა,
- მოძრაობის ტემპი,
- ასპექტი და დრო (ქობალავა 2015).

ხოლო ფუძის ლექსიკურ მნიშვნელობას ადგენენ ის რეპრეზენტანტები, ფუნქციური სატელიტები, რომლებიც განლაგებულნი არიან ძირის გარშემო და კონკრეტული ზმნური კონსტრუქციის ფარგლებში უზრუნველყოფენ კონკრეტული *ლექსიკური* და გრამატიკული *მნიშვნელობის* გადმოცემას.

მოძრაობის აღმნიშვნელი ზმნების ძირეული მორფემები ნეიტრალური არიან მოძრაობის კონკრეტული ლოკატიური ნიშნებით (მოძრაობის მიმართულებისა და ორიენტაციის, ლოკალიზაციის ადგილის) დახასიათების თვალსაზრისით; აღნიშ-

¹ პუბლიკაცია იბეჭდება შოთა რუსთაველის სახ. ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით (სამეცნიერო პროექტი „მოძრაობის სემანტიკური კომპონენტები მეგრულსა და ლაზურში“, გრანტი №217344). წინამდებარე პუბლიკაციის ძირითადი თეორიული დებულებები ეყრდნობა ი. ქობალავას პუბლიკაციებს (ქობალავა 2015; ქობალავა 2019).

² ტერმინისათვის იხ. ჯაკენდოფი 1983; 1990.

ნულ ფუნქციას ასრულებენ ძირის გარშემო განლაგებული სატელიტები, ძირითადად, პრეფიქსული მორფემები – ზმნისწინები.

ქართული მასდარი სვლა ლაზურში პარალელური ფუძეებითაა წარმოდგენილი, მათი განაწილება დიალექტურია:

(1a) ხთ-იმ-ა³ / ო-ხთ-იმ-უ „სვლა, წასვლა“ (ხოფ.)

R-THM-MSD / MSD1- R-THM-MSD1

(1b) ულ-უ(<*ვოლ-) ⁴ „სვლა, მოგზაურობა“/ ო-ლ-უ⁵ „წასვლა“

R-MSD1 / MSD1-R-MSD1

(1c) ო-ლვ-ა⁶ || ო-ლვ-აფ-ა⁷ „წასვლა“ (ვიწ-არქ; ათ-არდ).

MSD1-R-MSD1 || MSD1-R-THM-MSD1

ზმნური ფორმა კი ყველა დიალექტისთვის ერთგვაროვანია:

(2) ნ-ულ-უნ < მე-ულ-უნ „მიდის“

PRV-R-PRS.S3.SG

ლაზურში მცირერიცხოვანი გამონაკლისები, რომლებიც ძირშივე შეიცავენ ორიენტირებული მიმართულების აღმნიშვნელ სემანტიკას, საერთო სურათს ვერ ცვლიან:

(3a) ჳიშ-:

მე[ნ]-ჳიშინ-უ/ქო-მე-ჳიშინ-უ. MSD „დაწვევა, მისწრობა“.

მე[ნ]-ჳიშ-უ/გაე-ჳიშ-უ/ქო-მე-ჳიშ-უ.V:PRS.S3.SG „დაეწვია/მიეწია, მიასწრო“.

(3b) თხოზ-:

ო-თხოზინ-უ.MSD „დადევნება“.

ნო-თხოზუნ.V:PRS.S3.SG „მიასწრო“.

1.1. დინამიკურობა და სტატიკურობა მოძრაობა-გადაადგილებისა და უძრაობა-მდებარეობის უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელია, რომელიც გამოხატავს სივრცეში სხეულთა ფიზიკური მყოფობის უნივერსალურ ფორმებს – მოძრაობასა და უძრაობას. აღნიშნული კონცეპტუალური ოპოზიცია ლექსიკალიზებულია მოძრაობა-უძრაობის სახეთა (სვლა, ცურვა, ფრენა) აღმნიშვნელი ზმნური ძირებით.

³ თანდილავა 2013:882; საყურადღებოა, რომ მასდარული ფორმა ნაწარმოებია მიდის (სვლა) ზმნის აორისტზე დაყრდნობით.

⁴ კანონზომიერი ფონოლოგიური შესატყვისია ქართული ვალ/ვლ- და მეგრული ოლ-/ულ- (*ვოლ-)/ლ- (<*ვლ- უ ხმოვნის წინ) ძირებისა; ძირი სხვა განმოვანებითაც გვხვდება, მხოლოდ მიმდებარე ფორმაში: მეგრ./ლაზ. ნო-ველ-ი „ნავალი“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:193), ვოლ- > ველ- უმლაუტის შედეგია (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:167)

⁵ ოლუ „წასვლა, სტომა“; ოლუ-მოლუ „წასვლა-მოსვლა“ (თანდილავა 2013:625);

⁶ სუფიქსების ამგვარ სეგმენტაციაზე გვაფიქრებინებს პარალელური ფორმა, რომელშიც -აფ თემატური ნიშანი -ვა მიმდევრობის შუაშია მოქცეული.

⁷ თანდილავა 2013:624; პარალელური ფორმა -აფ-იანი მასდარით არის წარმოდგენილი; არ იხმარება ხოფურში, სხვა დიალექტების კუთვნილებაა.

მოძრაობა-გადაადგილება, როგორც დინამიკური პროცესი, გამოხატავს:

1. მოძრაობის მიმართულებასა და ორიენტაციას;
2. ადგილის ტოპოლოგიას (ახასიათებს/აღწერს მოძრაობის ადგილს).

ლაზურში, მეგრულის მსგავსად, ორივე ნიშანი გადმოცემულია ძირის გარეთ, ზმნურ ფუძეში შემავალი სატელიტებით – ზმნისწინებითა და ფუძის გარეთ განთავსებული სატელიტებით – ზმნისართებით.

1.2. მოძრაობის სუბიექტი [ტალმი 1985: მოძრავე ფიგურა (Figure)] შეიძლება იყოს ცოცხალი ან არაცოცხალი ორგანიზმი, ფიზიკური მოვლენა, ასევე უსულო საგანი; მეგრულის მსგავსად, ლაზურშიც ცოცხალთა კლასში ერთიანდებიან ადამიანები, ცხოველები და მცენარეები. ამთვან ადამიანებისა და ცხოველებისათვის, როგორც სულიერ არსებათათვის ანუ საკუთარი ძალით გადაადგილების უნარის მქონეთათვის, ძირითადად, გამოყენებულია მოძრაობა/უძრაობის აღმნიშვნელი ერთი და იგივე ზმნები (2a):

(4a) კოჩი/ჯოლოი *ნულუნ*. V:PRS.S3.SG „კაცი/ძალი მიდის“.

(4b) კოჩი/ჯოლოი *ნუნკაჰუნ*. V:PRS.S3.SG „კაცი/ძალი მირბის“.

აღნიშნული ნიშნით ადამიანები და ცხოველები უპირისპირდებიან მცენარეებს, რომელთათვისაც ჰორიზონტალური გადაადგილების აღსანიშნავად გამოიყენება ტრანსფერული შინაარსის ოღალუ/ოდმალუ/ომალუ. MSD „წაღება“; ამ შემთხვევაში მცენარე მოკლებულია სიცოცხლის უნარს და ცოცხალთა კლასიდან უსულოთა კლასში გადადის:

(5a) ნჯა ნიმენან / *ნიმელან*. V:PRS.S3.PL „ხე მიაქვთ“.

(5b) ნჯა მენდილეს / *მინდილეს*. V:AOR.S3.PL „ხე წაიღეს“.

შდრ.

(5c) კოჩი/ჯოლოი *ნიკონუფს*. V:PRS.S3.PL „კაცი/ძალი მიჰყავს“.

(5d) კოჩი/ჯოლოი *მენდიკონუ*. V:AOR.S3.PL „კაცი/ძალი წაიყვანა“.

ვერტიკალური მიმართულების ძირი კი უკავშირდება ქართული ვალ-/ სვლ-ძირის შესაბამის ფორმებს, რომელიც საერთოა როგორც სულიერი და უსულო, ასევე ცოცხალი და არაცოცხალი არსებებისთვის: *ეხთიძუ* „ამოსვლა“, *ემხთიძუ* „ასვლა“:

(6) ლაზუტი/ფუჯიშგაირი/შუკა *ქხთუ* (V:AOR.S3.SG) დიხაშე.

„სიმინდი/ბალახი/კიტრი ამოვიდა მიწიდან“.

მცენარეებს არა აქვთ დამოუკიდებელი გადაადგილების უნარი, თუმცა ავლენენ სიცოცხლისათვის დამახასიათებელ სხვა აქტივობას, რაც ვლინდება, ერთი მხრივ, ბიოლოგიურად მკვეთრად გამოხატული სასიცოცხლო პროცესებით (აღმოცენება, კვება, ზრდა, დაპირისპირებული სქესის უჯრედებით განაყოფიერება) და, მეორე მხრივ, ლექსიკურად, რაც ლინგვისტური თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია (წულაია 2018). კერძოდ, მცენარეთა აღმოცენებისა და შემდგომი ზრდა-განვითარების აღსანიშნავად გამოყენებულია როგორც საერთოდ ცოცხალი ორგა-

ნიშნებისათვის მიღებული, ისე საკუთრივ მცენარეთა სასიცოცხლო ციკლის აღმნიშვნელი სპეციფიკური ლექსიკა:

ორღუ. MSD „ზრდა“
 კა „ხე“
 ბერე „ბავშვი“ ირღუნ } „იზრდება“
 ჯოლოი „ძალი“
 ჯაკელი „მოზვერი“
 ემა-ხთიმ-უ/ე-ხთიმ-უ. MSD „ამოსვლა“
 პირ-უა. MSD „აყვავილება“ }
 ჯაში „ხის“ } ჩან-აფ-ა. MSD „მსხმოიარება“
 } ო-მჟი[რ]-უ. MSD „ჭკნობა“
 ო-ხომინ-უ. MSD „გახმობა“ = „სიკვდილი“

ლაზურში სუბიექტის სემანტიკური კატეგორია გრამატიკულად გამოხატულია სუბიექტური და ობიექტური პირისა და რიცხვის ნიშნებით, რომლებიც ზმნურ ფუძეში ერთსა და იმავე პოზიციაში რეალიზდება.

1.3. მოძრაობის სახე [ტალმი 1985: მოძრაობის მანერა (Manner)]. მოძრაობის სახეთა შორის განსხვავებებს არსებითად აპირობებს, ერთი მხრივ, სუბიექტის საარსებო გარემო – ხმელეთი, წყალი, ჰაერი; მეორე მხრივ კი, ამ გარემოდან გამომდინარე ორგანიზმის ბიოლოგიური თავისებურებები. პირველ რიგში, ეს ეხება საკუთარი ძალით გადაადგილების აღმნიშვნელ მოძრაობებს. სახელდობრ, *ოლუ/ოლვა[ფა]/ოხთიმუ „სვლა“* მოძრაობაა, რომლითაც განისაზღვრება როგორც ადამიანებისა და ხმელეთზე მოსიარულე ცხოველების გადაადგილების ძირითადი სახე. ამ ნიშნით *ლ-/ხთ-* ძირით გამოხატული მოძრაობა განსხვავდება წყალსა და ჰაერში შესრულებული მოძრაობის აღმნიშვნელი ზმნური ძირებისგან:

	ხმელეთი – სვლა	წყალი – ცურვა	ჰაერი – ფრენა
ლაზ.	ო-ხთ-იმ-უ MSD1-R-THM-MSD1	ო-ნჩვი[რ]-უ MSD1-R-MSD1	ო-ფუთხ-ინ-უ MSD1-R-THM-MSD1

1.4. ნებელობა. მეგრულის მსგავსად, ლაზურში ძირი იძლევა ინფორმაციას, თუ როგორ მიმდინარეობს მოძრაობა – სუბიექტის საკუთარი ნებით თუ სხვისი დახმარებით⁸. შესაბამისად, განსხვავებულია როგორც მოძრაობის აღმნიშვნელი ძირები, ისე მოძრაობის სუბიექტებიც. პირველ შემთხვევაში (7) მოძრაობა-გადაადგილება, რომელიც სრულდება უშუალოდ მოძრაობის სუბიექტის მიერ, გამოხატულია გარდაუვალი ზმნის ფორმებით:

⁸ აქ იგულისხმება არა კაუზატიური ფორმები, არამედ ლექსიკურად გამოხატული მნიშვნელობა.

(7) კოჩი გზას ნ-ულ-უ⁹-ნ [კაცი გზაზე მიდის]

კაცი. NOM გზა. DATPRV-R-THM-PRS.S3.SG(V:INTR)

მეორე შემთხვევაში (8) საქმე გვაქვს გადაყვანა-გადატანის აღმნიშვნელ მოძრაობასთან, რომელიც სრულდება სხვისი ნებითა და/ან ძალით. შესაბამისად, გამოყენებულია გარდამავალი ზმნები, რომელთა დისტრიბუცია წინადადებაში, შეკავშირება სუბიექტთან/ქვემდებარესთან ან ობიექტთან/პირდაპირ დამატებასთან შეზღუდულია სემანტიკით – განსხვავებულია ცოცხალი (8a)/არაცოცხალი (8b) სუბიექტისა და ობიექტის მიხედვით:

(8a) კოჩიქ ბერენ-ი-ყონ-უფ-ს [კაცს ბავშვი მიჰყავს]

კაცი. ERG ბავშვი. NOMPRV-SV-R-THM-PRS.S3.SG(V:TR)

(8b) კოჩიქ ჯა მენდ-ი-ლ-უ [კაცმა ხე წაიღო]

კაცი. ERG ხე. NOMPRV-SV-R-AOR.S3.SG(V:TR)

1.5. მოძრაობის ტემპი. ლაზურში მოძრაობის ტემპი ზმნურ ძირში ან ფუძის ფარგლებში გამოხატული არ არის, ანალოგიური ვითარებაა მეგრულშიც, თუმცა ამ უკანასკნელში მნიშვნელობით არანეიტრალურ ანუ ფონოსემანტიკურ ფუძეთა სიმრავლე ამგვარი ფუძეების გამოყოფის საშუალებას იძლევა.¹⁰ ლაზურში მოძრაობის ტემპი გამოიხატება ფუძის გარეთ განთავსებული სატელიტების – ზმნისართების დახმარებით: *მანი-მანი*,¹¹ *აჯელე*,¹² *უსულა*,¹³ *თამო/თამო-თამო*.¹⁴

(9a) *მანი-მანი* ნუნკაპუნ/ნულუნ/ინჩვირს/ფუთხუნ/იგზალუ

„ჩქარა მირბის/მიდის/მიცურავს/მიფრინავს/წავიდა“

მაგ.: 1. *მანი-მანი ნუნკაპუტუ* „ჩქარა-ჩქარა გარბოდა“ (თანდ. 2013:410)

2. [...] *მუსტაფა მანი-მანი ნიტუ* მურადიშა (ჭტ. 3520) „მუსტაფა ჩქარ-ჩქარა მიდიოდა მურადისკენ“.

⁹ [-უ] სუფიქსი დაჩნდება პირველი სერიის ყველა მწკრივში და მესამე სერიის წარსულდროიან ინვერსიულ თურმეობითებში ხთ- ძირთან: *უ-ხთ-იმ-უ-ნ* (ამ სერიის სხვა მწკრივები სხვა ძირის შემცველია); ამიტომ ჩავთვალეთ, რომ [-უ] ოდინდელი თემის ნიშანია, იგივე ნიშანი, რომელიც დაჩნდება კონფიქსური (resp. ცირკუმფიქსური) პასივის ფორმებთან (შდრ. ქირია და სხვ. 2015:598); ამასთან, ის ჩნდება იმავე პოზიციაზე, რა პოზიციაზეც ჩნდება სხვა ზმნურ ფორმებში თემის ნიშანი.

¹⁰ შდრ. მეგრული – *მიბანდალუ*, *მისაქალუ*, *მიდანდალუ*... სწრაფი სიარული – *მეჭუმი-ნუნს*, *მეჭუმიუნს*, *მეჭურიუნს*, *მიჭვინგუ*, *მიჭვირთუ*, *მირაკვალ*... (გერსამია და სხვ. 2016:354-356).

¹¹ „ხშირად, ჩქარა“ (თანდ. 2013:410).

¹² თურქ. *acele* „საჩქარო, სასწრაფო“ (თანდ. 2013:44).

¹³ არაბ.-თურქ. *usula* „ნელა, წყნარად“ (თანდ. 2013:768).

¹⁴ ნელა, ჩუმად; ნელ-ნელა (თანდ. 2013:290); ჩვენი რესპონდენტის ცნობით, ამ ზმნისართს, ძირითადად, იყენებენ არქაბულში.

(9b) აჯელე ნუნკაპუნ/ნულუნ/ინჩვირს/ფუთხუნ/იგ ზალუ
„სწრაფად მირბის/მიდის/მიცურავს/მიფრინავს/წავიდა“

მაგ. აჯელე ულუნ „ერქარება“; ზედმიწევნით: „სიჩქარე აქვს“;
აჯელე იგ ზალუ „მოუთმენლად წავიდა“, „ჩქარა წავიდა“.

(9c) უსულა ნუნკაპუნ/ნულუნ/ინჩვირს/ფუთხუნ/იგ ზალუ
„ნელა მირბის/მიდის/მიცურავს/მიფრინავს/წავიდა“

მაგ. 1. აშო უსულა მოთ მოთ ულურ? „ასე ნელა რატომ მიდიხარ?“ (ჭტ. 43₁₃)
2. [...] უსულა იგ ზალუ დალიმა (ჭტ. 43₉) „ნელა წავიდა ტყისკენ“.

(9d) თამო ნუნკაპუნ/ნულუნ/ინჩვირს/ფუთხუნ/იგ ზალუ
„ნელა მირბის/მიდის/მიცურავს/მიფრინავს/წავიდა“

მაგ. უკულე თამო-თამო მოხთუ დო ოხოიში ოცხონეს ქომეშახთუ (ჟღ. 1938, 41)
„მერე ნელა-ნელა მოვიდა და სახლის სახურავში შევიდა და შეიძალა.“

1.6. მოძრაობის ასპექტი და დრო. ზოგადად, ქართველურ ენებში, მათ შორის ლაზურშიც, მოძრაობის პროცესის დროითი განსხვავება (აწმყო, ნამყო, მყოფადი) დაკავშირებულია ასპექტურ განსხვავებასთან. ეს მოვლენა იმდროინდელი ფორმაციის გადმონაშთი ჩანს, „როდესაც ზმნის უღვლილება დროის მიხედვით ცვლას არ გულისხმობდა, უღვლილება ასპექტების ანუ პროცესის სახეობათა აღნიშვნაში მდგომარეობდა“ (ჩიქობავა 1948:77). მაგრამ რამდენადაც დრო განსხვავებულად რეალიზდება აორისტის მქონე და მის არმქონე ენებში (ლაიონზი 1978:332-333), ამდენად ქართველურ ენებშიც აწმყოსა და აორისტის ჯგუფის ფორმებს შორის ასპექტური განსხვავება – სრული/უსრული მოძრაობის წყვეტა-უწყვეტობით გამოიხატა (ქობალავა 2019).

ლაზურში ხმელეთზე მოძრაობის ძირითადი ფორმა *სვლა* რამდენიმე ზმნური ძირით გადმოიცემა, რომელთა შორის არის ლექსიკური და გრამატიკული სხვაობა.

პირველი სერიის აწმყო-მყოფადის ჯგუფის ფორმებში დროის გამოსახატავად გამოყენებულია უსრულასპექტიანი *ულ-* ძირი, რომელიც დრო-კილოთა სისტემის დანარჩენ სერიასა და მწკრივში არ მეორდება:

(10) ია ნ-ულ-უნ
PRV-R-PRS.S3.SG

თუმცა აწმყოშივე პარალელურად წარმოდგენილია დ- ძირის შემცველი ნაკლული პარადიგმა: ნამყო უსრული – *ნიტუ*, კავშირებითი I – *ნიტას*, ნანამყო უსრული I – *ნიტერენ*, პირობითი I – *ნიტუკონ*.

ქართულისებური წარმოების მყოფადის ფორმები ერთმანეთის პარალელურად სამ სხვადასხვა ძირს უჩვენებს: -ულ (11a), -დ(ი-დ-უ) (11b) და -ხთ (ხთ < რთ < *ქთ < ქც) (11c) და:

(11a) ია მინდ-ულ-უნ „წავა“
PRV-R-THM-FUT.S3.SG

(11b) ებუქ მინდ-ი-ტ-უ < *მენდა-იდ-ა-ტ-უ „წავიდოდა“
PRV- MA:CV-R/IMP-S3.SG.

(11c) ებუქ მენდა-ხთ-ა-ტ-ას „წავიდოდეს“
PRV-R-CONJ-S3.SG.FUT:CONJ

აორისტისაში კი – სრულასპექტიანი წყვეტილის ფორმა წარმოდგენილია ულ-ძირთან მონაცვლე *ხთ-* ძირით, ასევე პარალელურად *დ-* და *გზ+აღ-* ძირებისგან ნაწარმოები ფუძეებით:

(12a) მენდა-ხთ-უ [წავიდა]
PRV:AFF-R-AOR.S3.SG

(12b) ი-დ-უ [წავიდა]
MA:CV¹⁵-R-AOR.S3.SG

(12c) ი-გზაღ-უ¹⁶ [წავიდა]
MA:CV-R-AOR.S3.SG

მესამე სერიის ფორმებიც ერთმანეთის პარალელურად სამი სხვადასხვა ძირისგან ნაწარმოები ზმნების უღლებას უჩვენებს: *ხთ-* || *დ-* | *გზ-აღ-*¹⁷, თუმცა რამდენიმე მწკრივი ამ პრინციპს ვერ მიჰყვება, კერძოდ, მყოფადისგან ნაწარმოებ მწკრივებში *დ-* და *გზ-აღ-* ძირებია წარმოდგენილი, ხოლო ინვერსიული თურმეობითების პარადიგმა მხოლოდ *ხთ-* ძირს ეყრდნობა.

ლაზური *გზ-აღ-* ნასახელარი ფუძეა (<გზ-ა); ქართულში *გზ-* ძირის შემცველი *მეზავრ-* (*გამეზავრება*, *მიემეზავრება*) ფუძის მნიშვნელობა უკავშირდება მოძრაობის მანძილს – „შორ გზაზე წასვლას“ (ქეგლ), განსხვავებით ლაზურისგან, რომელშიც ზმნური ფუძეები მანძილს – *შორს* და *ახლოს* – ვერ ასხვავებენ. შდრ.

(13a) [...] სოხუმიშა *იეზაღუ* (ჟდ. 1938, 39) „სოხუმში წავიდა“.

(13b) [...] კაპინეი ოხოიშა *იეზაღუ* (ჭტ. 1819) „სირბილით სახლში წავიდა“.

ამასთან *გზაღ-*ფუძის უღლების პარადიგმა ნაკლულია და მისგან ვერ იწარმოება პირველი სერიისა და ინვერსიული თურმეობითების ფორმები.

¹⁵ [ი-] პრეფიქსი საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნებთან დაჩნდება მეორე სერიაში, შდრ. ქართ. *ი-არ-ა*, მეგრ. *ი-დ-უ* (ქართ. *ი-ცხოვრა*, *ი-მეფა* ტიპი); ვინაიდან პრეფიქსის კვალიფიკაციასთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობა და საჭიროებს დაზუსტებას, ამ ეტაპზე ღიად ვტოვებთ მისი ფუნქციის აღწერას და ვანიჭებთ *მედიაოქტივებისთვის მახასიათებელი ზმონის* სტატუსს.

¹⁶ შდრ. ოგზაღონი „სატარებელი“ (ჩიქობავა 1936:98).

¹⁷ ეტიმოლოგიურად *გზა-*სთან დაკავშირებული ფუძე ყველა ქართველურ ენაშია დადასტურებული და საერთოქართველური ფუძე ენის დონეზე აღდგენილია **გზ-* ძირი (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:144); *გზ-აღ-* ფუძეში /ღ/ ფონეტიკური ჩანართია და გვხვდება როგორც სახელურ, ისე ზმნურ დერივატებში (იგივე, გვ. 145).

მოდრაობის სხვა ძირითადი სახეების აღმნიშვნელი ფუძეების – *ოფუთხუ* „ფრენა“, *ონჩვირუ* „ცურვა“ დროითი და ასპექტური ოპოზიცია არ ემყარება ძირის მონაცვლეობას, არამედ სხვა პრინციპზეა აგებული და დამოკიდებულია გრამატიკული რებრეზენტანტების, ფუძის შემადგენელი მორფემების, კომბინაციებზე; ამავე პრინციპს მიჰყვება ტრანსფერული შინაარსის ტრანზიტიული დინამიკური ზმნა *ნოყუფს* „მიჰყავს“ (MSD: ო-ფონ-უ, „წაყვანა“) და *ნიძერს* „მიაქვს“ (MSD: ო-ღ-უ (თანდოლავა 2013:672.) || ო-მაღ-უ > || ო-მაღ-უ „წაღება“);

წაღების აღმნიშვნელი ზმნური ძირი დრო-კილოთა პარადიგმის რამდენიმე მწკრივში ამოსავალი ფორმის გვერდით ფონოლოგიურად ტრანსფორმირებული სახითაც არის წარმოდგენილი; დაკარგულია ძირეული მორფემული ინვენტარი /ღ-/,¹⁸ უფრო სწორად, იგი ნულოვანი ალომორფითაა წარმოდგენილი.

ფონოლოგიურად ტრანსფორმირებული ფორმა:

(14a) მა მე-ვი-მ+ერ¹⁹

S1:NOM PRV-S1-SV-[R=Ø]-THM(PRS)

(14b) ემუქ ნ-ი-მ+ერ-ს

S1:ERG PRV-SV-[R=Ø]-THM-PRS.S3.SG

არატრანსფორმირებული პარალელური ფორმა:

ხოფურ-ჩხალური	შდრ. ვიწურ-არქაბული:
(14c) მა მე-მ-ი-ღ-უ-ნ ²⁰ S1:DATPRV-O1-OV-[R=Ø]-THM-RS.S3.SG	მა მე-ვი-ღ-ამ S1:DAT PRV-SV-[R=Ø]-THM(PRS)
(14d) ემუქ ნ-უ-ღ-უ-ნ S1:ERGPRV-S1-OV-R-THM-PRS.S3.SG	ემუქ მე-ი-ღ-ამ-ს S1:ERG PRV-SV-R-THM-PRS.S3.SG

¹⁸ ო-ღ-მაღ-უ, ო-მაღ-უ: პირველ ფორმაში სონორი /მ/ განვითარებულია, მეორე ფორმაში კი ძირისეული თანხმოვანი იკარგება (შდრ. მეგრ. *ღაღ-ა*, დერივაციული სახელი: ო-ღაღ-ი „ტვირთი“);

¹⁹ ეს ფორმები ხოფურ-ჩხალურის ფორმებია, გარდამავალი ზმნების ერთ ნაწილში აწმყოს ფუძეში დანდება -უმ-ერ/-უმ-ელ სუფიქსი, ათინურში მის ადგილს -ლ-ემ მიმდევრობა იკავებს (ჩიქობავა 1936:73); -უმ თემატურად არის მიჩნეული, -ერ კი ორენ „არის“ მეშველი ზმნის გამარტივების შედეგად (ქირია და სხვ. 2015: 416); სარფის მეტყველებაში -ურ სუფიქსს -ეფ თემატური ენაცვლება: *უწ-უმ-ეფ-ს* „ეუბნება“, *ნ-ი-მ-ეფ-ს* „მიაქვს“, *ო-ტე-ომ-ეფ-ს* „აგდებს, სტყორცნის, ისვრის“ (მემიშიში 2001:75), რაც -ერ სუფიქსის კვალიფიკაციის საკითხს პრობლემურს ხდის. რაც შეეხება ამ კონსტრუქციის ძირის ფონემური შედგენილობის საკითხს, ნ-ი-მერ-ს <*ნ-იღ-მერ-ს პროცესის მართებულობას პირველი-მეორე პირისა და სხვა დიალექტების ფორმებიც ადასტურებს (13c), (13d).

²⁰ შდრ. მეგრ. *მეძილუ* „მიმაქვს“.

დრო-კილოთა პარადიგმაში მემილუნ/მემილამ „მიმაქვს“ ზმნისათვის პარალელური ფორმები გვაქვს ზოფურ-ჩხალური დიალექტის აწმყოსა და ქართულისებური მყოფადის მწკრივში, ფონოლოგიურად ტრანსფორმირებული ძირიც მხოლოდ პირველ სერიას მიჰყვება, ხოლო ტრანსფერული წაღების შინაარსის ზმნები დანარჩენი სერიების ყველა მწკრივში ამოსავალი, ძირეული /ლ/ ინვენტარით არის წარმოდგენილი.

თავისებურია ფუძის ყალიბებიც, წაღება ზმნის დრო-კილოთა პარადიგმა წარმოდგენილია ორი განსხვავებული წყობით: *ვინის რივისა და მანის რივის* ნიშნებით (მღრ. *მა მე-ვიმერ, მა მე-ძილუნ* „მე მიმაქვს“), რაც ამ მნიშვნელობის ფუძეში განსხვავებული გრამატიკული რეპრეზენტანტების კომბინირების საფუძველს ქმნის.

აბრევიატურები:

AFF – აფორმატივი, AOR – წყვეტილი, CONJ – კავშირებითი, CV – მასხასიათებელი ზმოვანი, DAT – მიცემითი, ERG – ერგატივი, FUT – მყოფადი, IMP – უწყვეტელი, INTR – გარდაუვალი, MA – მედიაქტივი, MSD – მასდარი, MSD1 – კონფიქსური მასდარის ერთი ელემენტი, NOM – სახელობითი, OI – პირველი ობიექტური პირი, PL – მრავლობითი, PRS – აწმყო, PRV – ზმნისწინი, S1 – პირველი სუბიექტური პირი, S3 – მესამე სუბიექტური პირი, SG – მხოლობითი, THM – თემატური სუფიქსი, TR – გარდამავალი, V – ზმნა, [:] – ფუნქციის ჩაშლა, [.] – მრავალფუნქციურობა, [/] – მონაცვლეობა, [=] – ეკვივალენტურობა.

ლიტერატურა

- თანდილავა 2013:** ა. თანდილავა, *ლაზური ლექსიკონი*, გამომცემლობა „საარი“, თბილისი.
- გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:** თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, *სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- გერსამია და სხვ. 2016:** რ. გერსამია, ზ. კიკვიძე, მ. ლომია, ნ. მამისეიშვილი, მ. სალიანი, *ფონოლოგიური ლექსიკა ქართველურ ენებში*, თბილისი.
- კარტოზია 2005:** გ. კარტოზია, *ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში*, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი.
- ლაიონზი 1978:** Дж. Лайонз, *Введение в теоретическую лингвистику*, Перевод с английского языка под редакцией и с предисловием В. А. Звегинцева, «Прогресс» Москва.
- მემიშიში 2001:** ო. მემიშიში, აწმყოს ფუძის წარმოების ერთი თავისებურება სარფულში, *XXI სამეცნიერო დიალექტოლოგიური სესიის მასალები*, თბილისი.

ტალმი 1985: L. Talmy, Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms, In: *Language typology and syntactic description*, T. Shopen (Ed.), Cambridge, Cambridge University Press.

ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, *ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*, თსუ გამოცემა, თბილისი.

ქირია და სხვ. 2015: ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მეშიშიძე, მ. ჩუხუა, *ლაზურ-მეგრული გრამატიკა*, I, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი.

ქობალავა 1915: ულ-ა „სვლა“ ზმნის სემანტიკა მეგრულში, *ტიპოლოგიური ძიებანი*, VII, გამომცემლობა „ლოგოსი“, თბილისი.

ქობალავა 2019: ი. ქობალავა, ძირის სემანტიკური კომპონენტები მეგრულში, *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*, სტატიის ხელნაწერი (გადაცემულია დასაბეჭდად)

შანიძე 1980: ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, თხზულებანი, ტ. III თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

ჩიქობავა 1948: ა. ჩიქობავა, *ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში*, 1, თბილისი

ჩიქობავა 1936: ა. ჩიქობავა, *ჭანურის გრამატიკული ანალიზი*, ტფილისი.

წულაია 2018: ნ. წულაია, ცოცხალი-არაცოცხლი სემანტიკური კატეგორიის ლექსიკურ დონეზე გამოხატვა მეგრულში, *ენა და კულტურა*, XX, ქუთაისი.

ჯაკენდოფი 1983: R. Jackendoff, *Semantics and cognition*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

ჯაკენდოფი 1990: R. Jackendoff, *Semantic Structures*, MIT Press, Cambridge.

ტექსტები:

ულ. – **ულენტი 1938:** ს. ულენტი, *ჭანური ტექსტები, არქაული კილოკავი, ენიკის გამოცემა*, ტფილისი.

ჭტ. – **ჩიქობავა 1929:** *ჭანური ტექსტები, ნაკვეთი პირველი, ხოფური კილოკავი*, ტფილისი.

Rusudan Gersamia

The Conceptual Structure of Verb Roots Denoting Motion/Movement in Laz

Summary

The nucleus of the verb stem in Laz is the root morpheme, with representatives having different morphosyntactic functions – prefixal and suffixal morphemes, arranged to its right and to its left. Unlike the stem, the verb root is an indivisible, unstructured element, but the meaning is denoted by the stem as well as the root.

In Laz meanings denoted by roots are concepts, which express general characteristics essential for movement, such as: *dynamics/statics, subject of movement, type of movement*,

volition, speed, aspect and time of movement (Kobalava 2015); whereas the meaning rendered by the stem is lexical; this meaning is defined by the representatives, functional satellites, which are found around the root and which, within a specific verb construction, ensure rendering a specific *lexical and grammatical meaning*.

The root morphemes of verbs denoting movement in Laz are neutral from the viewpoint of characterization of movement according to specific location features (*direction and orientation of movement, place of localization*); this function is fulfilled by the satellites, arranged around the root, mostly, by prefixal morphemes – preverbs.

The present paper offers a detailed analysis of verb roots denoting movement – roots expressing *motion/movement per se* and those denoting *transpositional* contents, their semantic components; it also discusses the peculiarities of root alternation in the Laz tense-and-mood system according to dialects, and demonstrates morphological and semantic differences between alternating roots.

აკადემიკოს სერგი ჯიქიას ეტიმოლოგიური კიბეები

აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიის კვლევით სერგი ჯიქია ახალგაზრდობის წლებიდანვე ყოფილა დაინტერესებული, ამის დასტურია მისი არაერთი ნაშრომი: „ლაზუტ“ სიტყვის წარმოშობისათვის (საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. V, №2, თბილისი 1944); კოლექტიური შრომის ერთი ქართული ტერმინისათვის თურქულ ენებში (საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემია, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, თბილისი 1946); აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიიდან (საქ. სსრ მეცნიერებათა აკად. ენათმეცნიერების ინსტ. შრ. (აღმ. ენათა სერია), ტ. III, თბილისი 1960); აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიიდან (წაკითხულ იქნა მოხსენებად აკად. გ. ახვლედიანის დაბადების 90 წლისთავისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო სესიაზე, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, 18.10.1977; მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, თბილისი 1984) და სხვ.

ყურადღებია სერგი ჯიქიას მოსაზრება ეტიმოლოგიური კვლევების მნიშვნელობისა და საჭიროების შესახებ: „საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ჩვენი მშობლიური ენის მეცნიერულად და სრულყოფილად შესწავლისათვის აუცილებლად საჭიროა, სხვათა შორის, ქართველ აღმოსავლეთმცოდნეთა ინტენსიური მუშაობა იმ მიმართულებით, რომ სათანადო სიზუსტით გაირკვეს და გამოვლინდეს მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან საუკუნეთა განმავლობაში მჭიდრო პოლიტიკურ-კულტურულ ურთიერთობათა შედეგად ქართულ ენაში დაფუძნებულ არაბულ-სპარსულ-თურქულ-სომხურ ლექსიკურ ნასესხობათა გარკვეული ფენა (წერეთელი 1947:34). ასეთი ხასიათის სამუშაო ფრიად შეუწყობს ხელს აგრეთვე დიდი მეცნიერული მნიშვნელობის მქონე, მაგრამ საკმაოდ დაგვიანებული ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონის შედგენისა და გამოცემის საქმეს“ (ჯიქია 1984). ეს საკითხი დღესაც აქტუალურია.

1984 წელს „მაცნეში“ გამოქვეყნებული ნაშრომის – „აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიიდან“ – შესავალში ს. ჯიქია წერს: „1960 წელს ამავე სათაურით ჩვენ გამოვაქვეყნეთ სტატია საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომებში, ქვემოთ წარმოდგენილია ცნობები ქართულ ენაში დამკვიდრებული რამდენიმე აღმოსავლური წარმოშობის საკუთარ და ზოგად სახელთა შესახებ. კარტოთეკაში დაგროვილი მასალიდან ამჯერად ჩვენ შევარჩიეთ ერთი ჯგუფი,

რომელთათვისაც აქ ნაჩვენებია წარმომავლობის წყარო და განხილულია ფონეტიკურ-სემანტიკური ვითარება. ვფიქრობთ, რომ ჩვენ კიდევ გვექნება შემთხვევა ამგვარი ლექსიკური მასალის განხილვისა“ (ჯიქია 1960). „ამ ხნის განმავლობაში ჩვენ ამ თემაზე კიდევ მოგვიგროვდა მასალა, მაგრამ ჩვენგან დამოუკიდებელი მიზეზის გამო (თვალების დაავადება), მისი დამუშავება და გამოქვეყნება აქამდე ვერ მოხერხდა“ (ჯიქია 1984).

ს. ჯიქიას ამ სერიის ნაშრომებიდან ჩვენ ყურადღება შევაჩერეთ მის გამოკვლევაზე – „მასალები „გუთან“ სიტყვის ისტორიისათვის“ (ხელეური, ისტ., არქ. და ეთნოგრაფ. ინსტ., ტ. 22, თბილისი 1985) რამდენიმე მიზეზის გამო: იგი „გუთან“ სიტყვის ეტიმოლოგიას რამდენჯერმე მიუბრუნდა (1946, 1977, 1985), რაც მეტყველებს მკვლევრის მაღალ პროფესიონალიზმზე, თანმიმდევრულ და ფრთხილ დამოკიდებულებაზე ამგვარი საბუთის შესრულებისას.

პირველად „გუთან“ სიტყვის ეტიმოლოგიას სერგი ჯიქია თურქულ ენებში დამკვიდრებული კოლექტიური შრომის ერთი ქართული ტერმინის „მოდგამის“ კვლევისას შეეხო (ს. ჯიქია 1946).¹ იგი ეყრდნობა ივ. ჯავახიშვილის „საქართველოს ეკონომიურ ისტორიაში“ ქართული სასოფლო-სამეურნეო იარაღების, უძრავ-რესაღ კი სახვნელი იარაღების წარმოშობისა და მათი თანდათანობით გაუმჯობესების საკითხთა კვლევისას მიღებულ დასკვნებს, რომ „ძველ საქართველოს მიწის მოქმედების მაღალხარისხიანი კულტურა ჰქონდა და მეზობელი ერები – სომხები, აზერბაიჯანელები, ანატოლიელი თურქები, ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხები და სხვ. – ქართველებისაგან ითვისებდნენ როგორც გაუმჯობესებულ სასოფლო-სამეურნეო იარაღებს, ისე თვით მიწის დამუშავების გაუმჯობესებულ ტექნიკასაც“ (ჯავახიშვილი 1930:248-260).

ამ მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს ივ. ჯავახიშვილის მიერვე დადგენილი ფაქტი: მაშინ, როდესაც შუა აზიისა და სხვა თურქულ ტომებში, ისევე როგორც დასავლეთ ანატოლიაში, „გუთან“ სიტყვის ეკვივალენტად „საფან-საბან“ (صپان – صبان) გვევლინება, აღმოსავლეთ ანატოლიის თურქებში, ანუ, როგორც თვით მკვლევარი უწოდებს, „ოსმალეთის აღმოსავლეთის თემებში“, ან „თურქეთის ვილაიეთების“ მოსახლეობაში „გუთან“ (گوتان) სიტყვა არის გავრცელებული (ჯიქია 1946: 293-294). აქვე, ს. ჯიქია მიწის დამუშავებაში ქართველების უპირატესო-

¹ ამ სახელს ყურადღება მივაქციე მ. შანიძის პუბლიკაციაში „აკაკი შანიძე ვაჟა-ფშაველას შესახებ“ (ენათმეცნიერების საკითხები, 2, 2000), სადაც გადმოცემულია ვაჟა ფშაველას თხზულებათა მე-2 ტომის გამოცემის ისტორია: ექიმისა და საზოგადო მოღვაწის, მიხეილ გედევანიშვილის თაოსნობით დაწყებული საქმე რევოლუციის დროს შეწყვეტილა და მოგვიანებით მის ვაჟს, პაპისავე სახელმოდგამს, ასევე ექიმს, გადაუწყვეტია გამოცემის დაბოლოება, მიუკითხავს ფილიპე მახარაძისთვის, რომელსაც იგი გაწბილებული გამოუსტუმრებია უკან, ქუჩაში მისთვის გულს უმტყუნია, შინ ეტლით მიუყვანიათ და სულ მალე დაუღვია სული (ამ ძირის შესახებ საინტერესო მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული ივ. ჯავახიშვილს, ი. ტფილელს, ი. აბულაძეს, ნ. ბერძენიშვილს, გ. ლენინძეს).

ბის დასამტკიცებლად მსჯელობს „სიმინდის“ აღმნიშვნელი ლაზური სახელისაგან მომდინარე თურქულში დამკვიდრებულ „ლაზუტ“ სიტყვის ეტიმოლოგიაზე.

და აი, 38 წლის შემდეგ, 1985 წელს, ს. ჯიქია კვლავ უბრუნდება „გუთან“ სიტყვის ეტიმოლოგიას და აქვეყნებს სტატიას „მასალები „გუთან“ სიტყვის ისტორიისათვის“ (ხელეური, ისტ., არქ. და ეთნოგრაფ. ინსტ., ტ. 22, თბილისი 1985). მიბრუნების მიზეზი გამხდარა 1971 წელს სტამბოლის უნივერსიტეტის სამეცნიერო ორგანოში – „თურქული ენისა და ლიტერატურის კრებული“ (Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi – Türkdilive Edebiyatı Dergisi, ტ. XIX) გამოქვეყნებული პროფ. ა. ჯაფეროღლუს სტატია, რომელშიც, როგორც ს. ჯიქია აღნიშნავს, ყოველგვარი მეცნიერული მონაცემების გარეშე მთლიანად უგულებელყოფილია საქართველოში მაღალი სამიწათმოქმედო კულტურის ფაქტი და ჩვენშივე მეტად სრულყოფილი სახვნელი იარაღის აღმნიშვნელი *გუთან* სიტყვა შუა აზიის მკვიდრ თურქ ხალხისგან მომდინარე საქართველოში დაფუძნებულ სუბსტრატად არის მიჩნეული, კერძოდ, *გუთან* სიტყვა გამოცხადებულია თურქული ვითომდა *kotan// köten* სიტყვის ქართულ სახეცვლილ ფორმად. ს. ჯიქია განიხილავს თურქული ენის, ფაქტობრივად, ყველა მნიშვნელოვანი ლექსიკონის მონაცემებს, გამოკვლევებს და აღნიშნავს, რომ ძველ და ახალ თურქულ ენებში სახვნელი იარაღის ძირითადი ეროვნული სახელია *sapan/saban*, ყველგან მოცემულია ამ ფუძის ვრცელი და დეტალური აღწერა, მაშინ, როდესაც *kotan* სიტყვა, როგორც, ალბათ, არათურქული და შემდგომში შემოსული, მეტად მოკლედ, სულ ორიოდ სიტყვითაა განმარტებული, ან სულ სხვა მნიშვნელობებია წარმოდგენილი: საკუთარი სახელი, ფარეხი, მშიშარა, ფრინველთა სახეობანი და სხვ. ყურადღებას იქცევს ის ფაქტიც, რომ სიტყვა *კოტან*-ის გამოყენების არედ მოხსენებულია ისტორიული ქართული პროვინციები (ისპირი, ფოცხოვი). მასალის ვრცელი მიმოხილვის საფუძველზე, ს. ჯიქია ასკვნის: „ამრიგად, უტყუარი წყაროებიდან ამოწერილი ფაქტობრივი მონაცემების შუქზე დამაჯერებელი ხდება, რომ შუა აზიისა და შუა აზიური წარმომავლობის, მაგრამ ისტორიულ ვითარებათა შედეგად სხვადასხვა ქვეყანაში დამკვიდრებულ თურქულ ტომთა ენებისათვის თავდაპირველი, ოდინდელი ეროვნული სახელი სახვნელი იარაღისა ყოფილა „საბან“ (*sapan/saban*) ... რაც შეეხება *kotan* სიტყვას, არც ძველ თურქულში, არც თანამედროვე თურქულ ენებში ის ან სულ არ იხმარება, ანდა არა აქვს სახვნელი იარაღის მნიშვნელობა“. ს. ჯიქიას აზრით, ავტორს (ა. ჯაფეროღლუს – მ.ი.) არავინ დაეთანხმება იმაში, რომ თურქულმა *kotan*-მა პოვა „საუკეთესო ფორმით გავრცელებისა და განვითარების შესაძლებლობა“ საქართველოში. პირიქით, მოხდა სავსებით ბუნებრივი რამ: უძველესი და მაღალი მიწათმოქმედების კულტურის მქონე საქართველოდან თვით სიტყვაც და სახვნელი იარაღიც (*გუთანი*) გადავიდა იმ თურქული მოღამის ტომებში (აზერბაიჯანელები და ანატოლიელი თურქები), რომლებსაც ისტორიულმა ბედმა არგუნა, საქართველოს მომიჯნავე და უშუალო მეზობლები გამხდარიყვნენ (ჯიქია 1985:

258). აღნიშნულ სტატიაში ა. ჯაფეროღლუ ეხება „ჯილდა-გოგორას“ „პატარა გუთნის“ მნიშვნელობით ხმარებულ სახვნელი იარაღის სახელსაც, რომელიც, კოტან-ის მსგავსად, ასევე აღმოსავლეთ თურქეთისა და საქართველოს საზიარო სახვნელ იარაღად მიიჩნია. ს. ჯიქია ამჯერადაც დამაჯერებლად აჩვენებს, რომ *ჯილდა-გოგორა* გავრცელებულია მხოლოდ არტაანს, არტანუჯს, ჩილდირსა და შავშეთში, ანუ ისტორიულ ქართულ რეგიონში. ამდენად, იარაღიცა და მისი სახელწოდებაც მთლიანად ქართულს უნდა წარმოადგენდეს და როგორც *ქოთან* ქართული სამყაროდან არის გადასული სხვა ხალხების ენაში (ჯიქია 1985:260).

დაბოლოს, ს. ჯიქიას მოჰყავს ივ. ჯავახიშვილის დასკვნა: „ოსმალეთში“ „ქოთენ“ მარტო აღმოსავლეთის მოსაზღვრე და კავკასიის მეზობლად მდებარე ნაწილშია, სხვაგან „საბან“-ი იხმარება, რომელიც სახვნელის ნამდვილ თურქულ ტერმინად უნდა იქნეს მიჩნეული, რადგან ეს ტერმინი მიღებულია ერთმანეთისგან ისეთ დაშორებულ ერთა შორის, როგორებიც ყაზანელი „თათრები“, ნოლუნნი და ოსმალონი არიან; აღმოსავლეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მხოლოდ აზერბაიჯანულ თურქ-თათრებს შორის გვხვდება. მაშასადამე, ტერმინი „გუთანი“ და ყველა მისი ფონეტიკური სახენაცვალი საქართველოს ირგვლივ ტრიალებს და მისი გავრცელების რადიუსები შორს არ მიდის. თუ ამასთანავე გავიხსენებთ, რომ ზემოხსენებულ ერთაგან არც ერთს ამ ტერმინის არსებობის ესოდენ ძველი საბუთების წარდგენა არ შეუძლია, როგორც ქართულს, მაშინ თავისთავად წარმოიშობა აზრი, რომ „გუთანი“ პირველად საქართველოში, სახელდობრ, ლიხთ-იმერეთში, უნდა იყოს გაჩენილი და აქითგან გავრცელებულია მეზობელ ერთა შორისაც. ამ საკითხის საბოლოოდ გადაჭრას მხოლოდ ის გარემოება აბრკოლებს, რომ *გუთნის* ეტიმოლოგია გაურკვეველია (ჯავახიშვილი 1930:247-248).

ს. ჯიქია უყურადღებოდ არ ტოვებს არც არქეოლოგიურ და ეთნოგრაფიულ მონაცემებს *გუთან* სიტყვის ეტიმოლოგიის ძიებისას, კერძოდ, აკად. გ. ჩიტაიას შრომებს, მიძღვნილს სახვნელი იარაღებისა საერთოდ და, კერძოდ, ქართული *გუთნის* შესწავლისადმი: „სახვნელ იარაღთა სიმდიდრითა და მრავალფეროვნებით საქართველო ითვლება მათ ცოცხალ მუზეუმად“ (ჩიტაია 1963:650). ამ ფაქტმა იმიტომ მიიპყრო ჩვენი ყურადღება, რომ დღეს კულტურის ლინგვისტური პალეონტოლოგიის კვლევა, უძველესი ფუძემდებლის რეკონსტრუქცია არქეოლოგიური მონაცემების გათვალისწინების გარეშე ვერ შექმნის, ვერ აღადგენს სრულ სურათს წინარე ხალხების ცხოვრების წესის, სოციუმის, მსოფლხედვის შესახებ.

გუთან- ფუძის წმინდა ენობრივ ანალიზს ს. ჯიქია თავად არ ეხება, მხოლოდ მოჰყავს ვ. აბაევის მოსაზრება ამ სიტყვის შესაძლო საერთოკავკასიური ფუძის წარმოშობის შესახებ (აბაევი 1958) და რაც განსაკუთრებით საინტერესოა, იმოწმებს თ. გონიაშვილის სტატიას, სადაც გამოთქმულია ვარაუდი, რომ *გუთან*-ი ქართველურ ენათა ორგანული ენობრივი შენაძენი უნდა იყოს: მართალია, ამჟამად *გუთ*- ძირის მნიშვნელობა გაურკვეველია, თუმცა ცნობილია, რომ ისტორიულად

ძველ ქართველურ ენებში -ან- აფიქსი აწარმოებდა სიტყვას საგნის დანიშნულების შინაარსით, შდრ. *ერქე-ან-ი, ქოთ-ან-ი, აკე-ან-ი, საკ-ან-ი*, მეგრ.: *ლაგვე-ან-ი* და სხვ. (გონიაშვილი 1940:580-581).

ს. ჯიქია ზემოთ წარმოდგენილ გამოკვლევაში (და სხვა დასახელებული ავტორებიც) არ განიხილავს *გუთან*- ფუძის ქართველურ შესატყვისებს. ჩვენ შევეცადეთ შეგვეკვსო ეს ე.წ. ლაკუნა და გადაგვეღვა კიდევ ერთი ნაბიჯი ამ ფუძის ეტიმოლოგიის სრული სურათის შექმნისაკენ, რაც, ვფიქრობთ, კიდევ უფრო ამყარებს ივ. ჯავახიშვილისა და ს. ჯიქიას მოსაზრებას *გუთან*- ფუძის ქართული წარმომავლობის სასარგებლოდ.

გუთან- მიწის სახნავი იარაღი ძველ ქართულში გამოვლენილი არ არის. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, *გუთნამღე* გვქონდა *ერქეანი*, მაგრამ ეს არ ყოფილა მხოლოდ სახელის შეცვლა: *გუთანი* წარმოადგენს ფამფალაკ-გოგორებით გაუმჯობესებულ *ერქეანს* (ჯავახიშვილი 1930:191).

სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებას – „*გუთანი* სომხურია, ქართულად *ერქეანი* ჰქვიათ“-ო, ივ. ჯავახიშვილი მცდარად მიიჩნევს, რადგან, მისი აზრით, არც *გუთანი* არის სომხური სიტყვა და არც ამ სიტყვით აღნიშნული იარაღი იგივე *ერქეანი* (იქვე).

ბ. გიგინეიშვილი თავის *ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში* (გიგინეიშვილი 2016) *გუთან* სიტყვის ეტიმოლოგიის განხილვისას აღნიშნავს: საინტერესოა, რომ ჰრ. აჭარიანსაც არ მიაჩნია ეს სიტყვა სომხურიდან ქართულში ნასესხებად. იგი ფიქრობს, რომ სომხური gutaj (რეკონსტრუირებული ფორმა gutan-ისა) „აღმოსავლურ კავკასიურ ენათაგან ნასესხები სიტყვაა“ (ჰრ. აჭარიანი 1971:587). აბაევის აზრით, ოსური gütön //goton („გუთანი“) უცნობი წარმომავლობის საერთო კავკასიური ფუძეა (იხ. გიგინეიშვილი 2016).

ბ. გიგინეიშვილი ასევე ასახელებს ჩრდილოკავკასიურ ენებში *გუთნის* აღმნიშვნელ ტერმინებსაც: ზუნდ. kutan, ჩეჩნ. gōta, ინგ. gotanger, ბაცბ. gōta, აფხ. kotan, უდ. Kötän, ასევე, ოსურ gütön/goton-ს, სომხურ gutan-ს, აზერბაიჯანულ kotan-ს, და ასკენის, რომ, როგორც ჩანს, ეს ტერმინი არეალურია. იგი მოიცავს მთელ კავკასიასა და მიმდებარე ტერიტორიას (შდრ. თურქ. kutan, ქურთ. kotan), და ივარაუდება, რომ შემოსულია მცირე აზიიდან.

თვით კავკასიის ენებს გუთნამღე ჰქონდათ საკუთარი სახვნელი იარაღები. ასეთი იყო დაღესტნის ენებში: ზუნდ. *ფურუჯ* „სახნისი“, ახვ. *ჭებეცე*, დიდ. *ბირუს*, დარგ. **ბურად/ღურად*, ლეზგ. *თაურეზ*, თაბ., ალულ. *ღურუც*, უდ. *ფენეც*.

ბ. გიგინეიშვილის აზრით, ქართველურ ენებში ეს ტერმინები *ჭნ-ვ-ა* ზმნიდან უნდა იყოს ნაწარმოები (ქართ. *სა-ჭნ-ი-ს-ი, სა-ჭნ-ვ-ელ-ი*, მეგრ. **ო-ხონ-უ/*ო-ხონ-ალ-ი*), თუმცა რა კავშირშია *გუთან*- ძირთან, ნაჩვენები არ არის (გიგინეიშვილი 2016).

რაც შეეხება სხვა ქართველურ ენათა მონაცემებს: მეგრულში *გუთან-ი* (რ.) ПЛУГЬ დადასტურებულია ი. ყიფშიძის მეგრული ენის გრამატიკაში (ყიფშიძე 1914), ა. ქობალიას მეგრულ ლექსიკონში: *გუთანიშ გემსკვენჯი* – გუთნის მიმყოფი, მეგუთნე (ქობალია 2010), და მ. ჩუხუას იბერიულ-იჩქერიულ ენათა შედარებით გრამატიკაში, სადაც ქართ. *გუთ-ან*, *გუთ-ან-ი*, ზან. *გურთ-ან-*, *გურთ-ან-ი* „გუთანი“, სვან. *გუთ-ან* „გუთანი“ შესატყვისობის საფუძველზე ნავარაუდევია საერთოქართველური **ქოთ-ან-* არქეტიპი მნიშვნელობით „გუთანი“ (ჩუხუა 2008).

ვ. თოფურიასა და მ. ქალღანის სვანური ენის ლექსიკონის მიხედვით გვაქვს: *გუთან* (-თნიშ, -თნარ ბქ., -იშ, -თან რ ლნტ.), *გუთან* (-არ) ლშხ. – *გუთანი*. გუთნარე ლიჭღლდ... ლაჭნიდ ღენწშარ ნულჭანდა (ბქ. 229) – გუთნების შემოსვლამდე სახნავად კავები გვქონდა. შდრ. *ღანწშიშ* – კავი (სახენელი იარალი); *გუთანი* (თოფურია, ქალღანი 2000). სწორედ ეს უკანასკნელი მნიშვნელობაა წარმოდგენილი სვანურის სხვა ლექსიკონებშიც (ნიჟარაძე 1910, ღონდუა 2001).

ჩვენი აზრით, ქართველურ ენათა: ქართ. *გუთ-ან-ი* : ზან. *გურთ-ან-ი* : სვან. *გუთ-ან* „გუთანი“ შესატყვისობა იძლევა საშუალებას საერთოქართველური **გუთ-ან-* ფუძის აღდგენისა, რაც თანხმობაშია ქართველურ ენათა ფონოტაქტიკის წესებთან (ახვლედიანი 1999: 379). თუმცა *გუთ-* სავარაუდოდ ზმნური ძირის ეტიმოლოგია კვლავაც გაურკვეველია.

ვფიქრობთ, ზემოთ წარმოდგენილი მსჯელობა კიდევ უფრო ამყარებს ივ. ჯავახიშვილისა და ს. ჯიქიას მოსაზრებას *გუთან-* ფუძის ქართული/ქართველური წარმომავლობის შესახებ და უეჭველია, შესაბამისი ფუძის სხვა ენებში ნასესხობა ქართულიდან უნდა განისაზღვროს და არა პირიქით.

ლიტერატურა

- ახვლედიანი 1999:** გ. ახვლედიანი, *ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები*, თსპუ, თბილისი.
- აჭარიანი 1971:** პრ. აჭარიანი, *სომხურ ძირეულ სიტყვათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*, ტ. 1, ერევანი (სომხ.).
- გივინეიშვილი 2016:** ბ. გივინეიშვილი, *ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი (ა-შ)*, საქ. მეცნ. ეროვნ. აკადემია, თბილისი.
- გონიაშვილი 1940:** თ. გონიაშვილი, ლექსიკური შეხვედრები ჩაჩნურისა ქართველურ ენებთან, აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, V-VI, თბილისი.
- ღონდუა 2001:** კ. ღონდუა, *სვანურ-ქართულ-რუსული ლექსიკონი*, თსპუ, თბილისი.
- თოფურია, ქალღანი 2000:** ვ. თოფურია, მ. ქალღანი, *სვანური ლექსიკონი*, გამომცემლობა „ქართული ენა“, თბილისი.
- ორბელიანი 1991:** ს.-ს. ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული*, I, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი.

- ქობალია 2010:** ა. ქობალია, *მეგრული ლექსიკონი*, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
- ჩუხუა 2008:** მ. ჩუხუა, *იბერიულ-იჩქერიულ ენათა შედარებითი გრამატიკა*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- წერეთელი 1947:** გ. წერეთელი, სემიტური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიის შესწავლისათვის, *თსუ სამეცნიერო სესიები, № 1, მოხსენებათა კრებული* (2-4, III. 46), თბილისი.
- ჯიქია 1944:** ს. ჯიქია, „ლაზუტ“ სიტყვის წარმოშობისათვის, *საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*, ტ. V, №2, თბილისი.
- ჯიქია 1946:** კოლექტიური შრომის ერთი ქართული ტერმინისათვის თურქულ ენებში, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემია, *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება*, I, თბილისი.
- ჯიქია 1960:** აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიიდან, *საქ. სსრ მეცნიერებათა აკად. ენათმეცნიერების ინსტ. შრ. (აღმ. ენათა სერია)*, ტ. III, თბილისი.
- ჯიქია 1984:** აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიიდან, მაცნე, *ენისა და ლიტერატურის სერია*, №4, თბილისი.
- ჯიქია 1985:** მასალები „გუთან“ სიტყვის ისტორიისათვის, *ხელეური, ისტ., არქ. და ეთნოგრაფ. ინსტ.*, ტ. 22, თბილისი.
- შანიძე 2000:** მ. შანიძე, აკაკი შანიძე ვაჟა ფშაველას შესახებ, *ენათმეცნიერების საკითხები*, 2, თბილისი.
- ჯავახიშვილი 1930:** ივ. ჯავახიშვილი, *საქართველოს ეკონომიური ისტორია*, ტ. I, ტფილისი.
- ჯაფეროღლუ 1971:** A. Caferoğlu, Türk Kültürü Etnoğrafyasına göre “Kotan”, *Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi – Türkdilive Edebiyatı Dergisi*, XIX, სტამბოლი, გვ. 43-50.
- აბაევი 1958:** В. И. Абаев, *Историко-этимологический словарь осетинского языка*, Москва-Ленинград.
- ყიფშიძე 1914:** И. Кипшидзе, *Грамматика Мингрельского (Иверского) Языка*, С.-Петербург.
- ნიჟარაძე 1910:** И. Нижарадзе, *Русско-Сванский словарь*, Тифлис.
- ჩიტაია 1963:** Г. Читая, Пахотные орудия и системы земледелия в Грузии, *Труды двадцать пятого международного конгресса востоковедов*, т. III, Москва.

Marine Ivanishvili

Etymological Researches of Academician Sergi Jikia

Summary

Sergi Jikia had been interested in studying the history of words of oriental origin since his youth; it is proved the number of his works on these issues. In his opinion, such research is important for revealing the lexical borrowings in Georgian, as well as for composing the historical-etymological dictionary of the Georgian language.

From this series of works we have focused on his research “Materials for the History of Word *gutan*” (Kheleuri, Volume 22, Tbilisi 1985) for the following reason – he returned to the etymology of the word “gutan” several times (1946, 1977, 1985), which speaks of the high professionalism of the researcher, of his persistent and cautious attitude to such work.

S. Jikia relies on the materials of Turkic languages, Ivane Javakhishvili’s works, as well as archeological and ethnographic data. He rightly criticizes the article of Prof. A. Japheroghlu published in 1971 at the University of Istanbul (Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi – Türkdilive Edebiyatı Dergisi, Vol. XIX, pp. 43-50) and concludes that “gutan” should have firstly appeared in Georgia and from here was spread among Turkish tribes (Azerbaijanis and Anatolian Turks), whom a historical fate made immediate neighbours of Georgia.

S. Jikia, while studying the stem *gutan-* does not refer to pure linguistic analysis. In the article there is an attempt to fill this so-called lacuna: the assumptions of various researchers are discussed, materials of Kartvelian languages concerning the root *gutan-* are presented and, on the basis of the following correspondence – Geo. *gut-an-i* : Zan. *gurt-an-i* : Svan. *gut-än -*; **gut-an-* Proto-Kartvelian stem is reconstructed, which is in accordance with phonotactic rules of Kartvelian languages. In spite of the fact that the etymology of supposedly the verbal root *gut-* is still unclear, its Georgian/Kartvelian origin is undoubted, and the corresponding stem should have been borrowed from Georgian and not vice versa.

„აია“, „აიაია“, „აიეტი“ და „კოლხეთი“
 ეგეოსურ ხაზოვან წარწერებსა
 და ბერძნულ წყაროებში

1. „აია“, „აიაია“, „აიეტი“ და „კოლხეთი“ ეგეოსურ ხაზოვან წარწერებში

ამ პუნქტში წარმოდგენილია საერთოქართველური (საერთოკოლხური) A კლასის ხაზოვანი (=LA) დამწერლობით შესრულებული სამი წარწერა. აქ აგრეთვე მოტანილია მიკენური ხანის ბერძნული B კლასის (=LB) ხაზოვანი შვიდი ტექსტი.

1.1. GORILA-ს (Godart, Olivier 1985, V:64, 65) მიხედვით, SY Za 2 (HM 3429) არქეოლოგიურ მასალაზე ამოკვეთილია A კლასის ხაზოვანი წარწერა, რომლის d სტრიქონში ფიქსირდება **𐀄𐀆** LA008+LA057 ნიშანთა მიმდევრობა. ეს არქეოლოგიური მასალა 1973 წელს კუნძულ კრეტაზე, სოფ. სიმიში აღმოაჩინა ბერძენმა არქეოლოგმა ა. ლებესიმ (Αγγελική Λεμπέση, Angeliki Lebesi) და დაათარიდა MM IIIB–LM IA პერიოდით, (Godart, Olivier 1985, V:10, 9, 112), ანუ ძვ.წ. 1700–1500 (?) წწ-ით.

SY Za 2 (HM 3429) წარწერა (Godart, Olivier 1985, V:64)

SY Za 2 (HM 3429) წარწერა (Godart, Olivier 1985, V:65)

ამ წარწერაში **𐎶𐎶** LA008+LA057 ნიშანთა მიმდევრობას ამოვიკითხავ როგორც a და ja მარცვლებს (კვაშილავა 2011:192), რაც, შესაბამისად, ეთხვევა B კლასის საზოგადო დაძვერობის **𐎶** LB008 და **𐎶** LB057 ნიშნების ფონოლოგიურ მნიშვნელობებს (შდრ. Chadwick 2014:ix; Ventris, Chadwick 1973:23, სურ. 4; 385). ეს ნიშნები მოცემულია შემდეგ ცხრილში:

LA		a
LB		a
LA		ja
LB		ja

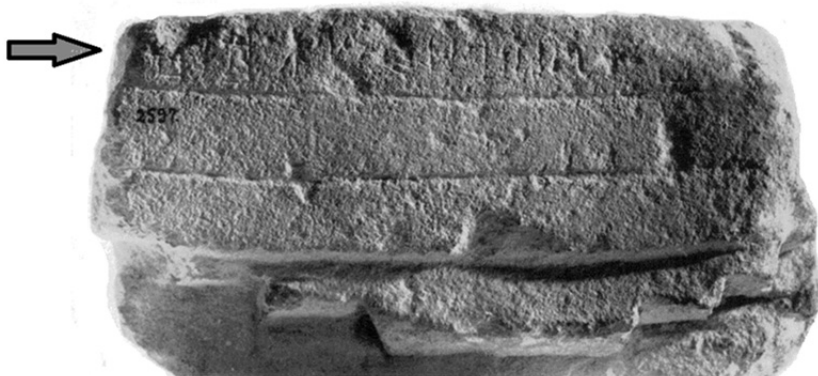
ცხრილი შედგენილია: Evans 1952, II:9, 10, 17; Bennett 1966:298, ცხრ. I; 299, ცხრ. II; Godart, Olivier 1985, V:XXIX, XXXVII; კვაშილავა 2011:192-ის მიხედვით

ამდენად, A კლასის საზოგადო **𐎶𐎶** LA008+LA057 ნიშანთა მიმდევრობა ამოვიკითხება როგორც aja – აა¹ (მიწის დედალეუბა?) (კვაშილავა 2010:213, 215-218; Kvashilava 2017:68-69, 2.2.3).

1.2. GORILA-ს (Godart, Olivier 1982, IV:12, 13) მიხედვით, KN Za 18 (HM 2597) არქეოლოგიურ მასალაზე A კლასის საზოგადო დაძვერობით ამოკაწრულია შემდეგი წარწერა რომელსაც აღვადგენ შემდეგი სახით

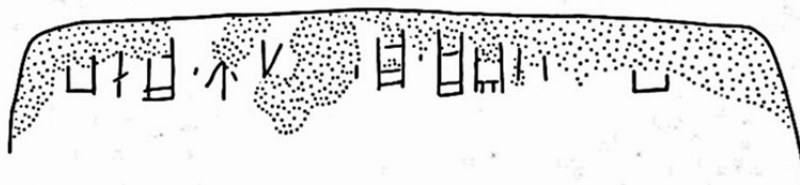
¹ შდრ. ა¹α – 1. “earth”; 2. “mother, grandmother” (?) (Beekes 2010, I:30-31).

 ეს არქეოლოგიური მასალა აღმოაჩინეს 1937 წელს კუნძულ კრეტაზე, კნოსოსში (Godart, Olivier 1982, IV:XXXI; 1985, V:109).

éch. 1 : 1

KN Za 18 (HM 2597) წარწერა (Godart, Olivier 1982, IV:12)

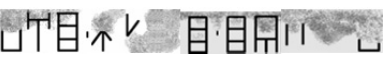
HM 2597. "Table à libations".

KN Za 18 (HM 2597) წარწერა (Godart, Olivier 1982, IV:13)

ამ წარწერაში LA054 ნიშანს ამოვიკითხავ როგორც *wa მარცვალი (კვაშილავა 2011:192), რაც ემთხვევა მიკენური ხანის B კლასის ხაზოვანი დამწერლობის LB054 სილაბოგრამის [wa] მნიშვნელობას (შდრ.: Chadwick 2014:იხ; Ventris, Chadwick 1973:23, სურ. 4; 385). ეს ნიშნები მოცემულია შემდეგ ცხრილში:

LA							wa
LB							wa

ცხრილი შედგენილია: Evans 1952, II:10, 22, 33; Bennett 1966:298, ცხრ. I; 299, ცხრ. II; Godart, Olivier 1985, V:XXXVII; კვაშილავა 2011:192-ის მიხედვით

ამდენად, A კლასის ხაზოვანი წარწერა ამოიკითხება როგორც ...*a-ja ! ... -ja ! ja-wa-... ეს შესაძლებელია იყოს რელიგიური

მისამდერი, რომელიც უკავშირდება (მიწის დედალვთაება?) *აძას* კულტს (კვაში-
ლავა 2010:213-214; Kvashilava 2017:69).

1.3-4. საბერძნეთში, პელოპონესის ნახევარკუნძულზე, პილოსში აღმოჩენილი PY
En 74.22 და PY Eo 160.2 ფირფიტების ტექსტებში,² რომლებიც შესრულებულია B
კლასის საზოგადოებრივ დამწერლობით, დასტურდება სიტყვა **𐀀𐀃𐀆** [a₃-wa-ja] – *AīFāiα
(Jorro, Adrados 1999, I:141). ამ არქეტიპს მ. ვენტრისმა, ჯ. ჩედვიკმა (Ventris,
Chadwick 1973:537, 101, 104), ს. ჰილერმა (Hiller 1991: 214), ვ. ციმბურსკიმ (Цымбу-
рский 2005:308), ლ. გორდეზიანმა (2012:79) და სხვებმა დაუკავშირეს ღვთისმსახუ-
რი ქალის სახელი Aīα – *აძაძ*³ (კვაშილავა 2010:216-217; Kvashilava 2017:695).

1.5. კუნძულ კრეტაზე, კნოსოსში აღმოჩენილ KN C 973 ტექსტში,⁴ რომელიც
შესრულებულია B კლასის საზოგადოებრივ დამწერლობით, დასტურდება სიტყვა **𐀀𐀃**
[a₃-wa] – *AīFāiα (Jorro, Adrados 1999, I:141). მ. ვენტრისისა და ჯ. ჩედვიკის
(Ventris, Chadwick 1973:537, 104) მიხედვით, ეს არქეტიპი შესაძლებელია ნიშნავდეს
ხარის მეტსახელს (Цымбурский 2005:309), რომელსაც მათ დაუკავშირეს ასევე
ანთროპონიმი *AīFāiα, ანუ Aīα (ჰომეროსი, „ილიადა“ I.145).

1.6. B კლასის საზოგადოებრივ KN Vc 7612 წარწერაში დასტურდება სიტყვა **𐀀𐀃𐀆**
[a₃-wa-ta], რომელსაც მ. ვენტრისმა, ჯ. ჩედვიკმა (Ventris, Chadwick 1973:537),
ს. ჰილერმა (Hiller 1991:214), ვ. ციმბურსკიმ (Цымбурский 2005:308) და
სხვებმა დაუკავშირეს ანთროპონიმი *AīFāiα, Aīητες/Aīατες [aietes/aiates] –
აძეტი (შდრ.: Jorro, Adrados 1999, I:141; გორდეზიანი 2012:79).

1.7. GORILA-ს (Godart, Olivier 1976, I:196, 197) მიხედვით, A კლასის საზო-
გადოებრივ დამწერლობით შესრულებული HT 117 (1364) თიხის ფირფიტის a7 სტრიქო-
ნში დასტურდება **𐀀𐀃𐀆𐀃** LA081+LA081+LA001+LA060 ნიშანთა მიმდევრობა. ეს
თიხის ფირფიტა აღმოჩენილი იქნა კუნძულ კრეტაზე, ჰაგია ტრიადაში და დათა-
რილდა LM IB პერიოდით (Godart, Olivier 1976, I:XXI; 1985, V:86), ანუ ძვ.წ.
1500-1450 (?) წწ-ით.

² B კლასის საზოგადოებრივ PY En 74.22 ტექსტი: a₃-wa-ja te-o-jo do-e-ra o-na-to e-ke to-so-de
pe-mo *GRA T 1*, რომელსაც მ. ვენტრისი და ჯ. ჩედვიკი (Ventris, Chadwick 1973:243
შდლ.) თარგმნიან შემდეგი სახით: „Aiwaiia, servant (f.) of the god, holds a lease, so much
seed: T 1. WHEAT“ – „ღვთის მონა“ აიიას აქვს აძენი სათესლე მარცვალი 0,1“ (გორ-
დეზიანი 2012:79₂₀).

B კლასის საზოგადოებრივ PY Eo 160.2 ტექსტი: a₃-wa-ja te-o-jo do-e-ra e-ke-qe o-na-to pa-ro
pi-ke-re-we *GRA T 1*, რომელსაც მ. ვენტრისი და ჯ. ჩედვიკი (Ventris, Chadwick
1973:248) თარგმნიან შემდეგი სახით: „Aiwaiia, servant (f.) of the god, and she holds a
lease from Pikreus: T 1. WHEAT“ – „ღვთის მონა“ აიიას აქვს იჯარით (ან სარგებ-
ლობაში) P-საგან აძენი სათესლე მარცვალი 0,1“ (გორდეზიანი 2012:79₂₀).

³ შდრ. Aīα, ნათ. ბრ. Aīαη – *აძაძა, კირკეს და მედეას ეპითეტი* (იხ. ქვევით პუნქტი
2), რომელიც შესაძლებელია, უკავშირდება Aīα-ს, მიწის დედალვთაების სახელს (კვა-
შილავა 2010:217).

⁴ B კლასის საზოგადოებრივ KN C 973 ტექსტი: te-re-wa-ko | a₃-wa | tu-ma-ko *BOS* [

HM 1364 - 6,70 x 10,90 x 0,80 cm.; *travaux au bas-relief*
à 3,30 cm. du bas-relief.

HT 117a (1364) 𐎶𐎠𐎶𐎠𐎶𐎠 (Godart, Olivier 1976, I:196)

HT 117a

- 1 𐎶𐎠𐎶𐎠𐎶𐎠. 𐎶𐎠. 𐎶𐎠
 - 2 𐎶𐎠. 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠
 - 3 𐎶𐎠. 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠
 - 4 𐎶𐎠. 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠
 - 5 𐎶𐎠 𐎶𐎠. 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠
 - 6 𐎶𐎠 -

 - 7 𐎶𐎠. 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠
 - 8 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠
 - 9 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠
- 3 𐎶𐎠 est peut-être 𐎶𐎠 𐎶𐎠 𐎶𐎠

HT 117a (1364) 𐎶𐎠𐎶𐎠𐎶𐎠 (Godart, Olivier 1976, I:197)

ამ წარწერაში 𐀓𐀓𐀓𐀓 LA081+LA081+LA001+LA060 ნიშანთა მიმდევრობას ამოვიკითხავ როგორც ku, da და ra მარცვლებს (კვაშილავა 2011:192; 2012:157), რაც, შესაბამისად, ემთხვევა B კლასის საზოვანი დამწერლობის 𐀓 LB081, 𐀓 LB001 და 𐀓 LB060 ნიშნების ფონოლოგიურ მნიშვნელობებს (Chadwick 2014:ix; Ventris, Cahdwick 1973:23, სურ. 4; 385). A კლასის საზოვანი დამწერლობის 𐀓 LA001 ნიშანი და კვიპროსული მარცვლოვანი (=CS/LC) დამწერლობის 𐀓 [ta] სილაბოგრაფა იდენტურია. ეს ნიშნები მოცემულია შემდეგ ცხრილში:

LA		ku
LB		ku
LA		da
LB		da
CS (LC)		ta
LA		ra
LB		ra

© 2014 ვიკი კვაშილავა

ცხრილი შედგენილია: Evans 1952, II:6, 15, 18, 24;
 Bennett 1966:298, ცხრ. I; 299, ცხრ. II; 304,
 ცხრ. III; 305, ცხრ. IV; Chadwick 2014:24;
 Godart, Olivier 1985, V:XXVIII, XXXVIII, XXXIV-ის მიხედვით

წინა შრომებში (იხ.: კვაშილავა 2011:209-210; აგრეთვე 2010:229 შმდ.; Kvashilava 2017:69-70, 2.2.4) წარმოვადგინე A კლასის საზოვანი 𐀓𐀓𐀓𐀓 [ku-ku-da-ra] მიმდევრობის ამოკითხვა როგორც კოლხიდელო.

1.8-10. დ. პაკარდმა (Packard 1974:146) A კლასის საზოვანი 𐀓𐀓𐀓𐀓 [ku-ku-da-ra] მიმდევრობას დაუკავშირა B კლასის საზოვანი წარწერების სიტყვები: 𐀓𐀓𐀓 [ko-ki-da] და 𐀓𐀓𐀓𐀓 [ko-ki-de-jo]. 𐀓𐀓𐀓 [ko-ki-da] დასტურდება KN Sd 4403.a

და KN So 4430.a თიხის ფირფიტებზე,⁵ ხოლო 𐏃𐏆𐏂𐏃 [ko-ki-de-jo] – KN Fh 5465 თიხის ფირფიტაზე.⁶ ეს ფირფიტები აღმოჩენილი იქნა კნოსოსში.

მ. ვენტრისმა, ჯ. ჩედვიკმა (Ventris, Chadwick 1973:365 შმდ., 372, 555), ს.ჰილერმა (Hiller 1991:214) და სხვებმა B კლასის ხაზოვანი სიტყვა 𐏃𐏆 [ko-ki-da] ამოიკითხეს როგორც *Kolkhidas [*Kolkhidas] – კოლხიდა, ხოლო B კლასის ხაზოვანი სიტყვა 𐏃𐏆𐏂𐏃 [ko-ki-de-jo] – *Kolkhideios [*Kolkhideios] – კოლხიდელი (შდრ.: Jorro, Adrados 1999, I:372, 373; გორდეზიანი 2012:76-77; გამყრელიძე 2014:215).

2. „აიაია“, „აია“, „აიეტი“ და „კოლხეთი“ ბერძნულ წყაროებში

ქვემოთ წარმოვადგენ რამდენიმე ბერძნულ წყაროსა და განმარტებას.

ჰომეროსი „ოდისეა“-ს X.135-139 სტრიქონებში (Murray 1927, I:354) ამბობს:

Αἰαίηρ δ' ἔς νῆσον ἀφικόμεθ: ἔσθα δ' ἔσται
Κίρκη ἐσπλόκαμος, δεισὴ θεὸς ἀνδήεσσα,
ἀτοκασιγνήτη ὀλοόφρονος Αἰήταιο:
ἄμφω δ' ἐκγεγάτην φαεσιμβρότου Ἥελίοιο
μητρὸς τ' ἐκ Πέρσης, τὴν Ἰκεαυδὸς τέκε παῖδα.

აქ მოვიტან ამ ციტატის პ. ბერადის (1979:214) მიერ წარმოდგენილ ქართულ თარგმანსაც:

„აიაიეს მივალწიეთ, სად კირკე მკვიდრობს,
მძლავრი ქალღმერთი, კაცური ხმით მოლაპარაკე.
იგი და იყო ავის მზრახველ აიეტ მეფის.
ორივე შობა ჰელიოსმა, სინათლის მფრქვევემა,
და დედამისმა, ოკეანის ასულმა პერსემ“.

⁵ B კლასის ხაზოვანი KN Sd 4403 ტექსტი: e-re-pa-te-jo o-po-qo ke-ra-ja-pi o-pi-i-ja-pi 'ko-ki-da o-pa' CUR 3 ||] i-qi-ja [] | a-ja-me-na e-re-pa-te a-ra-ro-mo-te-me-na a-ra-ru-ja [, რომელსაც მ. ვენტრისი და ჯ. ჩედვიკი (Ventris, Chadwick 1973:365 შმდ.) თარგმნიან შემდეგი სახით: „Three horse-(chariots without wheels) inlaid with ivory, (fully) assembled, equipped with bridles with *cheek-straps* (decorated with) ivory (and) horn *bits*. The *feudal contribution* (of) Kolkhidas“ – „3 ეტლი, სპილოს ძვლით ინკრუსტირებული, სრულად გაწყობილი/გამართული, სპილოს ძვლითა და რქით მორთული სადავეებით, K-ის ნაწარმი“ (გორდეზიანი 2012:76).

B კლასის ხაზოვანი KN So 4430 ტექსტი: ko-ki-da o-pa ne-wa || e-ri-ka | o-da-*twe-ta a-ro₂-a ROTA ZE 22 MO ROTA 1, რომელსაც მ. ვენტრისი და ჯ. ჩედვიკი (Ventris, Chadwick 1973:372) თარგმნიან შემდეგი სახით: „Twenty-two and a half pairs of new wheels of willow-wood, with *studs*, of *better quality*. The *feudal contribution* (of) Kolkhidas“ – „K-ის ნაწარმი: ახალი, დაკბილული, ტირიფის საუკეთესო ბორბლები ZE 22 MO I“ (გორდეზიანი 2012:76).

⁶ B კლასის ხაზოვანი KN Fh 5465 წარწერა: ko-ki-de-jo | qa[

„ოღისეა“-ს X.135, 137, 139 სტრიქონების განმარტებისას კომენტატორი (Dindorfius 1855, II:457, 5-6, 20-21, 26-28) წერს:

Αἰαίην δ' ἐς νῆσον] ὄνομα νήσου. ταύτην ἐνιοί φασι τὸ νῦν Κίρκαιον πρὸς τῇ Ἰταλίᾳ. ...Αἰήται] Αἰήτης Κόλχων βασιλεὺς, πατὴρ Μηδείας, Κίρκης ἀδελφός, ἐκ Πέρσης] Πέρση Ὠκεανοῦ μὲν ἦν θυγάτηρ, Ἥλιου δὲ γυνή. Ἥλιου δὲ καὶ Πέρσης Αἰήτης καὶ Κίρκη...

ამ სქოლიოებს ა. ურუშაძე (1964, 178) თარგმნის შემდეგი სახით:

„აიდაა... კუნძულის სახელია. ზოგიერთები ამბობენ, რომ იგი აწინდელი კირკონია იტალიასთან. აიეტი [იყო] კოლხთა მეფე, მედეას მამა, კირკეს ძმა. პერსე იყო ოკეანეს ასული და ჰელიოსის მეუღლე. ჰელიოსისა და პერსესაგან [იშვნენ] აიეტი და კირკე...“

პომეროსი „ოღისეა“-ს IX.31-33 სტრიქონებში (Murray 1927, I:304) ამბობს:

ὦς δ' αὖτως Κίρκη κατερήτυεν ἐν μεγάροισιν
Αἰαίη δολόεσσα, λιλαιομένη πόσιν εἶναι:
ἀλλ' ἐμὸν οὐ ποτε θυμὸν ἐνὶ στήθεσσιν ἔπειθον.

ამ ციტატას პ. ბერაძე (1979:195) თარგმნის შემდეგი სახით:

„ფრიად ცდილობდა კირკეც, მცოდნე გრძნეულობისა,
აიდას დარჩენილი, მასთან ვყოლოდი,
მაგრამ ვერ იქნა, ვერ მოიგო მან ჩემი გული.“

„ოღისეა“-ს IX.32 სტრიქონს წმ. ევსტათიოს თესალონიკელი (Eustathius 1825, I:321, №1614, 14-20) ასე განმარტავს:

...Τὸ δὲ Αἰαίη, ἀντὶ τοῦ Κολχικῆ κατὰ ἐπανομίαν τοπικῆν. Αἶα γὰρ πόλις Κολχίδος παρά τε ἄλλοις καὶ παρὰ Λυκόφρονι. ἦς ὁ πολίτης Αἰαῖος. καὶ ἡ πολίτις Αἰαία. καὶ ἡ νῆσος δὲ τῆς Κίρκης Αἰαία, διὰ τὴν τοιαύτην Κίρκην. ἄλλως γὰρ εἴπερ πρωτοτυπίαν ἔχει ἡ Αἰαῖα νῆσος διὰ τῶν δύο αἰ, ὠφειλεν ἢ ἀπ' αὐτῆς Κίρκη ἔχειν καὶ τρίτον αἰ, ἵνα ἦν Αἰαἰαίη, ὅπερ οὐκ ἔστι διὰ τε τὸ κακόφωνον καὶ διὰ τὴν ῥηθεῖσαν ὀμωσυσίαν. Ὁ δὲ γεωγράφος Αἶαν εἰπὼν πόλιν περὶ τὸν Φάσιον λέγει καὶ ὅτι περὶ τὴν τοιαύτην Κολχικὴν Αἶαν καὶ Αἰαίη νῆσος ἢ τῆς Κίρκης. ὅτι δὲ καὶ Αἰήτης ὁ ἦρας ἀπὸ τῆς τοιαύτης Αἶας ἐκλήθη, δηλοῦσιν οἱ παλαιοί.

ამ განმარტების თარგმანია:

„... ადგილობრივი სახელის მიხედვით, [„ოღისეა“-ში] „აიდაე“ [იხმარება] „კოლხიკე“-ს ნაცვლად. ადა კოლხეთის ქალაქია ლიკოფრონთან და სხვებთან-ნაც. [ადას] მოქალაქე [მამაკაცს] ჰქვია „აიდაოს“-ი, ხოლო მოქალაქე [ქალს] – „აიდაა“. კირკეს კუნძულსაც აიდაა [ჰქვია], კირკეს გამო. სხვათა შორის,

თუ კუნძულის [სახელი] ადაა ძირეული სიტყვაა, [რომელსაც] ორი ად აქვს, [მაშინ] კირკეს [ადაასაც] უნდა ჰქონოდა მესამე ად, რათა ყოფილიყო „ადააიე“, რაც არ გამოიყენებოდა მისი ცული ჟღერადობისა და უკვე ხსენებული ომონიმის გამო. გეოგრაფი [სტრაბონი] ასახელებს ქალაქ ადას ფაზისთან და ამით იმას ამბობს, რომ კოლხეთის ადასთან ახლოს არის კირკეს კუნძული ადაიეც. გმირმა ადეტმა რომ სახელი ამავე ადადან მიიღო, ამას ძველი [მწერლები] ამტკიცებენ“ (შდრ.: ყაუხჩიშვილი 1970, VIII:2; ურუშაძე 1964:183).

„ოდისეა“-ს IX.32 სტრიქონის განმარტებისას კომენტატორი (Dindorfius 1855, II:408, 14-15) წერს:

Αἰαίη] ἐξ Αἰαίης νῆσος τῆς Τυρρησίας, ἢ Κολχικῆς. Αἰαία γὰρ πόλις τῆς Κολχίδος... {Αἰαίη] Αἶα}. Αἰαίη] τοῦ Αἰήτου θυγάτηρ. ἢ ἀπὸ Αἰαίας χῶρα τρισημῆς...

ამ სქოლიოს ა. ურუშაძე (1964:177) თარგმნის შემდეგი სახით:

„კირკე [არის] ტირენიის კუნძულ ადაადას, ან კოლხეთის [ადაადას]. ადააა ხომ კოლხეთის ქალაქია. „ადაა იგივეა ადა“. ადაიელი [არის] ასული ადეტისა; ან ადაას ქვეყნის სახელით პატივდებული...“

და კიდევ „ოდისეა“-ს XII.268, 273 სტრიქონებსა (Murray 1927, I:450) და აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკის“ III.1136 სტრიქონში (Merkel 1854:190), შესაბამისად, იხსენიება: Κίρκης τ' Αἰαίης – „ადაიელი კირკე“ და Αἰαίη Μῆδεια – „ადაიელი მედეა“.

ჰომეროსი „ოდისეა“-ს XII.1-4 სტრიქონებში (Murray 1927, I:432) ამბობს:

Ἀντὰρ ἐπεὶ ποταμοῖο λίπεν ῥόον Ὠκεανοῖο
σῆς, ἀπὸ δ' ἔκετο κῆμα θαλάσσης εὐρυπόροιο
σῆσόν τ' Αἰαίης, ὅθι τ' Ἡοῦς ἠριγενείης
οἰκία καὶ χοροὶ εἰσι καὶ ἀντολαὶ Ἥελίοιο...

ამ ციტატას პ. ბერაძე (1979:244) თარგმნის შემდეგი სახით:

„როს ოკეანის მდინარებას გასცდა ხომალდი,
ადაასთან მიგვაბრუნეს ტალღებმა ზღვისა,
სად ცისკრის მაცნე ეოსს ბინა აქვს და სად არის
აღმოსავალი, საცეკვაო ჰელიოსისა“.

„[ჰომეროსის] ეს აღწერილობა უთუოდ გულისხმობს აღმოსავლეთით მდებარე მხარეს, საიდანაც მზე ამოდის. ...ბერძენ კომენტატორთა ცნობით, „ადაა“ იგივეა, რაც „ადა“, ოღონდ ერთი მარცვლით განვრცობილი. ...[„ოდისეა“-დან ეს] ოთხი ტაქტი იმაზე მიუთითებს, რომ კირკეს [სამფლობელო] ადაა დასავლეთში (ტირენიის ზღვაში) კი არ არის საგულგებელი, არამედ სწორედ აღმოსავლეთში, [კოლ-

ხეთში]. ...ადას გადატანა ეტრურიაში მითის გვიანდელი ვერსიების პროლუქტია“, – განმარტავს ა. ურუშაძე (1970:350¹¹, 355²⁹; 1964:493⁶).

ჰეროდოტე „ისტორიის“ I.2 და VII.193 მუხლებში (Godley 1920, I:4; 1938, II:510) წერს:

...καταπλώσαντας γὰρ μακρῆ νηί ἐς Αἴαν τε τὴν Κολχίδα καὶ ἐπὶ Φᾶσιν ποταμόν, ἐνθ'εὔτεν, διαπρηξάμενους καὶ τᾶλλα τῶν εἵνεκεν ἀπίκατο, ἀρπάσαι τοῦ βασιλέος τὴν θυγατέρα Μηδείην. ...εὖτ' ἐπὶ τὸ κῶας ἔπλεον ἐς Αἴαν τὴν Κολχίδα...

ამ ციტატას თ. ყაუხჩიშვილი (1975, I:37; 1976a, II:472) თარგმნის შემდეგი სახით:

„...[არგონავტებმა] გრძელი ხომალდით მოსცურეს ადა-კოლხიდაში, მდინარე ფასისთან, ...მოიტაცეს მეფის ასული მედეა. ...ესენი მოცურავდნენ ადაში, კოლხიდაში, საწმისისათვის...“

აპოლონიოს როდოსელი „არგონავტიკის“ II.1260-1261, 417-418, 1266-1270 და III.1135-1236 სტრიქონებში (Merkel 1854:134, 91, 190) წერს:

ἐνσῦχοι δ' Ἄργιοι δαημοσύνησιν ἴκοιτο
Φᾶσίν τ' εὐρὺν ῥέοντα, καὶ ἔσχατα πείρατα πόντου.
...αἴα δὲ Κολχίς
Πόντου καὶ γαίης ἐπικέκλιται ἔσχατιήσιν.
...ἔχον δ' ἐπ' ἀριστερὰ χερῶν
Καύκασον αἰπήεντα Κυταιίδα τε πτόλιν Αἴης,
ἔνθεν δ' αὖ πεδίον τὸ Ἀρήιον ἱερά τ' ἄλση
τοῖο θεοῦ, τόθι κῶας ὄφις εἴρυτο δοκεύων
πεπτάμενον λασίοισιν ἐπὶ δρυὸς ἀκρεμόνεσσι.
...ᾶς γὰρ τόδε μήδετο Ἥρη,
ὄφρα κακὸν Πελίη ἱερὴν ἐς Ἴωλκὸν ἴκοιτο
Αἰαίη Μήδεια, λιποῦσ' ἄπο πατρίδα γαῖαν.

ამ ციტატას ა. ურუშაძე (1970:173, 129, 235) თარგმნის შემდეგი სახით:

„ღამით [არგონავტებმა], არგოსის გამოცდილებით, მიაღწიეს ფართოდ მომდინარე ფაზისს და პონტოს უკიდურეს საზღვარს. ...ადა-კოლხეთი ხომ ზღვისა და მიწის დასალიერში მდებარეობს... [გმირებს] ხელმარცხნივ ეკავათ მაღალი კავკასიონი და ადას ქალაქი კვტადისი; აქვე იყო არესის ველი და ამ ღმერთის წმიდა ჭალაკი, სადაც გველეშაპი ფხიზლად იცავდა მუხის ფოთლებით შებურვილ ტოტებზე ჩამოკიდებულ საწმისს. ...ჰერას ჰქონდა გადაწყვეტილი, რომ ადაიელ მედეას მშობლიური მიწა დაეტოვებინა და ... იოლკოსში მისულიყო“.

ამ წყაროებში დაცული ცნობების ანალიზის საფუძველზე ს. ყაუხჩიშვილი (1964:13-14; 1970, VIII:2-4), თ. ყაუხჩიშვილი (1976b:18-19), ა. ურუშაძე (1970:28; 1964:6), ო. ლორთქიფანიძე (1986:32) და სხვები წერენ, რომ ადა არის კოლხეთის სინონიმი; ადა არის ამ ქვეყნის უძველესი სახელწოდება, ხოლო კოლხეთი – შედარებით ახალი (კვაშილავა 2010:220).

დასკვნა

1. ნაშრომში წარმოდგენილია კუნძულ კრეტაზე აღმოჩენილი A კლასის ხაზოვანი წარწერები, რომლებიც ამოკითხულია B კლასის ხაზოვანი დამწერლობის შესაბამის ნიშანთა ფონოლოგიური მნიშვნელობების მიხედვით;
2. A კლასის ხაზოვან წარწერებში ამოკითხულია (მიწის დედალვთაების სახელი?) a-ja და მასთან დაკავშირებული რელიგიური მისამღერი ...*-a-ja ! ...-ja ! ja-wa-..., რაც შესაძლებელია რიტუალის არსებობაზე მიგვანიშნებდეს;
3. A კლასის ხაზოვან წარწერებში დასტურდება სიტყვები a-ja და ku-ku-da-ra, ხოლო B კლასის ხაზოვან წარწერებში – a₃-wa, a₃-wa-ja, a₃-wa-ta, ko-ki-da და ko-ki-de-jo, რომლებიც კოლხურ სამყაროს უკავშირდება;
4. ნაშრომში აგრეთვე წარმოდგენილია ბერძნული ლიტერატურული თუ ისტორიული თხზულებებიდან ციტატები და მათი კომენტარები, რომლებშიც დაცულია ცნობები Αἶα-ს, Αἰαία-ს, Αἰήτης-ისა და Κολχίνας-ის შესახებ;
5. A და B კლასის ხაზოვანი წარწერები უძველეს გადმოცემებს მითოლოგიურ საბურველს აცლის და მოვლენებს რეალურ სახეს ანიჭებს;
6. საერთოქართველური (საერთოკოლხური) A კლასის ხაზოვანი წერილობითი ძეგლები სულ მცირე შვიდი საუკუნით წინ უსწრებს ჰომეროსის პოემებს.

ლიტერატურა

ბერაძე 1979: პ. ბერაძე, *ჰომეროსი*, „ოდისეა“, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.

გამყრელიძე 2014: თ. გამყრელიძე, *რჩეული წერილები და გამოკვლევები*, თბილისი.

გორდეზიანი 2012: ლ. გორდეზიანი, *ძველი ისტორიის ნარკვევები*, პროგრამა ლოგოსი, თბილისი.

კვაშილავა 2010: გ. კვაშილავა, ფესტოსის დისკოსა და მისი მონათესავე დამწერლობების ნახატ-ნიშნების ამოკითხვის შესახებ (2): ვარდული. *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, XII ტ., ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 144-236.

კვაშილავა 2011: გ. კვაშილავა, A ხაზოვანი და მისი მონათესავე დამწერლობებით შესრულებული წარწერების ამოკითხვა პროტო-ქართველურ-კოლხურ ენაზე. *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, XIII, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 161-226.

- კვაშილავა 2012:** გ. კვაშილავა, ფესტოსის დისკოსა და მისი მონათესავე დამწერლობების ნახატ-ნიშნების ამოკითხვის შესახებ (3): ფრინველი. *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, XIV ტ., ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 142-164.
- ლორთქიფანიძე 1986:** ო. ლორთქიფანიძე, *არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი*, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.
- ურუშაძე 1964:** ა. ურუშაძე, *ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ურუშაძე 1970:** ა. ურუშაძე, *აპოლონიოს როდოსელის არგონავტიკა*, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი, კომენტარი და საძიებელი დაურთო ა. ურუშაძემ, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ყაუხნიშვილი 1975, 1976a:** თ. ყაუხნიშვილი, *ჰეროდოტე, ისტორია*, I, II ტ., ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო თ. ყაუხნიშვილმა, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ყაუხნიშვილი 1976b:** თ. ყაუხნიშვილი, *საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ყაუხნიშვილი 1964:** ს. ყაუხნიშვილი, *რას გვიამბობენ ძველი ბერძნები საქართველოს შესახებ?* გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.
- ყაუხნიშვილი 1970:** ს. ყაუხნიშვილი, *გეორგიაკა: ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*, ბერძნული ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტება დაურთო ს. ყაუხნიშვილმა, ტ. VIII, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- Цымбурский 2005:** В. Л. Цымбурский, Эя и Троя (Прагреки в Северо-Западной Анатолии и происхождение топонима Αἴα), *Hrdā manasā*, Сборник статей к 70-летию со дня рождения проф. Л. Г. Герценберга, Рос. акад. наук, Ин-т лингвист. исслед., Санкт-Петербург, 308-322.
- Beekes 2010:** R. Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, Vol. I, with the assistance of L. van Beek, Brill, Leiden and Boston.
- Bennett 1966:** E. L. Bennett, Some Local Differences in the Linear B Script, *Hesperia, the Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 35, Issue 4, 295-309.
- Chadwick 2014:** J. Chadwick, *The Decipherment of Linear B*, Cambridge University Press.
- Dindorfius 1855:** G. Dindorfius, *Scholia Græca in Homeri Odysseam ex codicibus aucta et emendate*, edidit G. Dindorfius, Tomus I, II. Oxonii, E. Typographeo Academic.
- Eustathius 1825:** *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Odysseam ad fidem exempli Romani editi*, Tomus I, Lipsiae.
- Evans 1952:** A. J. Evans, *Scripta Minoa. The Written Documents of Minoan Crete with Special Reference to the Archives of Knossos*, Vol. II. Oxford, at the Clarendon Press.
- Godley 1920, 1938:** A. D. Godley, *Herodotus*, With an English Translation by A. D. Godley, Vol. I, III, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, London.
- Godart, Olivier 1976, 1982, 1985:** L. Godart, J.-P. Olivier, *Recueil des Inscriptions en Linéaire A*. Vol. I, IV, V. École Française d'Athènes, Études Crétoises XXI, XXI.1-5. Librairie Orientaliste P. Geuthner, Paris.

- Hiller 1991:** S. Hiller, The Mycenaeans and the Black Sea. *Thalassa*, L'Égée préhistorique et la mer: Actes de la troisième Rencontre égéenne internationale de l'Université de Liège, Station de recherches sous-marines et océanographiques, Clavi, Crose, 23-25 avril 1990. Edited by R. Laffineur and L. Basch. *Aegaeum* 7. Liège, 207-221.
- Jorro, Adrados 1999:** F. A. Jorro, F. R. Adrados, *Diccionario Griego-Español. Diccionario Micénico*. Vol. I. Redactado por F. A. Jorro. Bejo la dirección de F. R. Adrados. Salamanca.
- Kvashilava 2017:** G. Kvashilava, On Decipherment of the Inscriptions of Linear A in the Common Kartvelian Language. *The 2nd Academic International Conference on Social Sciences and Humanities: AICSSH 2017 (Cambridge) Conference Proceedings*. University of Cambridge, May 22–24, 2017. Cambridge, United Kingdom: FLE Learning, 65-73.
- Merkel 1854:** R. Merkel, *Apollonii Argonautica*, emendavit apparatus criticum et prolegomena adiecit R. Merkel, Scholia vetera e codice Laurentiano edidit H. Keil. Scholia in Apollonii Argonautica ex recensione H. Keilii, Lipsiae.
- Murray 1927:** A.T. Murray, *Homer, The Odyssey*, With an English Translation by A.T. Murray, Vol. I., Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, London, William Heinemann, Ltd.
- Packard 1974:** D. W. Packard, *Minoan Linear A*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Ventris, Chadwick 1973:** M. Ventris, J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge University Press.

Gia Kvashilava

“Aia”, “Aiaia”, “Aeëtes” and “Colchis” in the Aegean Linear Inscriptions and Greek Sources

Summary

1. The present study discusses Linear A inscriptions, discovered on the Island of Crete, which are deciphered according to the phonological meanings of the corresponding signs of Linear B script.
2. In Linear A inscriptions *a-ja* (name of the earth goddess?) and the religious refrain ...*-*a-ja* | ... -*ja* | *ja-wa*-... are deciphered, which probably may point to the existence of a ritual;
3. In the inscriptions of Linear A script, words *a-ja* and *ku-ku-da-ra* are recorded, and in Linear B inscriptions – *a₃-wa*, *a₃-wa-ja*, *a₃-wa-ta*, *ko-ki-da* and *ko-ki-de-jo*, which are related to the Colchian world;
4. The study also offers quotations from Greek literary and historical works and their commentaries, in which evidence is preserved concerning *Αἶα*, *Αἰαία*, *Αἰήτης* and *Κολχίδας*;
5. Linear A and B inscriptions removes the mythological shroud from the ancient legends and imparts reality to events;
6. The Common Kartvelian (Common Colchian) Linear A written monuments precede Homer's poems by, at least, seven centuries.

გვითხრობის (ეტიმოლოგიური) თანხმობების ტიპოლოგიური თავისებურებები

სპეციფიკურ უსუნთქველ თანხმობებთან დაკავშირებული სამეცნიერო-ფონეტიკური ტერმინოლოგია მრავალფეროვანია.

ჯონ კეტფორდი და ჯოზეფ გრინბერგი **გლოტალური** (glottalic) თანხმობების ორ სახეობას გამოყოფენ: **ეიექტივებს** (resp. აბრუპტივებს¹) და **ინიექტივებს** (resp. იმპლოზივებს). ეიექტივები **გერესიულია**, ანუ არაფილტვისმიერი ჰაერი ამოედინება ქვემოდან, დახშული სახმო სიმებიდან ზევით; ხოლო იმპლოზიურები **ინგრესიულია**: მათი წარმოებისას ხდება ჰაერის შეწოვა და ბგერათა წარმოქმნა ამ შეწოვილი ჰაერის მეშვეობით (კეტფორდი 1939, გრინბერგი 1970).

ჯოზეფ გრინბერგის მიხედვით, **იმპლოზივები**, ჩვეულებრივ, მჟღერებია, თუმცა სიტყვის ბოლოს, როგორც წესი, ყრუვებიან; ამასთანავე, იმპლოზიურებისთვის უფრო დამახასიათებელია წინა არტიკულაცია, ხოლო ეიექტივებისთვის – უკანა. ეიექტივებისა და იმპლოზივების ფონეტიკური ბუნება განსაზღვრავს მათ მიმართებას ლოკალურ რიგებთან. ეიექტივები უპირატესობას აძლევენ უკანა რიგის არტიკულაციას, ხოლო იმპლოზივები – წინა რიგის არტიკულაციას (გრინბერგი 1970:126-127).

ლაილ კემპბელის აზრით, გრინბერგის მიერ დადგენილი კანონზომიერებები ზოგადად მართებული ჩანს, მაგრამ მაიან ენებში არსებობს გამონაკლისები, კერძოდ, რამდენიმე ენაში (კიჩე, პოკომამი, უსპანტეკი, ცუტუჰილი და სხვ.) უვეულარულ (პოსტველარულ) რიგში მარტივ ყრუსთან ერთად გლოტალურ სერიაში გვაქვს ყრუ იმპლოზიური თანხმობანი, ამასთანავე ზოგ ენაში გვაქვს ლაბიალური და უვეულარული იმპლოზიური თანხმობანი, ხოლო ყველა სხვა რიგში მხოლოდ ეიექტივები (კემპბელი 1973).

არსებობდა მოსაზრება, რომ ეიექტივები და იმპლოზივები არ შეიძლება ერთ-ჯამიერად იყოს წარმოდგენილი ერთ ენაში (იაკობსონი 1969:50), მაგრამ ასეთი ენები აღმოჩნდა. ასეთია ნილო-საჰარული ენები: გუმუზი, მე'ენი, ტვამპა. ასევე, აღმოსავლურ ყუმიტურ ენებში არის ეიექტიურ თანხმობანთა სერიები და მჟღერი რეტროფლექსიური იმპლოზივი.

¹ გიორგი ახვლედიანის ტერმინი, ადრეულ შრომებში გამოყენებული აქვს ტერმინი – მკვეთრი.

მაიკლ კენსტოვიჩი და ჩარლზ კისერბერტი **გლოტალიზებულებს** უწოდებენ ეიექტივებსა და იმპლოზივებს, როგორც გლოტალური ჰაერნაკადის მექანიზმის მქონე ბგერებს. მათი აზრით, ეიექტივები წარმოიქმნება დახშული სახმო სიმებით და ხორხის აწევით; ჰაერის შეკუმშვის შედეგად ეს ზრდის წნევას პირის ღრუში დახშულ სახმო სიმებსა და ორალურ დაბრკოლებას შორის. ორალური განხშვის შემდეგ წნევა ეცემა, ისე, რომ ჰაერი გამოდის პირიდან (კენსტოვიჩი, კისერბერტი 1979:17-18).

ლინგვისტურ სტრუქტურათა მსოფლიოს ატლასში გლოტალიზებული (ფართო მნიშვნელობით) თანხმოვნები დაჯგუფებულია სამ კლასად, რადგან იან მედისონი ეიექტივებისა და იმპლოზივებთან ერთად გლოტალიზებულების რიგში განიხილავს აგრეთვე ე.წ. გლოტალიზებულ რეზონანტებსაც, რომელთა წარმოთქმისას სახმო სიმები უფრო მჭიდროდ უახლოვდებიან ერთმანეთს და ცვლიან ჟღერის ხასიათს (WALS).

ტერმინი გლოტალიზებული ხშირად იხმარება ეიექტივის (აბრუპტივის) სინონიმადაც. აღსანიშნავია, რომ ჯონ კეტფორდისთვის ტერმინი ‘გლოტალიზებული’ ორივე გაგებით მიუღებელია; მისი აზრით, სუფიქსი *-ized* ნიშნავს მეორეულ არტიკულაციას (შეადარე, პალატალური – პალატალიზებული, ველარული – ველარიზებული ი.ღ.), ამიტომ, მისი აზრით, ასეთი შეუსაბამო ტერმინის გამოყენება არ არის რეკომენდებული (კეტფორდი 1982:70, 248).²

პეტერ ლადეფოგელი და იან მედისონი ასე ახასიათებენ ეიექტივების (აბრუპტივების) არტიკულაციას: ისინი იწარმოება ხორხში ხშვით და იმავდროული ხშვით პირის ღრუში. ლარინგის სწრაფად იწევს მაღლა, ისე, რომ გლოტალური ხშვის ზემოთ ხდება ჰაერის კომპრესია. პირის ღრუში წნევა ხშირად ორმაგად იზრდება ნორმალურ წნევასთან შედარებით. შემდეგ ხდება პირისმიერი ხშვის გახსნა და მაღალი სუპრაგლოტალური წნევის გამო გვაქვს სკლომის დიდი ინტენსივობა (ლადეფოგელი, მედისონი 2005). ამრიგად, როდესაც ლარინგის იწევს ზემოთ და სახმო სიმები დახშულია, ჰაერი ზემოთ აიტყორცნება. თუ ამ დროს არსებობს ორალური ხშვა, ჰაერი დაიწნეხება. როდესაც მოხდება განხშვა, წარმოიქმნება ეიექტიური მკვეთრი ბგერა (ლადეფოგელი 2006:153).

ჩვეულებრივ, მიიჩნევენ, რომ გლოტალური განხშვა მოსდევს ორალურ განხშვას. ეს ასახულია ეიექტიური თანხმოვნის აღნიშვნაშიც: მაგალითად, [kʰ], სადაც აპოსტროფი – დიაკრიტიკული ნიშანი მოსდევს ძირითად სიმბოლოს.

² “American writers most commonly use the term ‘glottalized’. This is an unfortunate term since in phonetic terminology adjectives ending in *-ized* normally refer to secondary articulation . It is misleading to use such a term to describe instead an initiation type, which is one of the basic components of speech production. Such inconsistency in scientific terminology is not recommended .” (Catford 1982:70)

გიორგი ახვლედიანი ამგვარი თანხმობების არტიკულაციას ასე ახასიათებს: „როგორც წესი, სამეტყველო ბგერების ყველაზე გავრცელებული წარმოების საშუალებაა ამოსუნთქული ჰაერნაკადი. ამას ეწოდება სუნთქვიერი ბგერათწარმოება. მაგრამ არის ზოგიერთ ენაში ისეთი თანხმობები, რომლებიც იწარმოება „*ყელხშვით*“, ე.ი. სახმო სიმების დაკეტილობისას. მამასადაძმე, ამოსუნთქული ჰაერის გარეშე, იმ ჰაერის მარაგით, რომელიც იმყოფება ზესადგამ მილში. ესაა *უსუნთქველი* ბგერათწარმოება“ (ახვლედიანი 1999:80).

ბერტილ მალმბერგის მიხედვით, ეიექტივების წარმოების მექანიზმი ასეთია: „კომპრესია პირის ღრუსა და ფარინგსში შეიძლება ისეთი ძლიერი იყოს, რომ ლარინგსი, დახურული გლოტისით, მკვეთრად აიწევს ზევით და ჰაერი სწრაფად გამოვა გარეთ ორალური განხშვის დროს.“ (მალმბერგი 1963:29).

ამ ტიპის ფონემათა აღსანიშნავად სხვადასხვა ტერმინი გამოიყენება: გლოტალიზებული, რეკურსიული, გლოტოკლუზივები, თანხმობები სუპრაგლოტალური ექსპირაციით, checked („დაყოვნებული“), ევულსივები, გლოტალური ეგრესიული თანხმობები, Glottalic pressure stops („გლოტალური წნევის ხშულები“). ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში იხმარება ტერმინები: ყელხშულები, აბრუპტივები, მკვეთრები, გლოტალიზებული, ხოლო ტერმინი ეიექტივი იშვიათად გამოიყენება, თუმცა ევროპულ ენებში მას ეძლევა უპირატესობა. ზემოთ ჩამოთვლილი ტერმინები ამ ბგერათა სხვადასხვა ფონეტიკურ ასპექტს ასახავს. ასე მაგალითად, ტერმინი *ეიექტივი* შექმნილია ლათინური სიტყვის – *ejicio* „ამოვადებ“ – საფუძველზე, *გლოტალიზებული* ასახავს ხორხისმიერ არტიკულაციას, *მკვეთრი* – აკუსტიკურ შთაბეჭდილებას, *აბრუპტივი* – მეყსეულ არტიკულაციას და ასე შემდეგ.

მიზანშეწონილია, რომ ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრდეს ერთ-ერთი ამ ჩამონათვალი ტერმინებიდან და, ასეთად, სიმარტივისა და მისგან სხვა ტერმინების წარმოების სიადვილიდან გამომდინარე, მიჩნეულ იქნეს ტერმინი *მკვეთრი*. გარდამავალ ტერმინად, ტრადიციის გათვალისწინებით, გამართლებული იქნება *გლოტალიზებული მკვეთრის ხმარება*. გარდა ამისა, ორივე ტერმინი – *glottal* და *glottalic* – ქართულად უნდა ითარგმნოს როგორც *გლოტალური* (მაგალითად, *glottal stop* – „გლოტალური ხშული“ და არა „გლოტალი ხშული“, ასევე, *glottalic theory* – *გლოტალური თეორია*; *გლოტალები* – იგივე *ლარინგალური* ბგერებია;).

ლინგვისტურ სტრუქტურათა მსოფლიოს ატლასში (World Atlas of Linguistic Structures. WAL) წარმოდგენილი 567 ენიდან *მკვეთრი* თანხმობები დასტურდება 95 ენაში, რომლებიც ენათა 34 ოჯახს განეკუთვნება. ისინი გვხვდება სხვადასხვა გეოგრაფიულ რეგიონში – კავკასიაში, ჩრდილო და სამხრეთ ამერიკაში, აფრიკაში, ავსტრალიაში. ენათა ოჯახები, სადაც გვხვდება *მკვეთრი* თანხმობები, შემდეგია: კავკასიაში – აფხაზურ-ადიღური, ნახურ-დაღესტნური, ქართველური, კავკასიის ინდოევროპული ენები – სომხურის აღმოსავლური დიალექტი და ოსური;

ამერიკული ენები – ათაბასკური, სიუ, სალიშური, იტონამა, ნა-დენე, პენუტიური, კვეჩუა; სამხრეთ ამერიკაში – მაია, აიმარა, კვეჩუას სამხრეთის სახესხვაობები (კუსკუ-კულავი), აფროაზიურ ოჯახში – ყუშიტური და ომოტური ენები, აფრიკაში ნიგერო-კონგოს ენები და ნილო-საჰარული, ხოისანური (მაგალითად: სანდავე, ჰადა) ენები, ხოზური ენები და სამხრეთ სემიტური ენები, როგორებიცაა ამჰარული და ტიგრინია; ჩუკჩურ-კამჩატკური ენები და ასტრონეზიური ენები, ალათაური ენები (კორეული). ლადეფოგედი ეიექტივების მცირე გავრცელებულობას მათი წარმოების სირთულით ხსნის. მიუხედავად კარგი აკუსტიკური თვისებებისა (ინტენსივობა), მკვეთრი თანხმოვნები საკმაოდ იშვიათია. ზოგიერთ ენაში და სხვადასხვა პოზიციაში მკვეთრი შეიძლება ისეთი სუსტი იყოს, რომ არასპირირებულ ან მჟღერ თანხმოვნშიც კი აერიოთ, ამერიკულ ლინგვისტურ ლიტერატურაში მათ *ინტერმედიატებს (შუალედურებს)* უწოდებდნენ.

მკვეთრი თანხმოვნების გავრცელების ზოგადი ტენდენცია, ლოკალური რიგების მიხედვით, ასეთია:³ თუ ენაში არსებობს მკვეთრი თანხმოვნები, მაშინ მასში აუცილებლად იქნება ველარული მკვეთრი; თუ ხარვეზია მკვეთრების სისტემაში, ეს, პირველ ყოვლისა, იქნება ბილაბიალური ხშული; ველარული მკვეთრების სიხშირე ყოველთვის მეტია ლაბიალური ეიექტივების სიხშირეზე (Greenberg 1970, მელიქიშვილი 1976, Maddieson 1984).

ველარული მკვეთრები საკმაოდ გავრცელებულია და წარმოდგენილია კავკასიის ენებში, ჩრდილოამერიკულ ენებში. პალატალური მკვეთრები შედარებით იშვიათია. ლაბიალური არტიკულაცია ყველაზე ნაკლებ ხელსაყრელია მკვეთრები თანხმოვნებისათვის. ლადეფოგედის აზრით, ველარული მკვეთრების მეტი გავრცელებულობა ალვეოლარულებთან და ლაბიალურებთან შედარებით იმით აიხსნება, რომ დახშული ჰაერის მოცულობა [k']-ს ხშვის უკან შედარებით მცირეა და დახშული სახმო სიმების პირობებში ლარინგსის მცირე აწევა მნიშვნელოვნად ზრდის მასში წნევას. [p']-ს წარმოთქმისას კი სუპრაგლოტალური არე გაცილებით დიდია და მოიცავს ლოყებს, რომლებიც ადვილად შორდება ერთმანეთს. ამიტომ დახშული ლარინგსის ზემოთ აწევა დიდად ვერ ზრდის წნევას. მკვეთრი [p']-ს განხშვა დიდად არ განსხვავდება [p] არამკვეთრის განხშვისგან. აკუსტიკურად [k'] ყველაზე გამოკვეთილია ეიექტივებს შორის. (ლადეფოგედი 1996:132).

მჟღერებისთვის მოქმედებს საპირისპირო კანონზომიერება: „თუ ხშულთა სისტემაში საერთოდ არსებობს ლაბიალური რიგი და მჟღერ ფონემათა კლასი ხარვეზიანია, ცარიელი უჯრედი ველარულ რიგში გვექნება.“ (მელიქიშვილი 1976:89).

³ ჯოზეფ გრინბერგს ეკუთვნის მნიშვნელოვანი ტიპოლოგიური გამოკვლევა გლოტალური ფონემების შესახებ: "Some generalizations concerning glottalic consonants, especially implosives" (Greenberg 1970). მას ეკუთვნის განზოგადება გლოტალიზებულ ფონემათა მიმართების შესახებ ლოკალურ რიგებთან: **იმპლოზივები უპირატესობას აძლევენ წინა არტიკულაციას, ეიექტივები კი უკანა არტიკულაციას.**

ეს მოვლენა მარტივად აიხსნება სახმო სიმების რხევის მექანიზმის გათვალისწინებით: რადგან სუპრა- და სუბგლოტალური წნევების გათანაბრება სახმო სიმების რხევის შეწყვეტას იწვევს და როდესაც მცირე მოცულობის არე არსებობს სახმო სიმებსა და ორალურ დაბრკოლებას შორის (მაგ., ველარებისთვის – ლაბიალებთან და დენტალებთან შედარებით) მით უფრო არახელსაყრელი პირობებია სახმო სიმების მოქმედებისთვის, ანუ უფრო ადრე ხდება წნევების გათანაბრება და შესაბამისად სახმო სიმების ჟღერის შეწყვეტა.

მკვეთრი თანხმოვნები არა მარტო რთული არტიკულაციით ხასიათდება, არამედ მათ არტიკულაციაში საპირისპირო ფონეტიკური კომპონენტებია შეხამებული. როგორც წესი, დაჭიმული ბგერები უფრო გრძელია, ვიდრე არადაჭიმული. გლოტალიზებული კი ხასიათდებიან დაჭიმულობით და მცირე გრძლივობით. ესეც, ცხადია, ართულებს მათ წარმოებას და განაპირობებს მათ მარკირებულ ხასიათს – შედარებით მცირე გავრცელებულობას ენებში; ხოლო იმ ენებში, სადაც წარმოდგენილი არიან, ისინი ხასიათდებიან შედარებით დაბალი სიხშირით და დისტრიბუციული შეზღუდულობით.

მკვეთრი თანხმოვნები უფრო ხშირია ხშულ-მსკდომებსა და აფრიკატებში და იშვიათია ნაპრალოვნებში (გრინბერგი 1970:124), ისინი წარმოდგენილია ტლინგიტში, ჰაუსაში, ამჰარულში, აფხაზურ და ადიღურ დიალექტებში.

გლოტალიზაციის დიქტომიური კლასიფიკაციის მიხედვით (კინგსტონი 2005, ლინდაუ 1984, რაიტი 2002) აბრუპტივების ორი ტიპი არსებობს: სუსტი (slack) და ხისტი (stiff): და ხისტი (stiff):

აკუსტიკური პარამეტრები	ხისტი (stiff)	სუსტი (slack)
Voice onset time (VOT) ⁴	<i>გრძელი</i>	<i>მოკლე</i>
ხშვის გრძლივობა + VOT	<i>გრძელი</i>	<i>მოკლე</i>
ხშვის გრძლივობა / VOT	<i>მცირე</i>	<i>დიდი</i>
სკდომა	<i>ინტენსიური</i>	<i>საშუალო</i>
ხმოვნის F0-ის ცვლილება	<i>დადებითი (მაღალი)</i>	<i>უარყოფითი (დაბალი)</i>
ხმოვნის ინტენსივობის მატება	<i>სწრაფი</i>	<i>ნელი</i>
ხმოვნის საწყისი ფონაციის ტიპი	<i>ჩვეულებრივი ან აპერიოდული</i>	<i>„ჭრიალა“ (creaky)</i>

არსებობს მნიშვნელოვანი განსხვავებები სხვადასხვა ენის მკვეთრი თანხმოვნებს შორის (ლინდაუ 1984). ლინდაუმ შეადარა ველარული ეიექტივები ჰაუსასა და ნავახოში და დააფიქსირა მნიშვნელოვანი სხვაობები. ამ ორ ენაში განსხვავებულია

⁴ დროის მონაკვეთის გრძლივობა ორალური სკდომიდან სახმო სიმების რხევის (resp. ჟღერის) დაწყებამდე.

მკვეთრი თანხმოვნების სხვადასხვა ფაზის გრძლივობა. ნავახოში გლოტალური ხშვა უფრო ხანგრძლივია, ვიდრე ჰაუსაში. ჰაუსაში გლოტალური ხშვა ძალიან სწრაფად იხსნება პირისმიერი ხშვის შემდეგ, და მას მოსდევს უბგერო ინტერვალი. ნავახოს გლოტალური ხშვა იხსნება ჭრიალა (creaky) ბგერით, რომელიც გრძელდება გარკვეულ ხანს ხმოვნის დაწყებამდე.

მკვლევრები ხშირად მიუთითებენ, რომ ამ ფონემათა ფონეტიკური მახასიათებლები განსხვავებულია ენათა შორის და ვერ ხერხდება და პრობლემურია მკვეთრი თანხმოვნების ორი ტიპის გამოყოფაც კი (უორნერი 1996). მხოლოდ რამდენიმე ენისათვის (ჰაუსა, ნავახო, ტიგრინია, კვიჩე, სალიშური, ინგუშური) არსებობს მკვეთრი ფონემების დეტალური აკუსტიკური აღწერა.

ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში განსაკუთრებული ღირებულება აქვს გიორგი ახვლედიანის მოსაზრებებს ამ საკითხების შესახებ. იგი მიუთითებს, რომ ტერმინი *ყელხშული* არ შეეფერება სრულ სინამდვილეს, რადგან ამ უსუნთქველ თანხმოვანთა წარმოება შესაძლებელია ყელდაუხშველადაც; „მართალია, როგორც წესი, უსუნთქველ თანხმოვანთა წარმოთქმისას სახმო სიმები დახურულია და ამის გამო ჰაერის ნაკადი არ ამომდინარეობს სასუნთქიდან, მაგრამ ჰაერნაკადის ამოღების შეწყვეტა, – რაც მთავარია უსუნთქველ თანხმოვანთათვის, – შესაძლებელია სახმო სიმების დაუკეტავადაც: თუ ამოვცლით ფილტვებიდან ჰაერს ერთბაშად ძლიერი ამოსუნთქვით ან თანდათანობით (მაგ., რომელიმე სუნთქვიერი ბგერის ზედღიზედ ხანგრძლივი განმეორებით), ისე, რომ შესუნთქვა არ ხდებოდეს, ჩვენ შევძლებთ წარმოვთქვათ მხოლოდ უსუნთქველი თანხმოვნები. რადგანაც ჰაერნაკადის მოწოდება შეწყვეტილია, ამიტომ საწარმოთქმოდ გამოიყენება ღია ზესადგამ მილში (კერძოდ, პირის ღრუში) მყოფი ჰაერი, რომელიც, თავისი სიმცირისა და სასუნთქიდან ამოწოდებული ჰაერნაკადის წყაროსთან კავშირის შეწყვეტის გამო, საკმარისი არაა ჩვეულებრივი ხანგრძლივობის ხშულის წარმოსათქმელად: აუცილებელი ხდება მეტი სისწრაფით წარმოთქმა.“ (ახვლედიანი 1999:81).

ქართული ენის მკვეთრი თანხმოვნებია: **პ ტ კ წ ჳ ყ**. 1922 წელს გიორგი ახვლედიანმა გამოაქვეყნა ქართული ენის მკვეთრი თანხმოვნების პირველი ექსპერიმენტულ-ფონეტიკური გამოკვლევა – „მკვეთრი ხშულნი ქართულში“, სადაც დადგენილია დენტალურ ხშულთა სამეულის – მკვეთრი, ფშვინვიერი და მჟღერი ბგერების წარმოთქმის კანონზომიერებები მაგარ სასასთან ენის შეხების თავისებურებათა გათვალისწინებით. კერძოდ, მკვეთრის წარმოთქმის ხშვის არე უფრო ფართოა, ვიდრე ჰომორგანული მჟღერისა და ფშვინვიერის შემთხვევაში, ეს კი იმაზე მიუთითებს, რომ მკვეთრის დახშვა უფრო ძლიერია (ახვლედიანი 1922:124). იგი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ პ-ს ნაკლები მკვეთრობა საერთო მოვლენა შეიძლება იყოს ენებისათვის (ახვლედიანი 1999:370).

მკვეთრი ბგერებისთვის გ. ახვლედიანმა 1938 წელს გამოიყენა ტერმინი *აბრუპტივი* (ლათ. *abruptio* „მოწყვეტა, მოგლეჯა“); ამას იგი ასე ასახულებს: „ახლა უმჯობეს ტერმინად ჩვენ მიგვაჩნია *აბრუპტივი*, რადგანაც, საარტიკულაციო ორგანო-

ები სწრაფად მოსწყდებიან ერთმანეთს... ამ ტერმინს შეუძლია ერთსა და იმავე დროს მოგვცეს სწორი წარმოდგენა ამ ხშულთა როგორც არტიკულაციური ისე აკუსტიკური ბუნების შესახებ.“ (ახვლედიანი 1938:164).

რომან იაკობსონი ფიქრობდა, რომ ეიექტივები, იმპლოზივები და კლიქები ერთი დისტინქციური ნიშნის: checked – unchecked – სახესხვაობებს წარმოადგენენ, ისინი ერთი ფონემური კატეგორიის ვარიანტებს წარმოადგენენ (იაკობსონი 1969:54). ქართული ენის ხშულთა სამეულებრივ სისტემას ის ორი დიფერენციალური ნიშნის: დაჭიმული – არადაჭიმული (tense – lax) და გლოტალიზებული – არაგლოტალიზებული⁵ (checked – unchecked) ბინარული ოპოზიციების საფუძველზე ანალიზებს (იქვე, 49).

მკვეთრი თანხმოვნების დამახასიათებელია კავკასიის ენების დიდი უმრავლესობისთვის, მაგრამ სხვადასხვა ენაში მათ სხვადასხვა სპეციფიკა აქვთ. ჰუგო შუხარდტი ქართული კ ტ ჰ-სათვის ხმარობდა ტერმინს ძეგარი (hart) რბილი (weich) ქ თ ფ-ს საპირისპიროდ. ქართულში თავისებური ხშულების არსებობა შენიშნული ჰქონდა ელუარდ ზივერსს, მისი 1901 წელს გამოთქმული თეორიული მოსაზრება, რომ ქართული მკვეთრების წარმოთქმისას პირის ღრუში ხშვასთან ერთად სახმო სიმებიც დახშულია და ორალური სკდომა ხორციელდება ხორხის აწევით, რასაც მოსდევს სახმო სიმების განხშვა, ექსპერიმენტულად დაადასტურეს ელუარდ ზელმერმა, ჟან-პიერ რუსლომ და როზალია შორმა (ზელმერი 1935, რუსლო 1901-1908, ზივერსი 1901, შორი 1930). ჟ.-პ. რუსლომ მეგრული მკვეთრებიც შეისწავლა ქართულ მკვეთრებთან ერთად (რუსლო 1901-1908), ხოლო რ. შორმა ქართული და ლაზური მკვეთრები გამოიკვლია ექსპერიმენტულად (შორი 1930).

ქართველურ ენათა მკვეთრი თანხმოვნები, გარდა ზემოთ დასახელებული შრომებისა, გაანალიზებულია სერგი ჟლენტის, შოთა გაფრინდაშვილის, არჩილ ჩარგეიშვილის, ნათელა ქუთელიას, ნანა კიზირიას, ნათელა იმნაძის და ზურაბ ჯაფარიძის შრომებში

სერგი ჟლენტი ასე ახასიათებს გლოტალიზებულ თანხმოვნებს: „მკვეთრ თანხმოვნებს, ყრუ ხშული ფშვინვიერი თანხმოვნებისაგან განსხვავებით, ახასიათებს ხშვის ადგილას საწარმოთქმო ორგანოთა განსაკუთრებული დაჭიმულობა. ამიტომ ამ ტიპის თანხმოვნები არტიკულაციურად უფრო მეტი ენერგიულობითა და სიძლიერით წარმოითქმიან, ვიდრე ყრუ ფშვინვიერები და მჟღერი ხშულები (ჟლენტი 1956:106). ს. ჟლენტი ფიქრობს, რომ სიმკვეთრეს ცალ-ცალკე ვერ წარმოქმნის ვერც მხოლოდ სახმო სიმების დახშვა და ვერც მხოლოდ საწარმოთქმო ორგანოთა დაჭიმულობა. მკვეთრების არტიკულაციისათვის აუცილებელია ამ ორივე ფაქტორის თანაარსებობა (ჟლენტი 1956:109). არჩილ ჩარგეიშვილის ლარინგოსკოპიური

⁵ ეს ტერმინები რუსული თარგმანის შესაბამისია, იხ. Новое в лингвистике, II, 1962. (R. Jakobson, G. Fant, M. Halle, Preliminaries to Speech Analysis: The distinctive features and their correlates, MIT Press, Massachusetts, Cambridge).

დაკვირვებით, ქართული მკვებების წარმოთქმის დროს ხდება დამატებითი სშვა-სკლომა ხორხში (ახვლედიანი 1999:374).

განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მკვებრი **ყ** თანხმოვნის რავგარობის საკითხს. არჩილ ჩარგვიშვილმა ექსპერიმენტულად გამოავლინა ამ ბგერის სპირანტიდული კომპონენტი. იგი მიუთითებდა იმაზეც, რომ არსებობს „ყ-ს მეტ-ნაკლებად გაგრძელებული წარმოთქმის შესაძლებლობა“ (ჩარგვიშვილი 1946:537-542). თამაზ გამყრელიძე **ყ**-ს სპირანტიდული ბუნების გათვალისწინებით, აგრეთვე ზოგადფონეტიკურ კანონზომიერებაზე დაყრდნობით, რომ ფარინგალურ ზონაში შეუძლებელია სრული სშვა და ქართული ენის ფონოტაქტიკური სისტემის საფუძველზე – **ყ** ფონმა **ღ ხ** ნაპარალოვნებთან ერთად ქმნის დეცესიურ ჰარმონიულ კომპლექსთა სისტემას, თვლის, რომ **ყ** უნდა კვალიფიცირდებოდეს როგორც სპირანტი (გამყრელიძე 2000:249-256).

ლადეფოგედი და მედისონი ქართულ **ყ**-ს უკუღარულ სშულად მიიჩნევენ. ისინი მიუთითებენ, რომ უკუღარული ეიექტივი საკმაოდ გავრცელებულია მსოფლიოს ენებში; გვაქვს კავკასიაში, ბევრ ჩრდილო-ამერიკულ ენაში: მაგალითად, ჰაიდა, ვინტუ, სამხრ.-აღმ. პომო, სალიშურ ენათა უმრავლესობა (ლადეფოგედი, მედისონი 2006:78). ამიტომ ადეკვატური ჩანს **ყ**-ს სხვა მკვებრებთან ერთად მსკლომებისა (**პ ტ კ**) და აფრიკატების (**წ ჳ**) კლასის ფარგლებში განხილვა და, ამგვარად, მისი სპირანტიდული ბუნების გათვალისწინებით, **ყ** შესაძლებელია აფრიკატად მივიჩნიოთ. **ყ**-ს აფრიკატად განხილვა კიდევ უფრო უტყუარია სისტემაში შესაბამისი ფშვინვიერი **ჯ**-ს არსებობის გამო (ლექსავა 1984).

ქართველური ენების დიალექტების მკვებრი თანხმოვნები პირობითად შეიძლება სამ ჯგუფად დაიყოს: ბალსხემოური, ბალსქვემოური და ხევესურული – ყველაზე უფრო დაჭიმულები, ლენტეხური და ზუგდიდურ-სამურზაყანოული შედარებით ზომიერები, და უფრო სუსტები – თანამედროვე ქართული, გურული და ზოფური (ლექსავა 2016).

ლიტერატურა

ახვლედიანი 1922/1923: გ. ახვლედიანი, მკვებრი სშულნი ქართულში, *ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე*, ტ. II, ტსუ გამომცემლობა, თბილისი.

ახვლედიანი 1938: გ. ახვლედიანი, *ზოგადი და ქართული ფონეტიკის საკითხები*, სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

ახვლედიანი 1999: გ. ახვლედიანი, *ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები* (მეორე გამოცემა), სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

გამყრელიძე 2000: თ. გამყრელიძე, ქართულ თანხმოვანთა განდასება (ველარი **ყ** და პოსტველარი **ჯ** სპირანტები ქართულში, *რჩეული ქართველოლოგიური შრომები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

- გრინბერგი 1970:** J. H. Greenberg, Some Generalizations Concerning Glottalic Consonants, especially Implosives, *International Journal of American Linguistics*, v. 36, 2.
- ზელმერი 1935:** E. W. Selmer, *Georgische Experimentalstudien*, Jacob Dybwad, Oslo.
- ზივერსი 1901:** E. Sievers, *Grundzüge der phonetik : zur Einführung in das Studium der Lautlehre der indogermanischen Sprachen*, fünfte verbesserte Auflage, Breitkopf & Härtel, Leipzig.
- იაკობსონი... 1955:** R. Jakobson, G. Fant, M. Halle, *Preliminaries to Speech Analysis: The distinctive features and their correlates*, MIT Press, Massachusetts, Cambridge, რუსული თარგმანი: 1962, *Новое в лингвистике*, II.
- იაკობსონი 1969:** R. Jakobson, Ejectives, Implosives, Clicks, *თბილისის უნივერსიტეტი გიორგი ახვლედიანს, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, გვ. 48-57.*
- იმნაძე 1981:** ნ. იმნაძე, ზანური ენის მეგრული დიალექტის ბგერითი შედგენილობა, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ემპბელი 1973:** L. Campbell, On Glottalic Consonants, *International Journal of American Linguistics*, 39, 44-46.
- ენსტოვიჩი, კისერბერტი 1979:** M. Kenstowicz, Ch. Kisserberth, *Generative Phonology, Description and Theory*, Academic Press, New York.
- კატფორდი 1939:** J. C. Catford, On the classification of stop consonants, *Le Maître Phonétique* (3rd series), 65, 2-5. Reprinted in *Phonetics in linguistics, a book of readings* (W. E. Jones & J. Laver, editors), Longmans, London 1973.
- კატფორდი 1982:** J. C. Catford, *Fundamental Problems in Phonetics*, Indiana University Press, Bloomington.
- კიზირია 1989:** ნ. კიზირია, ჰანურის ბგერითი შედგენილობა, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ლადეფოგედი, მადისონი 1996:** P. Ladefoged, I. Maddieson, *The Sounds of the Worlds Languages*, Blackwell Publishing, Oxford.
- ლადეფოგედი 2005:** P. Ladefoged, *Vowels and consonants: An introduction to the sounds of languages*, Blackwell Publishing, Oxford.
- ლეჟავა ივანე, 2007:** დისტანციური დისიმილაციური გამჟღერება სვანურ ენაში, *ენათმეცნიერების საკითხები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ლეჟავა, ლორთქიფანიძე 2010:** ი. ლეჟავა, ლ. ლორთქიფანიძე, გლოტალიზაციის ნიშნის აკუსტიკური ანალიზი ქართულ ენასა და მის დიალექტებში, *ენათმეცნიერების საკითხები*, 1-2, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ლინდაუ 1984:** M. Lindau, Phonetic Differences in Glottalic Consonants, *Journal of Phonetics*, 12, 147-155.
- მალბერგი 1963:** B. Malmberg, *Phonetics*, Dover Publications, New York,
- მელიქიშვილი 1976:** ი. მელიქიშვილი, *მარკირების მიმართება ფონოლოგიაში*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- მელიქიშვილი... 2011:** ი. მელიქიშვილი, ნ. გამყრელიძე, ი. ლეჟავა, ლ. ლორთქიფანიძე, ქ. მარგიანი, ი. ქობალავა, *გლოტალიზაციის ნიშანი ქართველურ ენებში აკუსტიკური და ფუნქციონალური თვალსაზრისით*, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

- ჟღენტი 1949:** ს. ჟღენტი, *სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები*, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი.
- ჟღენტი 1956:** ს. ჟღენტი, *ქართული ენის ფონეტიკა*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- რაიტი... 2002:** R. Wright, Sh. Hargus, K. Davis, On the Categorization of Ejectives, data from Witsuwit'en, *Journal of the International Phonetic Association*, 32, 43-77.
- რუსლო 1901-1908:** P. -J. Rousselot, *Principes de phonétique expérimentale*, tome II, Welter, Paris-Leipzig,
- სტივენსი 1998:** K. N. Stevens, *Acoustic Phonetics*, MIT Press, Massachusetts, Cambridge.
- ტრუბეცკოი 1960:** Н. Трубецкой, *Основы фонологии*, Издательство иностранной литературы, Москва.
- უორნერი 1996:** N. Warner, Acoustic Characteristics of Ejectives in Ingush, *Proceedings of the International Conference on Spoken Language Processing, October 3-6, 1996, Philadelphia, Pennsylvania*.
- ფალონი 2002:** P. Fallon, *The Synchronic and Diachronic Phonology of Ejectives*, Routledge, New York.
- ჩარგეიშვილი 1946:** ა. ჩარგეიშვილი, ქართული ყ თანხმოვანთა ბიომექანიკის საკითხისათვის, *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*, ტ. VII, თბილისი.
- შორი 1930:** Р. Шор, К вопросу о консонантизме яфетических языков Ю. Кавказа, *Ученые записки института этнических культур народов Востока*, т. 1, Москва, стр. 174-198.
- ჰოკეტი 1955:** Ch. F. Hockett, *A Manual of Phonology*, Waverly Press, Baltimore.
- <https://wals.info/chapter/7> – World Atlas of Linguistic Structures.

Ivane Lezhava

Typological Peculiarities of Ejective Consonants

Summary

The glottalized consonants can be grouped into three classes: “The first of these classes most typically involves a complete closure of the vocal folds followed by an upward movement of the larynx. When the mouth closure is released, a characteristically sharp explosive noise is created. Stops of this kind are known as ejective stops. The second group of glottalized consonants are stops in which the critical movement of the larynx is downward rather than upward. If the downward movement is sufficiently vigorous, air will briefly flow into rather than out of the mouth when the mouth closure is released. Because of this possibility of inward air flow, this class of sounds is known as implosives. The third group of glottalized consonants are glottalized resonants. Resonant consonants are those produced with an unimpeded flow of air through the mouth or the nose, such as those at the beginning of the English words *lot*, *not*, *rot*, *yacht*. Consonants of this general type are usually voiced in the normal manner, but they can be produced with a closer constriction of the vocal folds which interrupts or modifies the normal voicing.” (Maddieson, WAIS).

Ejectives (resp. abruptives – according to G. Akhvlediani) have a complex articulation – they are characterized by the glottal closure or constriction, rapid upward raise of the larynx, articulator tension, high intraoral pressure and abrupt release. Kingston (1985, 2005) proposed a stiff/slack dichotomy for ejectives, the classic type of ejective, termed “stiff ejective” by Kingston, is characterized by a silent period between consonant release and vowel onset, resulting in long voice onset time (VOT), sharp rise in the amplitude of the vowel (fast rise time), relatively long total duration (closure duration+VOT) and relatively small closure duration/VOT ratio. Other characteristics of stiff ejectives are: relatively intense burst, high f₀ at vowel onset and modal or tense voice quality at vowel onset. Another type of ejective – the so-called “slack ejective” – has a relatively short VOT, creaky voice quality at vowel onset, slow rise times, relatively shorter total duration, and relatively larger closure duration/VOT, includes normal burst and F₀ lowering at vowel onset (R. Wright, S. Hargus, K. Davis).

The ejective plosives of the Kartvelian languages are quite “slack”, but they are not categorized by rigorous dichotomy. The acoustic analysis shows that the binary classification of the ejectives (slack – stiff) does not reflect the reality, and the Kartvelian ejective plosives present a compound (mixed) picture.

პირველი ქართული ტექტილური ანბანი¹

ტექტილური ანბანი, ისევე როგორც დაქტილური ანბანი, არის არა სამწერლობო, არმედ ზეპირი კომუნიკაციის ანბანი, თუნცა მას, ცხადია, აქვს ჩაწერის გარკვეული ფორმაც. ტექტილური ანბანი გამოიყენება უსინათლო ყრუთა კომუნიკაციისთვის. ფაქტობრივად, ეს ითვლება ყველაზე საუკეთესო და ერთადერთ წარმატებულ საკომუნიკაციო ფორმად ამ ტიპის ადამიანებისთვის.

მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნა, რომ უსინათლო ყრუები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან იმის მიხედვით, თუ როგორ მივიდნენ ამ მდგომარეობამდე. იმ შემთხვევაში, თუ ადამიანი იყო ყრუ და შემდეგ დაკარგა მხედველობა, მას ცნობიერებაში ექნება სამყაროს ვიზუალური ხატი და ენის ვიზუალური წარმოდგენა. სავარაუდოდ, ასეთ ადამიანს ეცოდინება შესტური ენა და დაქტილური ანბანი, რომელსაც იგი იყენებდა დაბრმავებამდე. ასეთ დროს კარგად მუშაობს ტექტილური შესტი, რაც არის ოთხი ხელის შესტი. რეალურად, ნაცნობ შესტურ ლექსიკას ეყრდნობა ტექტილური მეტყველება. ხოლო თუ ადამიანი იყო უსინათლო და შემდეგ დაყრუვდა, მას ექნება სამყაროს აუდიო ხატი და ენის აუდიო ინფორმაცია. ამრიგად, მისთვის შესტური ენა და ტექტილური შესტი უსარგებლო იქნება, რამდენადაც მას არ ექნება ამაზე წარმოდგენა. აღნიშნული სხვაობა არსებითია და განაპირობებს საკომუნიკაციო ფორმების არჩევანს. განსაკუთრებით რთულია მესამე ტიპის შემთხვევა, როდესაც ადამიანი დაიბადა უსინათლო ყრუ. აქ სრულიად დახურულია აუდიო და ვიზუალური არხები და სამყაროს შემეცნება და საკომუნიკაციო ფორმები მხოლოდ ტექტილურია ანუ შეხებითი.

ტექტილური კომუნიკაციისას გასათვალისწინებელია არაერთი გარემოება, კერძოდ, ჩაცმულობა უნდა იყოს სადა, ზედმეტი ღილებისა და აპლიკაციების გარეშე. სამკაულები არ უნდა იყოს წარმოდგენილი კომუნიკაციის პროცესში, რადგანაც ეს საკმაოდ ხელის შემშლელია. ტანსაცმლის ფერები უნდა იქნეს გათვალისწინებული კონტრასტული პრინციპით: ღია (თეთრი) კანის ადამიანზე მუქი ფერების და მუქი კანის ადამიანზე – ღია. ტექტილური კომუნიკაცია გულისხმობს გარკვეულ სიახლოვეს და ამის გამო არის ასევე სუნის საკითხთან დაკავშირებული კონკრეტული მოთხოვნები. კომუნიკატორს მოეთხოვება, რომ არ ესხას მძაფრი სუნის სუნამო, არ ჰქონდეს რამე სპეციფიკური სუნი, მაგალითად, საჭმლის (თევ-

¹ კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით, 216702 „ქართული შესტური ენის ზმნის მორფოლოგია“.

ზის, ხახვის, ნივრის და სხვ.). ასევე დაუშვებელია ალკოჰოლისა და სიგარეტის სუნი. მიღებული საერთაშორისო სტანდარტის მიხედვით, უსინათლო ყრუსთან კომუნიკაცია ხდება მჯღღომარე ფორმით და თანაც კომუნიკატორი უნდა იჯდეს უსინათლო ყრუსგან მარჯვენა მხარეს.

2018 წელს საერთაშორისო ლორმის ანბანზე დაყრდნობით, პოლონელ კოლეგებთან (Humandoc Foundation) ერთად, შევიმუშავე ქართული ტაქტილური ანბანი, ე.წ. ლორმის ქართული ვერსია, რომელსაც ქვემოთ წარმოგიდგენთ.

თითის წვერით ერთჯერადად შეეხეთ (მისი) ცერის ზედა წვერს.

დაუსვით თითის წვერი (მისი) საჩვენებელი თითის სიგრძის გასწვრივ წვერიდან ქვევით. არ შეეხეთ ხელისგულს.

დაუსვით თითის წვერი (მისი) არათითის სიგრძის გასწვრივ წვერიდან ქვევით. არ შეეხეთ ხელისგულს.

დაუსვით თითის წვერი (მისი) შუა თითის სიგრძის გასწვრივ წვერიდან ქვევით. არ შეეხეთ ხელისგულს.

ერთჯერადად შეეხეთ (მისი) საჩვენებელი თითის ზედა წვერს.

ერთი თითის წვერით შეეხეთ (მის) ხელისგულს მარცხენა მხარეს, ცერისა და საჩვენებელი თითის შუა.

გაუსვით თითის წვერით ვერტიკალურად (მის) ხელისგულზე ცერის ძირიდან ნეკის ძირამდე.

დაუსვით თითი (მისი) ცერის სიგრძის გასწვრივ წვერიდან ქვევით – გარეთა მხრიდან.

ერთჯერადად შეეხეთ (მისი) შუა თითის ზედა წვერს.

შეეხეთ თქვენი ცერი, საჩვენებელი და შუა თითების წვერებით (მისი) ხელისგულის შუა ნაწილს.

დაუსვით თითი სიგრძივ (მისი) შუა თითის წვერიდან მაჯამდე.

შეეხეთ თითის წვერით (მის) ხელისგულს საჩვენებელი თითის ქვევით.

შეეხეთ თითის წვერით (მის) ხელისგულს ნეკის ქვევით.

ერთჯერადად შეეხეთ (მისი) არათითის ზედა წვერს.

აუსვით თითი გარეთა გვერდითა მხრიდან (მისი) მაჯიდან საჩვენებელი ცერის წვერამდე ქვემოდან ზევით.

გაუსვით თითი ვერტიკალურად (მის) ხელისგულზე ნეკი თითის ძირიდან მაჯისკენ.

ნაზად დაუკართ თითების წვერებით (მისი) ხელისგულის შუაში.

ერთჯერადად შეეხეთ (მის) მაჯას.

ნაზად მოუჭირეთ ერთად (მისი) შუა და საჩვენებელი თითების წვერებს.

ერთჯერადად შეეხეთ (მისი) ნეკის ზედა წვერს.

აუსვით თითი გარეთა გვერდითა მხრიდან (მისი) საჩვენებელი თითის სიგრძის გასწვრივ ქვემოდან ზევით.

აუსვით ხელს თითი გარეთა გვერდითა მხრიდან (მისი) მაჯიდან ნეკის ბოლომდე.

დაუსვით შუა და საჩვენებელი თითების წვერები (მისი) ხელისგულის შუიდან მაჯისკენ.

გაუსვით თითის წვერით მარცხნიდან მარჯვნივ – ჰორიზონტალურად (მისი) გაშლილი თითების შუაში.

შ

ნაზად მოუჭირეთ (მისი) შუა თითის წვერს.

ჩ

ნაზად მოუჭირეთ ერთად (მის) ყველა თითს ცერის გარდა.

ც

ნაზად მოუჭირეთ (მისი) ცერის წვერს.

ძ

ერთჯერადად შეეხეთ საჩვენებელი თითის წვერით (მისი) ხელისგულის შუა ნაწილს.

წ

შემოხაზეთ წრე (მის) ხელისგულზე.

ჭ

(მისი) მაჯის გარეთა მხარეს გამოსახეთ მძიმე.

ხ

გაუსვით თითის წვერით მარცხნიდან მარჯვნივ – პორიზონტალურად (მის) მაჯაზე.

ჯ

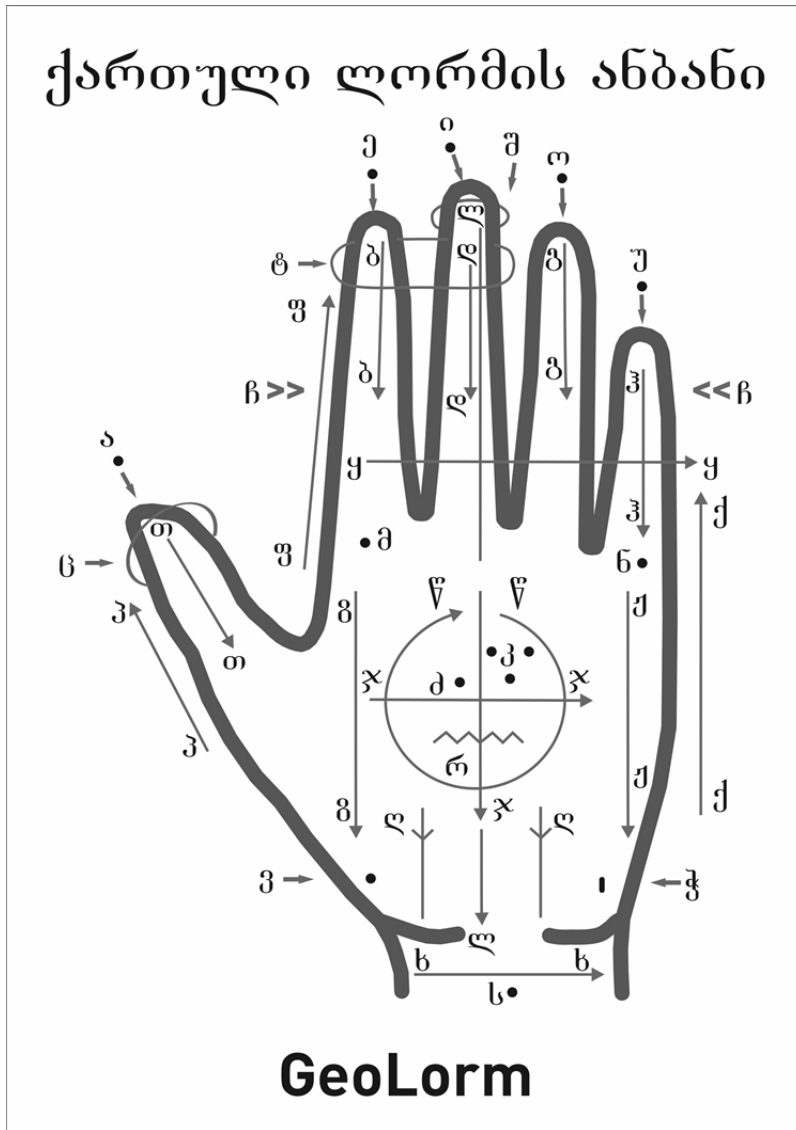
გამოსახეთ ჯვარი (მის) ხელისგულზე: ჯერ ვერტიკალური ხაზი ზევიდან ქვევით, შემდეგ – პორიზონტალური მარცხნიდან მარჯვნივ. რომელიც შუაზე გადაკვეთს პორიზონტალურ ხაზს.

ჰ

დაუსვით თითის წვერი (მისი) ნეკა თითის სიგრძის გასწვრივ წვერიდან ქვევით. არ შეეხოთ ხელისგულს.

საბოლოოდ, ქართული ლორმის ანბანის სრული ფორმა ასე გამოიყურება:

დერმობრაზიასთან ერთად (რომელიც გულისხმობს ხელისგულზე ასოების წერას) უსინათლო ყრუებთან საკომუნიკაციოდ წარმატებით შეიძლება ზემოთ წარმოდგენილი ე.წ. ლორმის ქართული ვერსიის გამოყენება. ქართველი უსინათლო ყრუებისათვის შექმნილი პირველი ქართული ტაქტილური ანბანი ეყრდნობა საერთაშორისო ლორმის ანბანს. ამასთანავე, პირველი ქართული ტაქტილური ანბანი ითვალისწინებს ქართულის მასალას და შეძლებისდაგვარად უკავშირდება საყოველთაოდ ცნობილ თემებს (ც – ცერი, ნ – ნეკი, შ – შუა თითი, ჯ – ჯვარი, წ – წრე). ასევე დაცულია გარკვეული სიმეტრიებიც (ზ და ყ).

გნიტიური ლინგვისტიკის მეთოდებით, რათა გამოვლინდეს, თუ რამდენად წარმატებულია ესა თუ ის საკომუნიკაციო სისტემა ორი უმნიშვნელოვანესი საკომუნიკაციო არხის არქონის შემთხვევაში. უახლოეს მომავალში ვაპირებთ დეტალური ნეიროგნიტიური კვლევების ჩატარებას ამ კუთხით.

ლიტერატურა

- კუპერი 1997:** S. B. Cooper, A glossary of some communication methods used by deaf-blind people, *views*, 14 (11), 6-7.
- მახარობლიძე 2013:** T. Makharoblidze, The Georgian Dactyl Alphabet, *Disability Studies Quarterly, DSQ*, Vol. 33, No.3 2013 <http://dsq-sds.org/article/view/3318>
- მახარობლიძე 2014:** თ. მახარობლიძე, დაქტილური ანბანი, *იკე*, ტ.42. არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი.
- საუერბურგერი 1993:** D. Sauerburger, *Independence without sight or sound: Suggestions for practitioners working with deaf-blind adults*, New York: AFB Press.
- სმიტი 1992:** T. B. Smith, *Guidelines for working/playing with deaf-blind people*, distributed by DB-LINK (800-438-9376).
- სმიტი 1994:** T. B. Smith, *Guidelines: Practical tips for working and socializing with deaf-blind people*, Burtonsville, MD: Sign Media, Inc.
- ჯაკობსი 1997:** R. Jacobs, Deaf-Blind Interpreting, 101, *Views* 14 (11), 8-9.

Tamar Makharoblidze

The First Georgian Tactile Alphabet

Summary

A tactile alphabet just like a dactyl alphabet is not a written one, but it is used for the direct face-to-face communications. However, it also has some forms of recording. A tactile alphabet is used for communicating with the Deaf-Blind people. In fact, it is considered to be the best and the most successful communication form for this type of people.

Tactical communication is a set of circumstances. In particular, the dress should be appropriate and without any applications. Jewelry should not be represented in the communication process, because it is quite a hindrance. The color of the clothing should also be taken into account by the contrasting principle. Tactile communications usually are held at a close distance between the communicators, and therefore there are also specific requirements related to this issue. According to the accepted international standard, communication with the Deaf-Blind is established to the right side of the Deaf-Blind person.

In 2018, together with the Polish colleagues from Humandoc Foundation, I developed a Georgian tactile alphabet, based on the international Lorm alphabet. GeoLorm looks as follows:

წყალთან დაკავშირებული ლექსიკა ფრონეს ხეობაში

შესავალი

ბუნებრივ-გეოგრაფიული ობიექტების მიხედვით ტოპონიმთა რამდენიმე კლასი-ფიკაცია გამოიყოფა, ესენია: მიკრო- და მაკრო- ტოპონიმია, ორონიმი, ფიტონიმი, ურბონიმი, ჰიდრონიმი და სხვა. ეს უკანასკნელი ასევე გეოგრაფიული ერთეულია, რომელიც რამდენიმე ცნებას შეიცავს და ყველა მათგანისათვის ამოსავალი წყალია. ჰიდრონიმი (წყლის) ობიექტის საკუთარი სახელია, ამოსავალია ბერძნული სიტყვა „ჰიდროს“ („წყალი“), აღნიშნავს „წყლისას“ წყალთან დაკავშირებულს, აქედან ჰიდროგრაფია შეისწავლის დედამიწის ზედაპირის წყლებს, ჰიდროლოგია შეისწავლის წყლის სივრცეებს (ცხადაია, 2005:167). როგორც აღინიშნა, გათვალისწინებული უნდა იქნეს გეოგრაფიული ფაქტორი, რომელსაც სწავლობს ენათმეცნიერება.

ფრონეს ხეობაში, რომელიც წყლის უხვი სისტემებით გამოირჩევა, დიდი მნიშვნელობა აქვს თითოეული ობიექტის კვლევას, ლოკალიზაციას, როგორც მეცნიერულად, ასევე პოლიტიკური თვალსაზრისით, რადგან ხეობის ჩრდილოეთი მხარე მოქცეულია ოკუპირებულ ზონაში, სადაც შესვლა ამჟამად გაძნელებულია.

ეს ხეობა მოიცავს სამ მდინარეს: დვანის, ფცისა და ლოპანის ფრონეებს, ფცის ფრონეს უერთდება ლოპანის წყალი და ამიტომ ამ შეერთების შედეგად უწოდებენ ერთ ფრონეს ერთ ხეობას. ს. მაკალათია ეთნოგრაფიულ ნაშრომში – „ფრონეს ხეობა“ – აღნიშნავს სამ მდინარეს: დვანის, ალისა და ფცის ფრონეებს (მაკალათია 1963:3). დასახელებული არა აქვს ამ მდინარეთა შენაკადები, მათ შორის ლოპანის ფრონე, ოჟორის წყალი და მათი მცირე შენაკადები.

ვახუშტი ბაგრატიონი თავის ნაშრომში – „საქართველოს გეოგრაფია“ – განიხილავს ხსენებული მხარის ჰიდრონიმიას, იგი წერს: „ლიახვის მდინარეთა აქეთ ტაშისკარამდე რომელნიც მდინარე-ხევნი აღვსწერენი უწოდებენ თვინიერ შოლასა ფრონეთა (ვახუშტი 1997:83).

მეცნიერი კვლავ წერს: „რუისის დასავლით არს დვანისწყალი, ბრეთს დასავლით არს ფცის წყალი, დვანის წყალს ერთვის ხევი ჭოლიბურისა, ამ ხევს ზეით ერთვის ხევი წუნარისა. ამ ხევს მოერთვის დასავლეთიდან ნულის ხევი, ამ ხევს ზეით მოერთვის აღმოსავლიდან ყორნისის ხევი, წორბისს ერთვის ამ წყალს ხტანის ხევი“ (ვახუშტი 1997:81,82).

აქვე დასახელებულია ტკოცის ხევი, ღოღეთის ხევი, ბრეძის წყალი, წალკის წყალი, აბანოს წყალი და სხვები.

ხეობის გეოგრაფიული სახელების ძველი აღწერის მასალებთან შედარების დროს გასათვალისწინებელია რამდენიმე ფაქტორი, რომელთა გარეშე შეიძლება მცდარ დასკვნამდე მივიდეთ. აღწერისას და კვლევისას უნდა ვიცოდეთ მისი ძველი და ახალი სახელწოდება, ლოკალიზაცია, ისტორიული წყარო, რომლებიც ხშირად არ ემთხვევა ერთმანეთს იმიტომ, რომ სახელები იცვლება ფორმით, შინაარსით, ზოგჯერ კი საქმე გვაქვს გაუქმებულ სახელთან, ჩვენ შემთხვევაში კი ასევე საკუთარ სახელებთან, რომლებიც ფრონეს ხეობაში დადასტურებულია „1715 წლის რუისის საეპისკოპოსოს დავთარში“, წყალობის სიგელებში, რომლებიც გაცემულია ქართლის მეფეების მიერ. სახელი და გვარი შენარჩუნებულია ზოგიერთ ტოპონიმში, ასევე ჰიდროგრაფიულ ობიექტებში, რაც საშუალებას გვაძლევს, დავიწყებას არ მიეცეს როგორც ტოპონიმი, ჰიდრონიმი, ისე ანთროპონიმი.

წყლის აღმნიშვნელი ტერმინები სიდიდის მიხედვით სხვადასხვაა: მდინარე, ხევი, დელე, წყალი, წყარო, აბანო, ჭაობი, რომელთა დაყოფა ემყარება ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ფორმას, რადგან აქ მთავარი ამოსავალი წყალია, ზღვარი კი წაშლილია, საერთო კი ბევრი აქვთ. ასევე ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია ტოპონიმის განმარტება, როდის არის დასახელებული ისტორიულ დოკუმენტში, რომელ საფეოდალოში შედიოდა, შეიცვალა სახელწოდება თუ არა, დღეს სად ლოკალიზდება და სხვა.

ძირითადი ნაწილი

ჩვენ განვიხილავთ ფრონეს ხეობის ჰიდროგრაფიულ ობიექტებს, როგორც ვახუშტი ბაგრატიონის გეოგრაფიული აღწერის მიხედვით, რომელიც მან მეთვრამეტე საუკუნის ოციან წლებში განახორციელა, ისე ჩვენი აღწერის მასალებს, რომლებიც ასეულობითაა, მაგრამ, ძირითადად, ყოფილი ოლქის ფარგლებში, რადგან ისინი ბევრია და ამჯერად მხოლოდ ხეობის ზედა ნაწილს წარმოვადგენთ, მცირედს კი დაბალი ზონისასაც.

ჰიდრონიმების აღმნიშვნელ ობიექტებს – ტოპონიმებს ნათესაობითი ბრუნვა ისე აქვთ ნაწარმოები, რომ აღნიშნავენ პრეპოზიციულ წყობას, გეოგრაფიული სახელი არის განსაზღვრება, წინ უძღვის საზღვრულს:

ლიახვის რუ, სალთვისის რუ, დვანის წყალი, ფცის წყალი, ნულის ხევი, ყორნისის ხევი, ხტანის ხევი, ტკოცის ხევი, ლოღეთის ხევი, ბრეძის წყალი, წაღვლის წყალი, აბანოს წყალი, ოჟორის წყალი (ვახუშტი 1997:80-81).

პოსტპოზიციური წყობის დროს გეოგრაფიული სახელი მოსდევს საზღვრულს, დაერთვის საერცობი ა და დგას ნათესაობით ბრუნვაში:

ხევი ჭოლიბურისა, ხევი წუნარისა, ხეობა დვანისა, ხევწერილა, დელეხევი, ხევძმარა (ვახუშტი 1997:81).

ჰიდრონიმები წარმოების დროს, როგორც გეოგრაფიული სახელები, იკვეცებიან ან იკუმშებიან:

ფრონე – ფრონისპირები, მტილიანა – მტილიანის მზვარე, ბოსტანა – ბოსტანის წყარო, სალორო – სალორის ღელე, კაკლიანა – კაკლის ღელე, ხევძმარა – ხევძმარის წყალი, ქვემა – ქვემის წყალი, ნაბაკევი – ნაბაკრის წყალი, ლერწამი – ლე(რ)წმის წყარო, კოჟალეტი – კოჟალეტის წყარო, ბალთახეულა – ბალთხევის წყალი, ლოპანი – ლოპნის წყალი, ციხეები(ს) – ციხევა და სხვა.

მეტაფორული ანუ სიტყვის გადატანითი მნიშვნელობით ხეობაში გამოიყოფა ჰიდრონიმები, ისინი საგანთა და მოვლენათა შორის მსგავსებას გამოხატავენ. მოვიყვანო ყველაზე უფრო დამახასიათებელ მაგალითებს:

წყლის გემო, სუნი:

სოფლის სახელი სუნისი ფცის ფრონეს მარცხენა მხარეს დარქმეულია გოგირდოვანი წყლის გამო, რომელიც სოფლის აღმოსავლეთით, კლდის პირას გამოდის. 1715 წლის რუისის დავთარში სოფელი მოხსენებულია როგორც სურნისი.

ლაშებალთა, სახელი დარქმეულია ფრონეს მარცხენა მხარეს გამოძვალა მარილიანი მლაშე წყლის გამო, რომელსაც ნადირ-ფრინველი ეტანება.

გოგირდიანი წყალი, ნასოფლარ მეტეხში, რომელიც ლაშებების ნასახლარების ახლოს გამოდის და მარცხნივ ჩადის მდინარე ფრონეში, რომელიც სათავეს იღებს მთა მშვილდარიდან.

დამპალწყალი, მდებარეობს სოფელ ფათქინეთის აღმოსავლეთით, ტყეში, ჭაობია და სუნი ღვას.

ლაშეები, არის მინდორი სოფელ ნულში, დაახლოებით 5 ჰექტარი, სადაც წყარო გამოდის და ეს სახელი ეწოდება. ლაშეების წყარო გამოდის სოფელ წნელისშიც.

წყლის ტემპერატურა, ცივი წყარო ფცის ფრონეს მარცხენა მხარეს ძველი სოფლის მუღრისის მინდორში. ცივი წყალი ფცის ფრონეს მარცხენა მხარეს სოფელ იონჩაში. თბილი წყალი სოფელ ვახტანაში, ძველი ხრტანა.

ნიადაგის თვისებით შექმნილი ჰიდრონიმები:

სილითის ღელე, ნასოფლარ ბზისხევში, წყალი სათავეს იღებს თეთრი ქვიშის საბადოსთან და ჩადის ფრონეში. სულხან-საბა განმარტავს, რომ „სილა არს წვლილი ქვიშა“ (სულხან-საბა 1993:89). პროფესორი ქ. ძოწენიძე ასე განმარტავს „სილა აყალოს შემდეგ ქვევრის თავზე დასაყრელი წვრილი ქვიშაა, ინახავს სისოვლეს, აყალო რო არ გახმეს“ (ძოწენიძე, 1974:389). მშრალი ხევი, სოფელ ლოპანში, რომელიც წყალუხვია გაზაფხულზე თოვლის დნობის დროს.

სილაურები, ადგილი სოფელ ავნევის აღმოსავლეთით, ქვიშიანი, საიდანაც ხევი ჩადის ფრონეს მარცხენა მხარეს (ღვანის ფრონე).

ადამიანის გვარსახელიდან წარმოქმნილი ჰიდრონიმები:

სოფელი ნული მდებარეობს დვანის ფრონეს მარჯვენა მხარეს, რომელიც 1715 წლის ზემოხსენებული „აღწერით“ დიდი სოფელია ქართული მოსახლეობით. „აღწერაში“ დასახელებულია ვინმე იმერელი გიორგი, ხოლო თვითონ სოფლის აღმოსავლეთით ჰიდრონიმს ჰქვია „იმერლიაანთ წყარო“, რომელიც დღესაც ასე იწოდება. ინფორმატორთა ცნობით, სწორედ ამ ადგილებში უცხოვრიათ ამ გვარის ხალხს, რომელთა კვალი ამჟამად საკვლევა.

ამავე ხეობაზე სოფელი ღვერთევი, რომელიც ზემოხსენებული „აღწერით“ ღვერთეთია, სადაც სახლობდნენ თამაზ, დათუნა, ბერი გვრიტაძეები და ამ გვარის მიხედვით დღესაც არის „გვრიტაძის წყარო“. ასევე დასახელებულია გიორგი ჟამერაშვილი, დღეს ჟამურაშვილი, ხოლო შემორჩენილი ჰიდრონიმი – წყარო არის „ჟამერაანთ წყარო“. სოფელ არენეთში ცხოვრობდნენ დოიჯაშვილები, რომლებიც შემდგომ ცხინვალის სამხრეთით, სოფელ ერგენტში ჩასახლდნენ და დღესაც არის უბანი – დოიჯაანთი, ხოლო ძველ საცხოვრისში დარჩა „დოიჯაანთ წყარო“.

ფცის ფრონეს სოფელ ხუნდისუბანში ცხოვრობდნენ რაჭიდან ჩამოსული კობერიძეები, რომლებიც შემდგომ სხვაგან, კერძოდ კი ცხინვალსა და გორის სოფლებში გადასახლდნენ, ხოლო მათი სახელობის წყარო სოფლის ჩრდილოეთით არის „კობერაანთ წყარო“.

ამავე ხეობის სოფელ ახალშენში დღესაც ცხოვრობენ ხუციშვილები, რომლებიც ფცის ფრონეს მარჯვენა ნაპირზე გადმოსახლდნენ მარცხენა მხრიდან. იქ ძველ ნასოფლარში, რომელსაც დღესაც არამგამა ეწოდება, გვარების მიხედვით დარჩა: ხუციანთ წყარო, არსენას წყარო, რომელიც ხუციშვილი იყო, თვით არამგამის, იგივე სადლობელაშვილების წყარო, ხევი, ხუციანთ ხევი, გვარ ფეხშველაშვილის მიხედვით – ფეხშველაანთ ტბა, ასევე ფილიშვილის მიხედვით – ფილიაანთ ხევი, ჟოჟუაშვილის მიხედვით – ჟოჟუაანთ წყარო“.

სოფელი თიღვა ხეობის შემალლებულ ადგილზეა გაშენებული, სადაც ღვთისმშობლის დიდი გუმბათოვანი ტაძარია აგებული, რომელიც დავით აღმაშენებლის ასულმა თამარმა 1152 წელს ააშენა და ძველს აქვს სათანადო ასომთავრული წარწერა. ძეგლის წინ გადმოჰქუხს ანკარა წყარო, რომელსაც დღესაც „თამარის წყარო“ ეწოდება.

ზემოხსენებული „აღწერით“ თიღვაში ცხოვრობდა იონჩაძის გვარის რამდენიმე ოჯახი, მათ შორის ათანასე იონჩაძე, რომლის შთამომავლობა შემდგომ სამხრეთით, სოფლიდან ხუთი კილომეტრის დაშორებით დასახლდა და სოფელს დაარქვეს იონჩა, იგი დღესაც მოქმედი სოფელია, ხოლო „იონჩის წყარო“ დარჩა სოფელ თიღვაში.

სოფელი ოქონა მდებარეობს ფცის ფრონეს მარცხენა მხარეს, შემადლებულ ადგილზე, სადაც არის განთქმული ოქონის მონასტერი. აქ იყო დიდი სოფელი, სადაც გარშემო ახლაც არის მთელი ნასახლარები, ნანგრევები. დღეს არსებული ქვემო ოქონა მდინარის მარჯვენა მხარეს არის გაშენებული და ის წარმოიშვა მოსულთა და ზემოდან ჩამოსახლებულთა გამოისობით. მას ეწოდებოდა „დვლები“,

ე.ი. გვარ დვალის მიხედვით, რომლებიც, ძირითადად, რაჭიდან ჩამოვიდნენ, ასევე ცხოვრობენ ბუზალაძეები, ხიმშიაშვილები. ჰიდრონიმული ობიექტებიდან აღსანიშნავია ზემოხსენებულ „დავთარში“ დასახლებული გვარის, ჯიმუხაძის მიხედვით „ჯიმუხანთ ტბა“, ასევე ძველი გვარის ნაკაშიძის „ნაკაშური წყარო“, „მამაცაანთ ტბა“, მრატველი გიორგის მიხედვით ტყეში – „მრატველას წყარო“, დღევანდელი ვითარებით „სიკოს წყარო“ – ბუზალაძე, ივანეს წყარო – აჭარაძე, ნეფარიძის წყარო – გვარი ნეფარიძიდან და სხვ.

დასავლეთის ფრონეს ხეობიდან აღსანიშნავია ნაგუთნის აბანო, წყარო, რომელიც სამკურნალოდ გამოიყენებოდა, ამჟამად კი მიტოვებულია. ქიმსების ღელე – ლოპანის წყალზე მარჯვენა შენაკადი, სახელი დარქმეულია სამხარაძეების შტოგვარის მიხედვით. ელიშელის წყარო – შუბითიძე. რიკაძეების ღელე – იყენენ აზნაურები და დღეს გვარი იქ აღარ სახლობს. თომას წყარო – გაჩეჩილაძე ილუმას სახელზე.

სულ დაგადასტურეთ ასეთი ტიპის ორასზე მეტი ჰიდრონიმი, რომლებიც ჩვენი ხალხის შემოქმედების ნაყოფია.

მცენარეებისგან მიღებული ჰიდრონიმები:

ბზების წყარო, ღელე – ნასოფლარ ბზისხევში, ჯონჯლის ღელე – ნასოფლარ ბზისხევში, პანტაწყარო – გაჩეჩილაძეების უბანში, თელიანის ღელე – ლოპანში, კაკლის ღელე – ლოპანში, კაპრების წყარო – ლოპანში, მაველიანის წყარო – ჭურუხევში, ბორბალა (მსხლის ჯიში) წყარო – წნელისი, თელიანი ღელე – წნელისში, წიფლითი (ნასოფლარი) ღელე, ბზების წყარო – როდინეთში, ტყის პირის წყარო – მეტეხში, შინდარის წყარო – სოფელ შინდარაში და სხვა.

ფრონეს ხეობაში ჰიდრონიმთა რაოდენობა საკმაოდ სოლიდურია, მაგრამ ჩამორჩება ტოპონიმთა რაოდენობას, რომელიც სხვადასხვა ძეგლებშია დადასტურებული. ჩამოთვლილი ჰიდრონიმების გარდა, რომელიც ორასზე მეტია, ბევრი კიდევ გვაქვს აღნუსხული, მათ შორის მცირე შენაკადები, ღელეები, წყაროები, რომლებიც შემდგომ იქნება წარმოდგენილი. ინტერესს იწვევს თვით სახელწოდება ფრონე, ასევე სხვა სახელებიც ეტიმოლოგიურად.

სულხან-საბა აღნიშნავს „ფრე წყარო ჭისა“ (სულხან-საბა 1993). აღ. ლლონტი აღნიშნავს, რომ ხალხში გავრცელებულია გამოთქმები: „წამოვიდა ფრონე; იმდენი იწვიმა, ფრონე დადგა“. ასეთ ახსნას ვერ დავეთანხმებით, რადგან, ჯერ ერთი, ფონი ხალხური ეტიმოლოგიით თხელ წყალს ნიშნავს, მითუმეტეს ყველა ხეობაში ჩაწერილი მასალები ამას გვიდასტურებენ, მეორე ის, რომ, ისევ სულხან-საბას განმარტებით, „ხოლო დიდთა მდინარეთა სადა კაცთა მიერ განვლად შესაძლებელი არს, უწოდთ ფონსა“ (სულხან-საბა 1993). ეს განმარტება ასევე გამეორებულია ლექსიკონის 393-ე გვერდზე.

არა მარტო ფრონეს ხეობაში, ღიახვის ხეობაშიც გვხვდება ასეთი სახელწოდებები: ფონთხელა, ფონი, თხელი წყალი, როცა მდინარე იკლებს და ხალხი ფეხით გადიოდა მეორე ნაპირზე.

ხეობა ინდიკატორიანი ჰიდრონიმებისა და თვითონ წყაროების სიმრავლითაც გამოირჩევა, რისი მიზეზიც მხარის ლანდშაფტის დაბალი ზონა შეიძლება იყოს, სადაც ყველა დასახელებულ პუნქტში ჭებია ამოლებული.

ხეობაში შედარებით ნაკლებად გამოიყოფა ჰიდროსუფიქსი – **ურ-ა**, დისიმილაციით **ულ-ა**. ამგვარად არის წარმომდგარი მდინარეთა სახელები: მშვილდაურა, რომელიც მშვილდაურის მთაში იღებს სათავეს და ფრონეს მარჯვენა შენაკადია; აბანოულა, ფცის წყლის შენაკადია; ფციულა, სათავეს იღებს გომართის მთაში და მტკვრის მარჯვენა შენაკადია; ჭურულა – ჭურუხების მარჯვენა შენაკადი; ღოღურა – ფცის შენაკადი და სხვ.

შედეგები და დასკვნები

ჩვენ მიერ წარმოდგენილი მასალა და მისი ანალიზი, რომელიც ფრონეს ხეობის ჰიდრონიმის და ნაწილობრივ ტოპონიმიას ეხება, სიახლედ უნდა მივიჩნიოთ ლექსიკოლოგიაში. ხეობის ჰიდრონიმია და ტოპონიმია დროში გამძლე გამოდგა და ჩვენამდე მოაღწია.

ლიტერატურა

- ცხადაია 2005:** პ. ცხადაია, *ონომასტიკის შესავალი*, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
- მაკალათია 1963:** ს. მაკალათია, *ფრონეს ხეობა*, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.
- ვახუშტი 1997:** ვ. ბაგრატიონი, *საქართველოს გეოგრაფია*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- სულხან-საბა 1993:** ს.ს. ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული*, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი.
- ძოწენიძე 1974:** ქ. ძოწენიძე, *ზემოიპერული ლექსიკონი*, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი.
- ღლონტი 1988:** ა. ღლონტი, *ფრონეების ხეობების ტოპონიმია*, თბილისი.

Nikoloz Otinashvili

Water-Related Vocabulary in the Valley of Prone

Summary

Several classifications of toponyms will be allocated according to natural-geographical objects. These are micro and macro toponyms, oronyms, hydronyms and others. Hydronym comes from the Greek word “Hydros” – water, connected with water.

The Valley of Prone is located in Upper Kartli, which is distinguished by an abundant water system. The research and localization of each object here has great importance, both from scientific and political view, as the northern side of the valley is located in the occupied zone. The valley includes three rivers: the Dvani Prone, the Ptsa Prone and the Lopani Prone.

There are differences between water denoting terms according to their size: *mdinare, veli, ghele, tskali, tskaro, abano, tchaobi*.

In the toponyms hydronyms are used as attributes: Dvanistskali (Dvani Water), Nuliskhevi (Nuli Ravine), Abanostskali (Abano Water), etc.

In case of postposition, the geographical name moves to the second place. For example, Khevi Tsunarisa (the Ravine of Tsunari), Kheoba Dvanisa (the Valley of Dvani).

The hydronyms of Prone Valley either express similarity between things and events, or are derived from a person's name or surname.

გლოტოქრონოლოგია და ლექსიკოსტატისტიკა¹

მათემატიკური მეთოდების გამოყენება ენათმეცნიერებაში უკვე XIX საუკუნიდან იწყება და განსაკუთრებით აქტიური ხდება სტრუქტურული ლინგვისტიკის ჩამოყალიბებასთან ერთად; შემდგომ აქტიურად გამოიყენება ტიპოლოგიაშიც და ფენს იკიდებს შედარებით-ისტორიულ ენათმეცნიერებაშიც. ამ უკანასკნელში ყველაზე ეფექტური და ფართოდ გავრცელებული აღმოჩნდა ამერიკელი ლინგვისტის, მორის სვოდეშის მიერ შემოთავაზებული მეთოდი (სვოდეში 1952; 1960), რომელიც გლოტოქრონოლოგიის სახელწოდებით არის ცნობილი (მას ხშირად მოიხსენიებენ როგორც ლექსიკოსტატისტიკურ მეთოდს) და რომელსაც დიდი გამოხმაურება მოჰყვა (როგორც მომხრეების, ისე მოწინააღმდეგეების მხრიდან). თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ლექსიკოსტატისტიკასა და გლოტოქრონოლოგიას ერთმანეთისაგან განსხვავებენ და ამ განსხვავების შესახებ ხაზგასმით აღინიშნებოდა 1999 წელს მაკონალდის არქეოლოგიური კვლევის ინსტიტუტის (კემბრიჯის უნივერსიტეტი) მიერ ორგანიზებულ საერთაშორისო სიმპოზიუმზე „ქრონოლოგიური სიღრმე ისტორიულ ენათმეცნიერებაში“ (რენფრიუ, მაკმაჰონი, ტრასკი 2000). ლექსიკოსტატისტიკა გულისხმობს ლექსიკონზე დაყრდნობითა და მათემატიკური მეთოდების გამოყენებით ორ მონათესავე ენას შორის დროში დაშორების გამოთვლას. გლოტოქრონოლოგია, რა თქმა უნდა, ლექსიკოსტატისტიკურ გამოთვლებს ემყარება, მაგრამ უფრო შორს მიდის, ენობრივი დივერგენციის აბსოლუტურ თარიღებს ადგენს, ანუ, ფაქტობრივად, ქრონოლოგიურ სიღრმეს განსაზღვრავს გენეალოგიური ხის თითოეული კვანძისა თუ ფუძეენისთვის.

გლოტოქრონოლოგიის ძირითადი პრინციპების განხილვამდე უნდა აღინიშნოს, რომ ლექსიკოსტატისტიკური მეთოდების შემოტანა შედარებით-ისტორიულ ენათმეცნიერებაში, ფაქტობრივად, სათავეს იღებს მორის სვოდეშის მასწავლებლის, ელუარდ სეპირის შემდეგი გამონათქვამიდან: „მონათესავე ენათა მოცემულ განშტოებაში რაც უფრო მეტია განსხვავება ენებს შორის, სავარაუდოდ, მით მეტი დრო დასჭირდებოდა ამგვარი განსხვავებების წარმოქმნას“ (სეპირი 1916:76).

კიდევ უფრო ადრე, 1850 წელს რობერტ გორდონ ლათამმა გამოთქვა საინტერესო მოსაზრება, რომელიც გლოტოქრონოლოგიისათვის უაღრესად მნიშვნელოვან

¹ წინამდებარე სტატიის შემოკლებული რედაქტირებული ვარიანტი შესულია სახელმძღვანელოში: თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შალური, ნ. შენგელაია, *თეორიული ენათმეცნიერების კურსი*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი 2003, 2008 (I-II გამოცემები).

ცნებას – ენობრივი ცვლილების სინქარეს – უკავშირდებოდა. ლათამის აზრით, „საშუალო სინქარე, რაც ენობრივი ცვლილებებისთვის არის დამახასიათებელი, შეიძლება მიახლოებით გამოვთვალოთ“ და, ამდენად, „ასევე მიახლოებით შეიძლება გამოვთვალოთ მაქსიმუმი იმ განსხვავებებისა, რაც დროის გარკვეულ კონკრეტულ პერიოდში შეიძლება განხდეს ორ ან მეტ ენას შორის“ (რ. გ. ლათამის მოსაზრების ციტირებისათვის იხ.: ჰაიმსი 1960:338). მან, სამწუხაროდ, თავისი ეს უაღრესად საყურადღებო მოსაზრება აღარ განავითარა და მოსალოდნელი კვანტიტატიური მეთოდიც აღარ ჩამოყალიბებულა.

შეიძლება ითქვას, რომ პირველი მათემატიკური მეთოდი, რომლის მიხედვითაც, შეიძლებოდა ენათა გენეტიკური სიახლოვის გამოთვლა, ეკუთვნოდა ალფრედ კროებერსა და ჩარლზ დუგლას კრეტინს (კროებერი, კრეტინი 1937). აღნიშნული მეთოდი, თავის მხრივ, ემყარებოდა პოლონელი ანთროპოლოგების (იან ჩუეკანოვსკისა და სტანისლავ კლიმეკის) მიერ შემოთავაზებულ მეთოდს, რომელიც ფართოდ გამოიყენებოდა ანთროპოლოგიასა და ეთნოგრაფიაში. კროებერისა და კრეტინის მეთოდის არსი იყო შემდეგში:

მოცემულია ფიქსირებული სია ენობრივი მახასიათებლებისა; ენათა ნებისმიერი წყვილისათვის (L_1 და L_2) გამოითვლება სიდიდეები: a (საერთო მახასიათებლების რაოდენობა, ე.ი. იმ მახასიათებლების რაოდენობა, რომლებიც დასტურდება როგორც L_1 -ში, ისე L_2 -ში), b (იმ მახასიათებლების რაოდენობა, რომლებიც დასტურდება L_1 -ში, მაგრამ არ დასტურდება L_2 -ში), c (იმ მახასიათებლების რაოდენობა, რომლებიც არ დასტურდება L_1 -ში, მაგრამ დასტურდება L_2 -ში), d (იმ მახასიათებლების რაოდენობა, რომლებიც არ დასტურდება არც L_1 -ში და არც L_2 -ში); შემდგომ ამ სიდიდეების მიხედვით აიგება ე.წ. ფაქტორული (კონტინგენტურობის) ცხრილი და სათანადო გამოთვლებით დგინდება კორელაციურობის კოეფიციენტი, ე.წ. ტეტრაქორული კორელაციის კოეფიციენტი. ერთი შეხედვით, ამ მეთოდის ამოსავალი ცნებები თითქოს მარტივი ჩანს, მაგრამ მთლიანად მეთოდი რამდენადმე პრობლემურია: გაუგებარია, რა პრინციპით უნდა შედგეს მახასიათებელთა სია, რა ინტერპრეტაცია უნდა მიეცეს კორელაციურობის კოეფიციენტს (განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როცა უარყოფითი რიცხვით გამოიხატება), ან ენათა წყვილებისთვის მიღებული შედეგები როგორ შევუთავსოთ ერთმანეთს ენათა დიდი ოჯახის შემთხვევაში. სავარაუდოდ, სწორედ ამ პრობლემური საკითხების გამო კროებერისა და კრეტინის მეთოდს ფართოდ პრაქტიკული გამოყენება არ ჰქონია.

შემდგომ კიდევ რამდენიმე სტატისტიკური მეთოდი იქნა შემოთავაზებული ენათა გენეტიკური სიახლოვის გამოსათვლელად (მათ შორისაა: ალან როსის, ჰენრი ალან გლისონისა თუ სხვათა მეთოდები), თუმცა ყველაზე მეტი პოპულარობა მორის სვოდემის მეთოდმა მოიპოვა, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, XX საუკუნის 50-იანი წლების დასაწყისში შეიქმნა.

ტრადიციული შედარებით-ისტორიული ენათმეცნიერების ფარგლებში ენათა გენეტიკური სიახლოვის განსაზღვრა შეიძლებოდა მხოლოდ რელატიური ქრონოლო-

გის თვალსაზრისით, რაც გულისხმობს მონათესავე ენათა ოჯახში ან ერთ ენაში მომხდარი ცვლილებების დროში თანმიმდევრობის განსაზღვრას, ზუსტი დათარიღების გარეშე.

რელატიური ქრონოლოგიის საილუსტრაციოდ განვიხილოთ რამდენიმე ენობრივი ცვლილება ქართველურ ენებში. მაგალითად, ქართველურ ენათა გენეალოგიური ხის ცნობილი მოდელის (ე.წ. დეეტერსის სქემა) მიხედვით, ქართველურ ენათა ფუძეენას, საერთოქართველურს, დივერგენციის პროცესის შედეგად, ყველაზე ადრე გამოეყო სვანური, როგორც დამოუკიდებელი ენა, ხოლო ქართულ-ზანური (ქართულ-მეგრულ-ლაზური) ერთიანობა შენარჩუნებულ იქნა; მხოლოდ მოგვიანებით მოხდა ამ ერთიანობიდან ჯერ ქართულის, როგორც დამოუკიდებელი ენის, ჩამოყალიბება, შემდგომ კი მეგრულისა და ლაზურისა.

ცალკე ერთ ენაში მომხდარ ცვლილებებთან დაკავშირებული რელატიური ქრონოლოგიის საილუსტრაციოდ შეიძლება განვიხილოთ ზანურში ისეთი მნიშვნელოვანი ენობრივი ცვლილებების დროში ურთიერთმიმართების დადგენა, როგორებიცაა: ხმოვანთა გადაწევა, სონანტთა ვოკალიზაცია, სიბილანტურ სპირანტთა და აფრიკატთა სათანადო გადაწევები. შედარებით-ისტორიული კვლევის შედეგად დადგენილია (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:73-144), რომ ხმოვანთა ე.წ. გადაწევა ზანურში ქრონოლოგიურად უფრო ადრეული პროცესია, ვიდრე სონანტთა ვოკალიზაცია (სონანტის მარცვლოვანი ალოფონის V+S სახით ჩამოყალიბება); თავის მხრივ, ხმოვანთა გადაწევას წინ უსწრებდა სიბილანტურ სპირანტთა და აფრიკატთა სათანადო გადაწევები (მაგალითად, შუასიბილანტური */d₁, t₁, ო₁, ხ₁, ს₁/ რიგის უკან გადაწევის შედეგად ჩამოყალიბდა შიშინა თანხმოვნები ზანურში); სონანტთა ვოკალიზაციას ასევე წინ უსწრებდა */ლ/-ს */რ/-ში გადასვლა ზოგიერთ ფორმაში (აღნიშნული ცვლილება კანონზომიერ ხასიათს ატარებდა, რაც დამავალი დიაობის კანონშია ასახული).

ასევე, შეიძლება გავიხსენოთ სვანურში ფონემურ ცვლილებათა რელატიური ქრონოლოგია, რომელიც კარგად არის შესწავლილი (გამყრელიძე 1968).

ყველაზე ადრეული ცვლილება სვანურში (რაც სვანურ და ზანურ არეალებს ერთ დასავლურ-ქართველურ არეალში აერთიანებდა) იყო სიბილანტურ სპირანტთა და აფრიკატთა რიგების სათანადო გადაწევები. ამათგან შუასიბილანტურ აფრიკატთა */d₁, t₁, ო₁, ო₁/ რიგმა პრესვანურში მოგვცა შესაბამისი */ჯ, ჩ, ჭ/ რიგი, რასაც პრესვანურშივე მოჰყვა აფრიკატების სპირანტიზაცია ჰარმონიულ კომპლექსებში; ამ პროცესს თან დაერთო არაგლოტალიზებულ */ჯ/ და */ჩ/ ფონემათა დეზაფრიკატიზაცია გარკვეულ სხვა პოზიციებშიც და გლოტალიზებული */ჭ/ ფონემის გადასვლა /ჰ/ ფონემაში; */ჯ/ და */ჩ/ ფონემათა დეზაფრიკატიზაციის პროცესის დასრულების შემდეგ იწყება სონანტთა ვოკალიზაციის პროცესი და შედეგად სონანტის მარცვლოვანი ალოფონისაგან მიიღება V+S მიმდევრობა. სვანურში ქრონოლოგიურად ყველაზე გვიანდელია /გ, ქ, კ/ თანხმოვანთა ასიბილაციის პროცესი,

რომელსაც, სავარაუდოდ, წინ უსწრებდა ხმოვანთა უძლავუტიზაცია (ან, შესაძლოა, ეს ორი პროცესი თანადროული ყოფილიყო).

აბსოლუტური ქრონოლოგია, რელატიური ქრონოლოგიისაგან განსხვავებით, გულისხმობს ენობრივი მოდელების შედარებით ზუსტ დათარიღებას. გლოტოქრონოლოგია სწორედ აბსოლუტური ქრონოლოგიის შესაძლებლობას იძლევა. ფუძეენა, რომელიც განიხილება როგორც დროსა და სივრცეში არსებული რეალური ენა, თავის მხრივ, ენობრივ მოდელს წარმოადგენს, რომლის დივერგენციის პროცესი სქემატურად ასახულია მოცემული ფუძეენიდან მომდინარე მონათესავე ენათა ოჯახის გენეალოგიური ხის მოდელში. გლოტოქრონოლოგიური მეთოდის გამოყენებით შესაძლებელი ხდება მონათესავე ენათა გენეალოგიურ ხეში, როგორც ფუძეენის დონის (უფრო ზუსტად, ფუძეენის დაშლის უშუალოდ წინა პერიოდის), ასევე კონკრეტული კვანძების დონეთა (რომლებიც ფუძეენის დივერგენციის პროცესის განსხვავებულ დონეებს შეესაბამება) დათარიღება.

გლოტოქრონოლოგია, რომელიც მ. სვოდეშმა შემოგვთავაზა, ემყარება ენობრივი ცვლილებების ისეთ მოდელს, რომელიც ანალოგიურია რადიოაქტიური დაშლის პროცესისა. გლოტოქრონოლოგიის მიხედვით, ენაში ლექსიკონის ცვლილების (ცვეთის) პროცესი რადიოაქტიური დაშლის პროცესის მსგავსია და, ამდენად, შესაძლებელია, შემუშავდეს დათარიღების მეთოდი, ანალოგიური არქეოლოგიაში ფართოდ გამოყენებული ე.წ. რადიოკარბონული დათარიღების მეთოდისა. ამ მეთოდის არსი ასეთია: ყოველ ცოცხალ ორგანიზმში (ადამიანი, ცხოველი, მცენარე) შედის რადიოაქტიური ნახშირბადი – ნახშირბადის არამდგრადი იზოტოპი (ე.წ. ნახშირბადი-14), რომელიც რადიოაქტიური დაშლის შედეგად გარდაიქმნება აზოტად; ცოცხალი ორგანიზმი სიცოცხლის განმავლობაში განუწყვეტლივ ივსება რადიოაქტიური ნახშირბადით და სანამ ორგანიზმი ცოცხალია, მასში პროცენტული თანაფარდობა ნახშირბადის რადიოაქტიურ (არამდგრად) და სტაბილურ (მდგრად) იზოტოპებს შორის მუდმივია.

ენობრივი ცვლილებების ანალოგიური მოდელის შესაძლებლად სვოდეშისთვის უპირველესი ამოცანა იყო, შეემუშავებინა კონკრეტული სია (N რაოდენობის ჩამონათვალი) ისეთი მნიშვნელობებისა, რომლებიც ყველა ენაში იქნებოდა ლექსიკალიზებული (იქნებოდა უნივერსალური), არ დაექვემდებარებოდა სესხებასა თუ სხვა კულტურულ (ან ინტერკულტურულ) ზეგავლენებს, ე.ი. იქნებოდა საკმაოდ მდებარე ცვლილებების მიმართ. ასეთი სია მართლაც შემუშავდა, იგი ცნობილია *ბაზისური ლექსიკონის* ან *ძირეული ლექსიკის* სახელწოდებით (მას მოიხსენიებენ, ასევე, როგორც „*სვოდეშის სიას*“) და მასში შესულია ისეთი მნიშვნელობები, როგორებიცაა: სხეულის ნაწილები, რიცხვები (მცირე რაოდენობის შესაბამისი), ნათესაობის მართვით ტერმინთა შესაბამისი მნიშვნელობები, ტოპოგრაფიულ ტერმინთა შესაბამისი მნიშვნელობები, ბუნებრივი მოვლენები, პირის, ჩვენებითი და კითხვითი ნაცვალსახელები, ადამიანის ძირითადი (სასიცოცხლო) აქტივობები,...

გასაგებია, რომ ამგვარი სია საბოლოო სახით თავიდანვე არ ჩამოყალიბებულა, დროთა განმავლობაში ზუსტდებოდა სიაში შემავალი ერთეულებიცა და მათი რაოდენობაც (N); საბოლოოდ კი ჩამოყალიბდა *სვოდეშის სიის* ორი ვარიანტი: 100-სიტყვიანი და 200-სიტყვიანი (რომელიც თავიდან 215-სიტყვიანი იყო) სიები. სვოდეშის სია მოიაზრება როგორც პარალელი რადიოაქტიური ნახშირბადის საწყისი რაოდენობისა ცოცხალ ორგანიზმში.

ამოსავალი ძირითადი ლექსიკის სიის დადგენის შემდგომ საჭირო იყო ძირითადი ლექსიკის ცვეთის პროცესის გააზრება და ამ პროცესის საშუალო სიჩქარის დადგენა. ძირითადი ლექსიკის ცვეთის პროცესში იგულისხმება დროთა განმავლობაში ძირითადი სალექსიკონო ერთეულების ახლი ფორმებით ჩანაცვლების პროცესი (ფონეტიკური ცვლილებები სიახლედ არ ითვლებოდა). აღნიშნული პროცესი მოიაზრება როგორც ანალოგი რადიოაქტიური ნახშირბადის დაშლის პროცესისა.

ემპირიულ მასალაზე დაყრდნობით, კონკრეტულ ენობრივ მონაცემებზე ჩატარებულმა გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ ძირითადი ლექსიკის ჩანაცვლების სიჩქარე მუდმივი სიდიდეა. თავდაპირველად განხილული იყო ენათა ორი წყვილი: ერთი მხრივ, ინდიელების ორი ენა (ნუტკა და კვაკიუტლი), ხოლო მეორე მხრივ – ინგლისური და გერმანული. დადგინდა ენათა თითოეულ წყვილში ამოსავალი ძირითადი ლექსიკონიდან შემორჩენილი საერთო მასალის წილი: ინდიელთა ზემოთ აღნიშნულ ორ ენაში საერთო აღმოჩნდა ძირითადი ლექსიკის 30%, ხოლო ინგლისურსა და გერმანულში – 59%. რამდენადაც ცნობილი იყო, რომ ინგლისურისა და გერმანულის გამოყოფა დაახლოებით 1100 წლის წინათ მოხდა, შესაძლებელი გახდა გამოთვლა ჩანაცვლების სიჩქარისა, რომლის მიხედვითაც განისაზღვრა ინდიელთა მოცემული ორი ენის ასაკი, ანუ ქრონოლოგიური სიღრმე, რომელიც ამ ენებს მათი საერთო ფუძეებიდან აშორებდა (სვოდეში 1952; 1960).

ძირითადი ლექსიკის ჩანაცვლების სიჩქარის დადგენაში დიდი წვლილი შეიტანა ლიზის კვლევებმა (ლიზი 1953), რომელმაც შეისწავლა ენათა 13 წყვილი (მათი ქრონოლოგიური სიღრმე ცნობილი იყო) და დაადგინა, რომ ჩანაცვლების სიჩქარე მუდმივი სიდიდეა, არ არის დამოკიდებული არც დროზე, არც კონკრეტულ ენაზე და საშუალოდ უდრის 19%-ს ათასწლეულში, 200-სიტყვიანი სიის მიხედვით.

სვოდეშის მოდელში გამოთვლები ემყარება არა ცვლილების სიჩქარეს, არამედ შენარჩუნების ზომას, რომელიც გვიჩვენებს, ერთ ათასწლეულში ძირითადი ლექსიკის რა ნაწილი შენარჩუნდება. გასაგებია, რომ თუ ლექსიკის ჩანაცვლების სიჩქარე მუდმივი სიდიდეა, შენარჩუნების ზომაც მუდმივი იქნება. ზემოთ მოცემული მონაცემების მიხედვით, 200-სიტყვიანი ლექსიკონისთვის შენარჩუნების ზომა იქნება 0,81 (81%). ემპირიულ მასალაზე დაყრდნობით დადგინდა შენარჩუნების ზომა 100-სიტყვიანი ლექსიკონისთვისაც – 0,86 (86%). შენარჩუნების ზომის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, გამოდის, რომ ძირითადი ლექსიკის შენარჩუნება გეომეტრიული პროგრესიით კლებულობს, რაც შემდეგი ფორმულით გამოიხატება:

$$c = r^t, \quad (1)$$

სადაც t აღნიშნავს დროს ათასწლეულებში, c – ძირითადი ლექსიკიდან t დროის გავლის შედეგ მოცემულ ენაში შემორჩენილ ერთეულთა რაოდენობას, ხოლო r – შენარჩუნების ზომას.

როდესაც c და r ცნობილია, t შემდეგნაირად გამოითვლება:

$$t = \frac{\log c}{\log r} \quad (2)$$

წარმოდგენილი ფორმულით გამოითვლება დრო, რომელიც აშორებს ამა თუ იმ ენას მისი წინაპარი ენისაგან, ანუ გამოითვლება დროში დაშორებები მონათესავე ენათა გენეალოგიურ ხეში ერთი განშტოების გასწვრივ. მაგრამ როდესაც ერთი ენიდან მომდინარე ორი ან მეტი ენის მონაცემებს ვადარებთ ერთმანეთს, მაშინ: ორი ენის შემთხვევაში (1) ფორმულაში t გაორმაგდება, ხოლო საზოგადოდ n რაოდენობის ენათა შემთხვევაში (1) ფორმულა მიიღებს შემდეგ სახეს:

$$c = r^{nt}. \quad (3)$$

აქედან t შემდეგნაირად გამოითვლება:

$$t = \frac{\log c}{n \log r}. \quad (4)$$

1950-იან და 1960-იან წლებში ლინგვისტები აქტიურად დაინტერესდნენ გლოტოქრონოლოგიური გამოთვლებით; გამოქვეყნდა საკმაოდ ბევრი სტატია და გამოიკვეთა როგორც პოზიტიური, ისე ნეგატიური (ზოგჯერ ნეიტრალურიც) დამოკიდებულება სვოდეშის მოდელის მიმართ.

აღსანიშნავია, რომ გლოტოქრონოლოგიური გამოთვლები ჩატარდა ქართველურ ენებზეც (კლიმოვი 1952; გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:17) და აბსოლუტური ქრონოლოგიის მიღებული შედეგები საერთოქართველური ფუძეენისა და ქართველურ ენათა ჩამოყალიბების შემდეგ სურათს წარმოგვიდგენენ:

100-სიტყვიანი სიის მიხედვით, ფუძეენიდან სვანური ენის გამოყოფა უნდა დაწყებულიყო ჩვენს წელთაღრიცხვამდე II ათასწლეულის შემდეგ, ხოლო ქართულ-ზანური ერთიანობის დაშლა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე VIII საუკუნისთვის ივარაუდება. რამდენადმე განსხვავებულია დათარიღება 200-სიტყვიანი სიის მიხედვით: ფუძეენიდან სვანური ენის გამოყოფა თარიღდება X საუკუნით ჩვენს წელთაღრიცხვამდე, ხოლო ქართულ-ზანური ერთიანობის დიფერენციაცია ივარაუდება ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე.

მიუხედავად იმისა, რომ ამ ორი გამოთვლის შედეგად მიღებული აბსოლუტური ქრონოლოგიის თარიღები განსხვავებულია, საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ქრონოლოგიურ მანძილი სვანურის, როგორც დამოუკიდებელი ენობრივი ერთეულის, ჩამოყალიბებასა და ქართულ-ზანური ერთიანობის დიფერენციაციას შორის დაახლოებით ერთი და იგივეა: ორივე გამოთვლის მიხედვით, საერთოქართველურიდან სვა-

ნურის გამოყოფა დაახლოებით ერთი ათასწლეულით წინ უსწრებს ზანურ-ქართული ერთიანობის დაშლას.

რაც შეეხება სვოდეშის გლოტოქრონოლოგიური გამოთვლების მიმართ დამოკიდებულებას, გარდა იმისა, რომ გარკვეული პრობლემები უკავშირდებოდა ძირითად ლექსიკონს (რამდენად უნივერსალურია ეს ლექსიკონი, ღრმად წასული ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად ზოგჯერ ცნების ამოცნობა ჭირს, ზოგჯერ ერთ ცნებას რამდენიმე გამოხატულება უკავშირდებოდა და სხვ.), ყველაზე დიდ კითხვით ნიშანს აჩენდა ძირითადი ლექსიკონის ცვლილების სიჩქარის სიდიდე, უფრო ზუსტად, ამ სიდიდის მუდმივობის საკითხი: ძირითადი ლექსიკონის ე.წ. „ცვეთა“ მართლაც მუდმივი სიჩქარით მიმდინარეობდა?

აღნიშნულ პრობლემასთან დაკავშირებით რ. ლიზი თავიდანვე შენიშნავდა, რომ სხვადასხვა მნიშვნელობა შესაძლოა სხვადასხვა სიჩქარით იცვლებოდეს (ლიზი 1953). თვით მ. სვოდეშმაც ხომ ჩანაცვლების სიჩქარე (R) სხვადასხვაგვარად განსაზღვრა 200-სიტყვიანი და 100-სიტყვიანი ლექსიკონებისთვის (სვოდეში 1955). დანარჩენ მკვლევართაგან ერთ-ერთი პირველი, რომელმაც აღნიშნა R-ის განსხვავებული მნიშვნელობების შესახებ, იყო მ. ჯუზი (ჯუზი 1964:237): ძირითადი ლექსიკონის სია მან ჯგუფებად დაყო და თითოეული ჯგუფისთვის R-ის სიდიდე განსხვავებულად განსაზღვრა. შემდგომ ი. დაიენმა აღნიშნა, რომ R-ის განსხვავებული მნიშვნელობები მსგავსი იყო ენათა განსხვავებულ ოჯახებში (დაიენი 1964). მოგვიანებით, ამავე პრობლემას იკვლევდნენ ლ. კავალი-სფორცა და უ. ვანგი (კავალი-სფორცა, ვანგი 1986:38-55).

მნიშვნელოვანია რუს ლინგვისტთა წვლილი ძირითადი ლექსიკონის ცვლილების სიჩქარის დადგენასთან დაკავშირებით. მ. ჯუზისა და ი. დაიენის თანადროულად, მათგან დამოუკიდებლად, ა. დოლგოპოლსკიმაც დაადგინა, რომ ძირითადი ლექსიკონის ცვლილების სიჩქარე (R) განსხვავებული მნიშვნელობებისთვის განსხვავებულია. მან 140 ენის მონაცემებზე დაყრდნობით გამოყო 15 მნიშვნელობა,² რომლებიც დაალაგა სტაბილურობის კლების მიხედვით (დოლგოპოლსკი 1964).

სვოდეშის გლოტოქრონოლოგიის დახვეწა-დაზუსტების შემდგომი ცვლილება უკავშირდება ს. ა. სტაროსტინის სახელს. მ. სვოდეშის ფორმულისგან განსხვავებით, სტაროსტინი თავის გამოთვლებში ემყარება არა შენარჩუნების ზომას, არამედ ცვლილების სიჩქარეს და ცდილობს ამ უკანასკნელის მნიშვნელობის დაზუსტებას. ს. სტაროსტინის აზრით, გლოტოქრონოლოგიაში მომუშავე ნებისმიერი ლინგვისტი გრძნობს, რომ ყველა სიტყვას (თუნდაც სვოდეშის 100-სიტყვიანი

² სტაბილურობის კლების მიხედვით დალაგებული მნიშვნელობებია (ა. დოლგოპოლსკის მიერ გამოყოფილი): I პირის ნიშანი; ორი; II პირის ნიშანი; ვინ/რა; ენა (ორგანო); სახელი; თვალი; გული; კბილი; ზმნური უარყოფა; ფრჩხილი; ტილი; ცრემლი; წყალი; მკვდარი.

ბაზისური ლექსიკონის მიხედვით) შენარჩუნების ერთნაირი შანსი არა აქვს.³ მოცემული კონკრეტული მნიშვნელობის სიტყვისთვისაც კი ცვლილების სიჩქარე განსხვავებული იქნება ენების მიხედვით, რამდენადაც იგი კულტურულ გარემოცვაზეც უნდა იყოს დამოკიდებული.

ემპირიული მასალის საფუძველზე, ს. სტაროსტინმა რამდენადმე დააზუსტა ცვლილების საშუალო სიჩქარის სიდიდე და იმის გათვალისწინებითაც, რომ ქრონოლოგიური სიღრმის გაზრდასთან ერთად ბაზისური ლექსიკონის ცვლილების სიჩქარე კლებულობს, გარკვეული კორექტივები შეიტანა მ. სვოდელის ფორმულაში და აბსოლუტური ქრონოლოგიის გამოთვლის ფორმულა საბოლოოდ შემდეგი სახით წარმოადგინა:

$$t = \sqrt{\frac{\ln(N(t))}{-\lambda N(t)}}, \quad (5)$$

სადაც: t აღნიშნავს დროს მოცემული ენის დამოუკიდებლად განვითარების დასაწყისის მომენტიდან გარკვეულ მომდევნო მომენტამდე (იზომება ათასწლეულებში); λ არის ბაზისური ლექსიკონის (იგულისხმება 100-სიტყვიანი) ცვლილების („ცვეთის“) სიჩქარე და მისი საშუალო მნიშვნელობა ტოლია 0,05-ის; $N(t)$ არის ბაზისური ლექსიკონიდან შემორჩენილი სიტყვების წილი t მომენტისათვის.

აღნიშნული ფორმულა მუშაობს ერთი ენისთვის. რამდენიმე მონათესავე ენის შემთხვევაში, ზოგადად – n რაოდენობისა, ამ ენათა უშუალო ფუძეენის დათარიღებისათვის ფორმულა (5) შემდეგ სახეს მიიღებს:

$$t = \sqrt{\frac{\ln N_n(t)}{-n \lambda \sqrt[n]{N_n(t)}}}, \quad (6)$$

სადაც შემოდის $N_n(t)$ სიდიდე, რომელიც აღნიშნავს n რაოდენობის მონათესავე ენებში ბაზისური ლექსიკონიდან (იგულისხმება 100-სიტყვიანი) ყველა ამ ენაში შემორჩენილი შესატყვისობების რაოდენობას.

დაბოლოს, კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ცვლილება: ს. სტაროსტონმა კლასიკური გლოტოქრონოლოგიის მათემატიკური აპარატი გადმოიტანა ძირებზე. მან შეისწავლა სხვადასხვა ენაში განსხვავებული ტიპის ტექსტებში ორიგინალური ძირების (იგულისხმება, რომ ეს ძირები მოცემული ენის კუთვნილებაა და არ წარმოადგენენ ნასესხობებს) სიხშირული განაწილება და დაადგინა, რომ გამოთვლები შეიძლება ჩატარდეს ნებისმიერი ტექსტიდან ამოკრებილ 100 ორიგინალურ ძირზე. გასაგებია, რომ ამ შემთხვევაში λ -ს მნიშვნელობა განსხვავებული იქნება. ემპირიულ მასალაზე დაყრდნობით დაზუსტდა λ -ს მნიშვნელობა: $\lambda = 0,035$.

³ აქ შეიძლება მოვიხმოთ ს.სტაროსტონის მაგალითი: 100-სიტყვიანი სიიდან სიტყვებს „მე“, „შენ“, „ყურ“ შენარჩუნების უფრო მეტი შანსი აქვთ, ვიდრე სიტყვებს: „პატარა“ ან „კანი“ (სტაროსტონი 1989:15).

ძირებზე დაყრდნობით ჩატარებული გამოთვლებიდან ჩანს, რომ იგი მეტი სიზუსტით ხასიათდება. ამ მეთოდს ს. სტაროსტინი *ძირის გლოტოქრონოლოგიას* უწოდებს. გამოთვლები ძირის გლოტოქრონოლოგიის მეთოდის მიხედვით აუცილებლად გულისხმობს, რომ წინასწარ ჩატარებული უნდა იყოს საკვლევი ენის (ენების) დაწვრილებითი, ფაქიზი ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი.

საზოგადოდ, გლოტოქრონოლოგიას დიდ ზიანს აყენებს მისი არასწორი გამოყენება ნაკლებად შესწავლილი ენობრივი მონაცემების მიმართ. გვინდა სტატია დავასრულოთ ს. სტაროსტინის სიტყვებით: „ეფექტობთ, მომავალში, შედარებითი ფონეტიკისა და ეტიმოლოგიის დაზუსტების შემდეგ, ძირის გლოტოქრონოლოგიამ მნიშვნელოვანი როლი უნდა შეასრულოს ენათა შორეული ნათესაობის დადგენასა და მათი გენეალოგიური კლასიფიკაციის აგებაში“ (სტაროსტინი 1989:30).

ლიტერატურა

გამყრელიძე 1968: თ. გამყრელიძე, *დეზაფერიკატიზაცია სვანურში: „გადაწერის წესები“ დიაქრონიულ ფონოლოგიაში*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, *სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში*, „მეცნიერება“, თბილისი.

გლისონი 1959: H. A. Gleason, Counting and calculating for historical reconstruction. *Anthropological Linguistics* 1, pp. 22-32.

დაიენი 1964: I. Dyen, On the validity of comparative lexicostatistics, *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguistics*, Cambridge, MA, August 27-31, 1962, Mouton, The Hague, 238-52.

დოლოგოპოლსკი 1964: А. Долгопольский, Гипотеза древнейшего родства языковых семей Северной Евразии с вероятностной точки зрения, *Вопросы языкознания* 2, 53-63.

ემბლეტონი 1985: S. Embleton, Lexicostatistics applied to the Germanic, Romance, and Wakashan families, *Word* 36 (1), pp. 37-60.

იავალი-სფორცა, ვანგი 1984: L. L. Cavalli-Sforza, W. S-Y. Wang, Spatial distance and lexical replacement, *Language* 62, 38-55.

კლიმოვი 1952: Г. А. Климов, О глотохронологическом методе датировки распада праязыка, *ВЯ*, №2, стр.119 и далее.

კროებერი, კრეტინი 1937: A. L. Kroeber & C. D. Chrétien, Quantitative classification of Indo-European languages, *Language* 13, pp. 83-103.

ლიზი 1953: R. B. Lees, The basis of glottochronology, *Language* 29, 113-127.

რენფრიუ, მაკმაჰონი, ტრასკი 2000: C. Renfrew, A. McMahon & L. Trask (eds.), *Time Depth in Historical Linguistics*, vol. 1, The McDonald Institute for Archeological Research, Cambridge.

სეპირი 1916: E. Sapir, Time perspective in Aboriginal American culture: a study in method, *Memoir 90, Anthropological Series* 13, Ottawa.

- სვადეში 1952:** M. Swadesh, Lexico-statistic dating of prehistoric ethnic contacts, *Proceedings of the American Philosophical Society* 96, pp. 452-63.
- სვადეში 1955:** M. Swadesh, Towards greater accuracy in lexicostatistic dating, *International Journal of American Linguistics* 21, 121-37.
- სვადეში 1960:** М. Сводеш, Лексикостатистическое датирование доисторических этнических контактов (на материале племен эскимосов и североамериканских индейцев, *Новое в лингвистике*, Вып. I, стр. 23-87, Издательство Иностранной Литературы, Москва.
- სტაროსტინი 1989:** С. А. Старостин, Сравнительно-историческое языкознание и лексикостатистика, *Лингвистическая реконструкция и древнейшая история Востока*, 3-39, Академия Наук СССР, Москва.
- ჯუზი 1964:** M. Joos, Glottochronology with retention-rate inhomogeneity, *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguistics, Cambridge, MA, August 27-31, 1962*, Mouton, The Hague, 225- 37.
- ჰაიმზი 1960:** D. Hymes, More on lexicostatistics, *Current Anthropology* 1, pp. 338-45.
- ჰაიმზი 1973:** D. Hymes, Lexicostatistics and glottochronology in the nineteenth century (with notes toward a general history), *Lexicostatistics in Genetic Linguistics, Proceedings of the Yale Conference, Yale University, April 3-4, 1971*, pp. 122-76.

Ether Soselia

Glottochronology and Lexicostatistics

Summary

Time depth constitutes one of the most difficult problems in the comparative-historical linguistics. The technique of glottochronology proposed in the late 1940s and early 1950s by M. Swadesh was aimed at solving the problem.

Before discussing the main principles of glottochronology, there are presented lexicostatistical methods that actually started from E. Sapir. They are: R. G. Latham's viewpoint, A. L. Kroeber & C. D. Chretien's mathematical method, statistical methods proposed by A. S. C. Ross, H. A. Jr. Glison and others authors.

M. Swadesh's model is used to calculate absolute chronology. The difference between absolute chronology and the relative one is exemplified by the data from the Kartvelian languages.

M. Swadesh's glottochronological model, being the best known, is closely analogous to the radioactive dating method widely used in archaeology. The first main claim for the glottochronological dating method was to arrive at a list of *N* meanings that could be found in every language (being universal) and that ought to be resistant to borrowing and other cultural (and inter-cultural) influences. Such a list has been developed, and it is known as *basic-core vocabulary* or *Swadesh-list*, which has two versions: 100-word and 200-word lists.

The following main claim was to define the value of the rate of basic vocabulary change ('morpheme decay') process, and the value was assumed to be universal and constant. Based on the empirical data, the value of the change range has been determined: it approximately

equals 13% per millennium for the 100-word list, and 19% per millennium for the 200-word list. M. Swadesh bases his calculations of time depth on the value of the retention rate (percentage of the retained forms), denoting it by r ($r = 87\%$ per millennium for the 100-word list; and $r = 81\%$ per millennium for the 200-word list). So, the formula is as follows:

$$t = \frac{\log c}{\log r}$$

(c denotes the amount of the retained forms, and t stands for the time depth, in millenniums).

Swadesh's formula was widely used by different scholars for a broad range of languages, and sometimes the attitude towards glottochronology was even negative.

Later S. Starostin, a Russian scholar, played a great part in the refinement of Swadesh's model. Based on some theoretical background and a vast empirical data, he has made some corrections in the time depth formula and proposed that the calculation of time depth could be related to the *roots* (different from Swadesh's glottochronology, which relate to the words from the *basic-core vocabulary*), more exactly, to 100 original (non-loaned) roots chosen from any text.

Generally, any lexicostatistical or glottochronological study of the language (languages) should be preceded by a thorough comparative-historical analysis.

**დინამიკური მოდალური სემანტიკის
გამომხატველი ანალიზური და სინთეზური
ზმნური ფორმები ქართულ სამწერლობო ენაში¹**

დინამიკური, შესაძლებლობის სემანტიკა თავდაპირველად ძველ ქართულში აღწერილი იყო გამოხატული.² შინაგანი ან შექმნილი უნარი, ცოდნა და სიტუაციით განპირობებული შესაძლებლობა, როგორც წესი, გამოიხატებოდა **კელ-ეწიფების** და **ძალ-უმს>ძალ-უც** რთული სინთეზური მნიშვნელობის მქონე ზმნებითა და მათგან მიღებული სახელზმნური ანალიზური ფორმებით. ერთი მხრივ, გვეხსენება: **კელ-ეწიფების, კელმწიფებაჲ აქუს, კელმწიფე არს**, მეორე მხრივ, **ძალ-უმს>ძალ-უც, შემძლებელ არს, შესაძლო არს** (ჩემდა, შენდა, მისდა...), **შემძლებაჲ აქუს, ძალი აქუს, ძალი შესწევს, ძალი მოეცა** ტიპის ფორმები.

კელი არის ადამიანის სხეულის ნაწილი, რომლის საშუალებითაც ადამიანს შეუძლია შეასრულოს მოქმედებათა უმეტესი ნაწილი. **კელ** ძირზე **წიფება** („წევა, მოწევა, მიწევა, გათანასწოება, მოახლება, მოვლინება“ (აბულაძე 1973:549,481, 254,287)) ზმნური კომპონენტის დართვით ვიღებთ რთულ ზმნას, **კელ-წიფება**, შემდეგი მნიშვნელობით – „შემძლება, უფლება, გაბედა“ (აბულაძე 1973:569). **წიფება** ზმნა რთულ ზმნაში მონაწილეობს როგორც ობიექტური (*ამის კაცისა პატივი მე არარაჲ კელ-მეწიფების* (აგ. ლიტ. ძეგლ. 32:7 Titus), ისე – სუბიექტური წყობის ფორმებით (*არამელ ვეცხლისა მისთვის, რომელ სთქუ ვედრი გაბაელის თანა, ვითარ კელ-ვიწიფო მოლებად?* (S 5:2 Titus) (იმნაიშვილი 1996:543).

ძალ-უც ზმნის პირველი კომპონენტი სახელია (**ძალ-ი** – „ძალა, შეძლება, ძლიერება“ (აბულაძე 1973:523)), მეორე კომპონენტი კი ზმნაა, რომელიც სუბლექტურად აწარმოებს მწკრივებს (პირველ სერიაში – **ცემა**, მეორეში – **ღება**). აღნიშნული რთული ზმნის ზმნური კომპონენტის მნიშვნელობაა „ქონა, ქონება“,³ შესაბა-

¹ კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით, 218000 „მოდლობის კატეგორია ქართულ ენაში“.

² დინამიკური მოდალური სემანტიკის შესახებ იხ. მ. ლამბაშიძე, დინამიკური მოდლობის გამოხატველი „ძალ-უც“ ზმნა ძველ ქართულ სამწერლობო ენაში, ენათმეცნიერების საკითხები, 2017, გვ. 222-235.

³ **ღება** – „ქუან/ქონება“, ყოფნა, განღება, „დავროდომა“, დაღება, ცემა, გღება (აბულაძე 1973:138, 514). ჩვენს შემთხვევაში ეს ზმნა პირველი მნიშვნელობითაა გამოყენებული.

მისად, **ძალ-უც** გაიაზრება, როგორც „ძალა აქვს, ძალა შესწევს, შეუძლია“ (**ძალ-ღება** – „ძლვა, შეძლება, ძლება, ჴელმწიფება, ფლობა“ (აბულაძე 1973:523)).

დასახელებული რთული ზმნების გამოყენების თვალსაზრისით საინტერესო სურათს გვიჩვენებს ქართული ოთხთავის სხვადასხვა რელაქცია. **ჴელ-ეწიფების** და **ძალ-უც** რთული ზმნების დადასტურების შემთხვევაში სახარების რელაქციები უმეტესად სხვაობას არ ავლენენ:

ნუ ჴელ-ეწიფების ბრძანსა ბრძისა წინაძღუანვად (ლ. 6:39 CDEFGHIK).⁴

ვერ ჴელ-ეწიფების მოწაფე-ყოფად ჩემდა (ლ. 14:26 CDEFGHIK).

ძალ-გიც განწმედად ჩემდა (მარკ. 1.40 CDEFGHIK).

ძალ-გიცა სასუძელი შესუძად? (მარკ. 10:38 XDEFGHIK).⁵

ძალ-გიც განკურნებად ჩემდა (ლ. 5:12 CDEFGHIK)...

მხოლოდ ერთ შემთხვევაში დასტურდება **ჴელ-ეწიფების** და **ძალ-უც** რთული ზმნების მონაცვლეობა:

ვიდრე იგი მე მივალ, შენ ვერ ჴელ-გეწიფების მოსლვად აწ, ხოლო მერმე მოძღველე მე (ი. 13:36 FG).

შდრ.: *ვიდრე-იგი მე მივალ, შენ ვერ ძალ-გიც მოსლვად აწ, ხოლო მერმე მოძღველე მე* (იქვე, DEHIK).⁶

რელაქციულ სხვაობებზე დაკვირვება კარგად გვიჩვენებს რთული ზმნის რღვევის პროცესს ქართულ სამწერლობო ენაში, ასე მაგალითად, თავდაპირველად რთულ ზმნას ანაცვლებს სხვადასხვა ტიპის ანალიზური წარმოება:

ჴელ-მეწიფების განტევებად შენი (ი. 19.10 C).

ჴელმწიფებად მაქუს განტევებად შენდა (იქვე, DEFGHIK).⁷

ვის ჴელ-ეწიფების მიტევებად ცოდვათა? (მარკ. 2:7 DEFGHIK).

ვინ შემძლებელ არს მიტევებად ცოდვათა? (იქვე, C).

უკუეთუ ვინდეს, ძალ-გიც კეთილის-ყოფად მათა (მარკ. 14:7 DEFGHIK).

რაჟამს გენებოს, ჴელმწიფე ხართ მათა კეთილისყოფად (იქვე, C).

ვითარმედ ძალ-მიც ესე ყოფად? (მ. 9.28 DEFGHIK).

ვითარმედ შემძლებელ ვარ ყოფად ესე? (იქვე, C).

წარმოდგენილი მაგალითები გვიჩვენებს, რომ **ჴელ-ეწიფების** და **ძალ-უც** რთულ ზმნებს შორის, სემანტიკური თვალსაზრისით, თავისუფალი ვარიანტებაა, რადგან

⁴ ჴელ-ეწიფებისა (C).

⁵ ძალ გიცა (X).

⁶ > (X C).

⁷ აღსანიშნავია, რომ მსგავსი ტიპის პერიფრასტული მოძღვლები რთულ ზმნათა მოშლის დაწყებამდეც არსებობდა და მათ პარალელურად გამოიყენებოდა ქართულ სამწერლობო ენაში.

გვაქვს შემთხვევები, როდესაც **ჯელ-ეწიფების** რთულ ზმნას რედაქციულად ანაცვლებს **ძალ** ძირისაგან ნაწარმოები შედგენილი შემასმენელი, **შემძლებელ არს**. მეორე მხრივ, **ძალ-უც** ზმნას რთული ზმნის რღვევის პროცესში ენაცვლება **ჯელ-ეწიფების** რთული ზმნისგან ნაწარმოები მიმღობითა (**ჯელმწიფე**) და **არს** მეშველი ზმნით მიღებული შედგენილი შემასმენელი. ამ ზმნათა იდენტურ ფუნქციაზე მიუთითებს ისიც, რომ ისინი ერთმანეთს ენაცვლებიან როგორც „ნეიტრალური“ (გარემო პირობების ზეგავლენით გამოწვეული შესაძლებლობა), ისე „სუბიექტზე ორიენტირებული“ (შინაგანი ან შეძენილი უნარი ან ცოდნა) (პალმერი 1999, ვაიმანი 1996) მოღალური სემანტიკის გამოხატვისას. მაგალითად, წინადადებაში: „ვის **ჯელ-ეწიფების** მიტევებად ცოდვათა?“ (მარკ. 2:7 DEFGHIK), საუბარია შინაგან უნარზე, რომელიც ოთხთავის ჯრუჭპარხლისეულ, ეფთვიმესეულ და გიორგისეულ რედაქციებში გადმოცემულია **ჯელ-ეწიფების** რთული ზმნით, ხოლო ადიშის ოთხთავში **ძალ** ძირისაგან ნაწარმოები ანალიზური წარმოებით: „ვის **შემძლებელ არს** მიტევებად ცოდვათა?“ (იქვე: C); მეორე მხრივ, ოთხთავის ჯრუჭპარხლისეულ, ეფთვიმესეულ და გიორგისეულ რედაქციებში გვაქვს **ძალ-გიც** რთული ზმნით გამოხატული შემდეგი კონტექსტი: „უკუეთუ ვინდეს, **ძალ-გიც** კეთილისყოფად მათა“ (მარკ. 14:7 DEFGHIK), რომელშიც იგულისხმება გარემო პირობების ზეგავლენით გამოწვეული შესაძლებლობა, ადიშის ოთხთავში კი ამ სემანტიკას გამოხატავს **ჯელმწიფე ხართ** ანალიზური კონსტრუქცია: „რაჟამს ვენებოს, **ჯელმწიფე ხართ** მათა კეთილისყოფად“ (იქვე: C).

აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ, ანალიზური წარმოების თვალსაზრისით, **ჯელ-ეწიფების** რთულ ზმნას შედარებით ნაკლები ფორმები მოეპოვება (**ჯელმწიფებად მაქუს, ჯელმწიფე ხართ**), განსხვავებით **ძალ-უც** ზმნისაგან. ძველსა და საშუალ ქართულში ვადასტურებთ **ძალ-უც** რთული ზმნის ეკვივალენტურ შემდეგ ანალიზურ ფორმებს: **შემძლებელ არს, შესაძლო არს (ჩემდა, შენდა, მისდა...), შემძლება აქუს, ძალი აქუს, ძალი მოეცა, ძალი შესწევდეს**:

შემძლებელ არს ღმერთი აღდგინებად (ლ. 3:8 C).

ხოლო აწ, უკუეთუ **შემძლებელ ხარ** მკუდარსა აღდგინებად, პირველად დედად შენი აღადგინე, რომელი ურდს დამარხულ არს, გარნა თუ მისა ვერ **შემძლებელ ხარ** აღდგინებად, ვერცა ჩემდა **შემძლებელ ხარ** განყვანებად (ძვ. ქართ. აგ. ლიტ. ძველ. I 24:16 Titus).

შესაძლო არს ტიპის ანალიზური წარმოება ძველსა და საშუალ ქართულში დინამიკურ სემანტიკას გამოხატავდა **ჩემდა, შენდა, მისდა...** ტიპის ფორმებთან ერთად, რომლებშიც **-და -თვის** თანდებულის ეკვივალენტია. შესაბამისად, ამგვარ კონტექსტებში იგულისხმებოდა: „ჩემთვის შესაძლებელია“, „შენთვის შესაძლებელია“, „მისთვის შესაძლებელია“ რაიმე მოქმედების შესრულება:

არ-შესაძლო არს ჩემდა ესე, მამო, რათა გამსგავსო ფრასთა შენთა სიტყუანი (წყობილ. 268:16 Titus).

მამო... უკუეთუ შესაძლო თქუწნდა იყოს, ნუ დაჰშთებით მიუსლველ იერუსალიმსა და თაყუანისუცემელ წმიდისა საფლავისა... (გ. ავალ., მგზავრ. 71:28 Titus).

საშუალ ქართულში გვხვდება **ძალ** ძირისაგან ნაწარმოები სხვა ანალიზური ფორმებიც, ასე მაგალითად:

„თუ შეძლება გაქუს, მიმართე, შენ ჳმლითა დაექაღია“ (შაჰნ. 124:67 Titus).

რამეთუ მოიწია ლმობად მშობისა, ხოლო ძალი არა აქუს შობად (B 37:3 Titus).

რა ლახტის ხმა გავიგე, მე ჰყენუსარ ჯადო მეგონა, მიეწვდი, ღმერთმან ძალი მომცა, შევიპყარ და მოვკალ (ქარამ. 664:10 Titus).

სამთა საქმეთა არ უნდა შეებას კაცი, თუცა ბედნიერობისა ძალი არა შესწევდეს (ქილ. და დამ. 304:19).

ამრიგად, შესაძლებლობის სემანტიკის ანალიზურად გამოხატვისას ძველსა და საშუალ ქართულში გამოიყენებოდა როგორც რთული ზმნები, ისე – სხვადასხვა ტიპის ანალიზური წარმოება.

მსგავსი ტიპის ანალიზური წარმოება X-XI საუკუნეებიდან იწყებს სინთეზურ წარმოებაზე გადასვლას (ქავთარაძე 1964:162). ამ მხრივ საინტერესოა განსხვავება **ველ-ეწიფების** და **ძალ-უც** რთულ ზმნებს შორის. აღსანიშნავია, რომ **ველ-ეწიფების** ფორმას ქართულ სამწერლობო ენაში დინამიკური მოდალური სემანტიკის გამომხატველი სინთეზური ფორმა არ ეძებნება, მართალია, საშუალი ქართულის ძეგლებში დასტურდება **ველმწიფობს** სინთეზური ზმნა (**ველ-ეწიფების**>**ველმწიფე**>**ველმწიფობს**), მაგრამ ეს ფორმა შესაძლებლობის სემანტიკისაგან მეტ-ნაკლებად განსხვავებულ შინაარსს გულისხმობს, **ველმწიფობს** ნიშნავს: მეფობს, განაგებს, მართავს. ცხადია, ამ ზმნაში მოიაზრება შეძლებისა და უფლების ქონა, მაგრამ **ველმწიფობს** ზმნის უშუალო სინონიმური შესატყვისი არ არის **შეუძლია** ფორმა, რომელიც ძველ ქართულშივე განვითარდა **ძალ-უც** ზმნის სინთეზურ შესატყვისად.

ანალიზურ ფორმებს დაახლოებით IX საუკუნიდან ენაცვლება სინთეზური **უძლავს** ზმნა (სარჯველაძე 1984:410). აღსანიშნავია, რომ ორივე შემთხვევაში, ანალიზური და სინთეზური წარმოებისას, საქმე გვაქვს **ძალ** სახელური ძირისაგან ნაწარმოებ ნასახელარ ზმნასთან:

ხოლო მათ ჰრქუეს: „ძალ-გჳც“. (მ. 20:22 XDEFGHIK) **გჳძლავს** (C).

ძალ-გიცა სასუმელი შესუმაღ? (მარკ. 10:38 DEFGHIK) **გიძლავს** (C).

დალათუ ვერ ძალ-უც აღდგომად და მიცემად, რამეთუ არს იგი მეგობარი მისი (ლ. 11:8 C) არა ეძლოს (DEFGHIK).

ძველ ქართულში სტატიკურ ზმნათა ერთ ჯგუფს აწმყოს ფორმებში ზოგჯერ-იან დაბოლოება მოუდის: **მრცხუენიან, მეშინიან, მიხარიან, შეუძლიან**. ზ. სარჯვე-

ლადის აზრით, ამ ტიპის ზმნებთან ძველი ქართული ენის ნორმაა **-ის** დაბოლოებებიანი ფორმები, მაგრამ **-იან** დაბოლოებებიანი ზმნები საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული X-XI საუკუნის ძეგლებში, პირველი მაგალითები კი ხანმეტ მრავალთავში (VIII ს.) დასტურდება (სარჯველაძე 1984:410).

-იან დაბოლოებებიანი **ძალ** ძირისაგან ნაწარმოები ზმნები დასტურდება სამივე ობიექტური პირის ფორმით, რომლებიც ინვერსიულად სუბიექტს გამოხატავენ. ამგვარი ფორმები გვხვდება X-XI საუკუნეებიდან და ხშირია საშუალი ქართულის ძეგლებშიც:

რაც არ მითქვამს, მისი თქმა შემიძლიან (ქაიხ. 113:15 Titus).

მე მონა ვარ შენი, შევიძლიან ყოვლისა პატოისა მოპყრობა (ვისრ. 244:29 Titus).

ვინც ჭეშმარიტად მოიპოვა მოწყალება ღვთისაგან, მას შეუნიშვნელად შეუძლიან კეთილ-მყოფობა უძღურთა (იო. სინ. 413:25 Titus).

X საუკუნიდან სტატიკური ზმნები აწმყოში **-ია** დაბოლოებით გამოიყენებიან, მიუხედავად იმისა, რომ **-იან** დაბოლოებებიანი ზმნები საშუალ ქართულშიც დასტურდება. ზ. სარჯველაძე „ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალში“ იმოწმებს ახლებური ფორმაციის **შეუძლია** ზმნის მაგალითებს: „სათნობათა მათთა არა მოაკლდებოდა, რომელთაჲ ვერღარა ვის მოჴსენებაჲ მათი **შეუძლია**, პარხლ. მრავალთ. 610v, 24-27a; ბუნებაჲ შენი ლბილს არს და ვერ შევიძლია ძმისა გარეშექცევაჲ, A-35 197 v, 18-20“ (სარჯველაძე 1984: 413-414). ლ. ბარამიძე აღნიშნავს, „საშუალი ქართულის დასაწყისი პერიოდიდანვე **-ია** დაბოლოებაზე გადადის ყოველნაირი სტატიკური ზმნა“ (ბარამიძე 2008:34):

წამსაცა უშენო სიცოცხლე არ შემიძლია (ვისრ. 271:2 Titus).

რა ვეშაბი იქს იმას, სხუასა სულიერსა არა შეუძლია, ესე ოღონდ დევი ყოფილა (შაჰნ. 246:25 Titus).

მამასადაძე, დინამიკური, შესაძლებლობის მოდალური სემანტიკის გამოსახატავად ქართულ სამწერლობო ენაში X საუკუნიდან გვხვდება ობიექტური წყობის **შეუძლია** სინთეზური ზმნური ფორმა (სარჯველაძე 1984:413). საშუალი ქართულიდან კი პარალელურად დასტურდება **ძალ** ძირისაგან ნაწარმოები სუბიექტური წყობის **შეძლებს** ზმნის სინთეზური ფორმები.⁸ სხვა მოდალური ფორმებისაგან განსხვავებით **შეძლება** ზმნის არც ობიექტური და არც სუბიექტური წყობის ფორმებს არ განუცდიათ გრამატიკალიზაცია, არ ქცეულან ნაწილაკებად (შდრ.: ეგების>ეგებ, იქნების>იქნებ (შარაშენიძე 1999)). როგორც ობიექტური, ისე სუბიექტური წყობის შეძლება ზმნის პირიანი ფორმები სემანტიკური თვალსაზრისით გამოხატავდნენ და გამოხატავენ „ნეიტრალურ“ და „სუბიექტზე ორიენტირებულ“ მოდალურ სემანტიკას, როგორც დადებითი, ისე – ურყოფითი კონოტაციით (ლაბაშვიძე 2017).

⁸ აღსანიშნავია, რომ სუბიექტური წყობის **შეძლება** ზმნას მხოლოდ მყოფადის წრიდან მოეპოვება ფორმები, აწმყოს წრე აკლია.

„სუბიექტზე ორიენტირებული“ სემანტიკის ობიექტური წყობის შექმნა: კლდოვან ღირღატოა ადგიღოთა, ვის შეუღღოა ბაღება (არჩ. 172:18 Titus). მე ბერი ღიაცი ვარ და ვღა აღარა შემიღღოა (ამიღრან. 8:363 Titus). ოოჰ, ნეტა შეეღღოს თეიღურაზს ქვის ზიღვა, აგურის ზელღვა... (ჯავ. GNC). არც მე შემღღეღია ყოვეღივე გაღეღირა სიღვარულისთვის (გამს. GNC).

„ნეიტრალური“ სემანტიკის ობიექტური წყობის შექმნა:

ივი არ შემიღღოა, რომ მიღსი წიღენი კარში გამოვიღტანოღ და შენ ზეღმწიღვის ზაღვათზანაში ვერ დაღსვამო (რუსულ. 9:1 Titus).

ჩემნი პატრონნი ზართ, რაცა გწაღდიან ჩემზეღა, ყუეღა შეეღღოა (ვისრ. 105:11 Titus).

ციხესიღმარეღები არ ჰვარაღვა მათ და არც შეეღღოთ წინაღსწარ სციღნოღათ იღ ადგიღი ან ღრო, საღაც ქართვეღნი ეკვეთებოღნენ (ბარნ. GNC).

გღეზთაც, როგორც თავაღ-აზნაურთა და ეკღესიას, შეეღღოთ ყმების ყოღა (ჯავჯ. GNC).

მიუხეღავაღ აღნიშნული ფორმების ღომინანტურობისა, საგულიღსზმოა, რომ მოღღალური სემანტიკის მქონე რთული ზმნეღი (ზეღეწიღეღა, ძაღუღს) ზოგჯერ აზაღღსა და თანამეღროვე ქართულშიც გვზვღეღა შესაღღებღობის სემანტიკის გამოღმზატვეღ კონტეღესტებში:

ბეღნიერი ზარ, რომ ძაღვეღს, ცზრამეღტი წღიღსაღ გარღაიღსაზო (ამიღრეჯ. GNC).

ეს ჭაღარა სიღვარულღს და სურვიღღს ვერ ჰკღავღს, მაგრამ ღონის წაზმარეღა აღარ ძაღუღს მუზღღსა და მკღავღს (წერეთ. GNC).

ჩვენ გვწაღმს, რომ ძაღვეღს კრიზისიღდან საქართვეღოს გამოყვანა (ღიღ. გავ. GNC).

ნაზეღარღაცღაშიც არანაკღები ევექტურობით ზეღმეწიღეღა თამაში (საქ. რეღს. GNC).

მათი პრობლეღების გადაჭრა ძღიეღრ ღიღღერღს უფრო ზეღეწიღეღა, ვიღრე ღეღმოკრატეღულ მთავრობაღს (24 საათი, GNC).

ვინ არიღს ღღღღს მზაღ, იყოს ერის სამსაზურში და ესმოღღეს და ზეღეწიღეღებოღღღს იმიღს კეთეღა, რაც ქვეყანაში არიღს გასაკეთებელი (რეზ. GNC).

აზაღღ ქართულში დასტურღეღა ასევე შესაღღებღობა საზეღური კომპონენტითა და მასთან დაკავშირებული სზვადასზვა ზმნიით მიღებული შემღღეღი ტიპის ანაღღიზური წარმოების მაგალითები:

ნებისმიერ მოღმზარეღელღს შესაღღებღობა აქეღს, ბიუროღს სერვისით ისარეღებღოს (საქ. რეღს. GNC).

საპარღამენტო უღმრავღესობაღს ბევრად უფრო იოღღი და ბუნებრივი განვითარების შესაღღებღობა ექნეღა (საქ. რეღს. GNC).

მაშიღ შესაღღებღობა მომეღცა, მივსაღღებოღდი ჩვენღს კაზელ მეგობრეღღს (საქ. რეღს. GNC).

ასევე ჩვენ ყველას უფრო მეტი შესაძლებლობა მოგვეცეს, რომ კარგზე ვიფიქროთ და არა – ცუდზე (რეზონ. GNC).

თუ შეცდომები გვქონდა, ამის გასწორების შესაძლებლობა გვეძლევა (ახ. თაობა GNC).

ახლა კი, რადგან საქმე გამოძაცალეს ხელიდან, შესაძლებლობა მეძლეოდა, თავს დავსხმოდი მათ (ლიტ. პალიტ. GNC).

აღსანიშნავია, რომ მსგავსი ტიპის ანალიზური წარმოება სემანტიკურად ყოველთვის „ნეიტრალურ“ დინამიკურ მოდალურ სემანტიკას გამოხატავს, რადგან შესაძლებლობა აქვს, ექნება, მიეცა, ეძლევა ტიპის შესიტყვებები შინაარსობრივად გულსხმობს გარემო ფაქტორების ხელშეწყობით დასაშვებ, შესაძლებელ მოქმედებას და არ მიუთითებს შინაგან თუ შექმნილ ცოდნასა და უნარზე. რასაც ვერ ვიტყვით უნარი აქვს, უნარი შესწევს⁹ ტიპის ანალიზურ ფორმებზე,¹⁰ რომლებიც მხოლოდ „სუბიექტზე ორიენტირებულ“ დინამიკურ სემანტიკას გამოხატავენ (უნარი – 1. შესაძლებლობა; მოხერხება, სიმარჯვე, შნო; 2. იგივეა, რაც ნიჭი; 3. რაიმე შინაგანი (თანდაყოლილი) თვისება (ქეგლი)). ამგვარი ფორმები საშუალებას ქართულში იშვიათად გვხვდება, ახალ ქართულში კი საკმაოდ გავრცელებულ შესიტყვებებს წარმოადგენს:

ყოველი სევდის ატანისა მაქვს მე უნარი, ოღონდაც მეფის დროშა იყოს გაუხუნარი! (ნიზამ. 15:71 Titus).

ვისაც ობიექტური ანალიზის უნარი აქვს, მას არ გაუჭირდება შესაბამისი დასკვნების გამოტანა (საქ. რესპ. GNC).

ჩვენ შესანიშნავად გვესმის ერთმანეთის და უნარი შეგვწევს მეტოქეს ბევრი პრობლემა შევუქმნათ (24 საათი GNC).

ნელ-ნელა წასულიყო ის თაობა, რომელსაც აღარ შესწევდა უნარი სიახლის აღქმისა (ახ. თაობა GNC).

როდესაც ქართულ ენაში დინამიკური მოდალური სემანტიკის გამომხატველ საშუალებებზე ვსაუბრობთ, ყურადღება უნდა გავამახვილოთ აგრეთვე ხერხ ძირისაგან ნაწარმოებ რამდენიმე ნასახელარ ზმნაზე: უხერხდება, ეხერხება, ახერხებს.

უხერხდება გარდაუვალი ობიექტური წყობის ნასახელარი ზმნაა, რომელიც ძველსა და საშუალებად სამწერლობო ქართულში არ დასტურდება, ახალ ქართულში კი ის მხოლოდ „ნეიტრალური“ დინამიკური მოდალური სემანტიკის გამომხატველად გვევლინება:

ინგლისი კი ეტანება მის განაწილებას და დარღვევას, თუმცა როგორღაც ვერ უხერხდება, რადგანაც რუსეთი უარზეა (ჭავჭავ. GNC).

⁹ უნარი შესწევს ტიპის აღწერითი წარმოება საშუალებად ქართული ენის ძეგლებში ვერ დავადასტურეთ.

¹⁰ იხ. ზემოთ. იგივეა, რაც ძალი შესწევს, ძალი აქუს.

იმ დღეს ბავშვის გაგზავნა **ვერ მომიხერხდა**, მეორე დღით კი ქალაქი შეაშფოთა ამბავმა (საქ. რესპ. GNC).

სხვა სასწავლებლისათვის ამზადლოს ეძღვრილები და მერე თუ ეს **ვერ მოუხერხდა**, ეძღვრილს აკმაროს პროგიმნაზიის კურსი (ჭავჭავ. GNC).

ეხერხება გარდაუვალი ობიექტური წყობის ნასახელარი ზმნაა, რომელიც საშუალ ქართულში იშვიათად გვხვდება, ახალ ქართულში კი საკმაოდ ხშირად გამოიყენება. აღსანიშნავია, რომ ამ ზმნას მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივები მოეპოვება (ქეგლი). **უხერხდება** ზმნისაგან განსხვავებით **ეხერხება** მხოლოდ „სუბიექტზე ორიენტირებულ“ დინამიკურ სემანტიკას გამოხატავს:

ცხენზე შეჯდომამ იმას ისე **ეხერხებოდა**, ათ ნაბიჯიდან უნაგირზე შეახტებოდა (ნიზამ. 70:249 Titus).

ადამიანს სძულს ყოველივე, რაც **არ ეხერხება** (ლორთქ. GNC).

ცოტა რომ წამოვიზარდე, საოჯახო საქმეებითაც დავინტერესდი. არაჩვეულებრივად **მეხერხებოდა** საჭმელების კეთება (24 საათი GNC).

ტყუილის თქმაც კარგად უნდა **გეხერხებოდეს**, სიმართლისაც და დაპირების შესრულებაც უნდა იცოდე (ხვალინდ. დღე GNC).

რაც შეეხება გარდამავალ სუბიექტური წყობის **ახერხებს** ზმნას, საშუალ ქართულში მისი გამოყენების შემთხვევებიც იშვიათია, ახალ ქართულში კი მისი მაგალითები მრავალადაა. აღნიშნული ზმნა ინტერესს იწვევს იმით, რომ ის გამოხატავს როგორც „ნეიტრალურ“, ისე „სუბიექტზე ორიენტირებულ“ შესაძლებლობას:

„ნეიტრალური“ სემანტიკა:

გულითაც რომ უნდოდეს დღევანდელ გლეხს, მაინც **ვერ ახერხებს** ზრდილობიან სიტყვა-პასუხს (წერეთ. GNC).

არ მესძის, როგორ და სად **ახერხებს** ამოდენა ხალხის გაცნობას (ჯავ. GNC).

მაშ როგორღა **მოახერხა** დამპატიუემ ბალის დაჩემება? (ჯავ. GNC).

„სუბიექტზე ორიენტირებული“ სემანტიკა:

როგორც თვალთმაქცი საიდუმლო თამაშს **ახერხებს**, მეც შიგ ფარდაში ვით თოჯინა ხტომას დავიწყებ (ნიზამ. 106:358 Titus).

ავადმყოფი ლოკინში გადაბრუნებასაც კი **ვერ ახერხებდა**. – ხმის ამოდებას **ველარ ახერხებდა** (არავ. GNC).

ის ბიჭი ისე გამოშტერებული იყო, რომ სიტყვის განმეორებას **ვერ ახერხებდა** (წერეთ. GNC).

დიდხანს **ვერ ვახერხებდი** ჩეჩვას; ორჯერ-სამჯერ საჩეჩლის ჩხირები მეჩხვლიტა (წერეთ. GNC).

დასასრულ, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქართულ სამწერლობო ენაში დინამიკური, შესაძლებლობის სემანტიკის გადმოცემა **ძალ**, **კვლ/ხელ**, **უნარ**, **ხერხ** ფუ-

ძეებისგან ნაწარმოებ ანალიზურ და სინთეზურ ფორმებთანაა დაკავშირებული. მაშუალი ქართულიდან მოყოლებული დღემდე დინამიკური, შესაძლებლობის მოდალური სემანტიკის გამომხატველ ძირითად საშუალებად ქართულ ენაში გამოიყენება ობიექტური და სუბიექტური წყობის **შედლება** ზმნის სინთეზური ფორმები, ასალი ქართულიდან ასევე ხშირი გამოყენებისაა სუბიექტური წყობის **ახერხებს** ზმნა, რომლის პარალელურადაც იხმარება ობიექტური წყობის **უხერხდება** და **ეხერხება** ზმნათა ფორმები. ამასთანავე საგულისხმოა, რომ ზოგჯერ ახალსა და თანამედროვე ქართულში დინამიკურ სემანტიკას გამოხატავს რთული ზმნები (**ხელეწიფება, ძალუძს**). ცხადია, დღეს ამ ფორმათა გამოყენებას მათი არქაული ელფერის გამო სისტემური ხასიათი არ აქვს, ამიტომ დინამიკური მოდალური სემანტიკის გამომხატველ ძირითად საშუალებად ახალ ქართულში მაინც ზმნის სინთეზური წარმოების ფორმები გვესახება.

ლიტერატურა

- აბულაძე 1973:** ი. აბულაძე, *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ბარამიძე 2008:** ლ. ბარამიძე, *ქართული ენის ისტორიული გრამატიკის საკითხები*, თბილისი.
- იმნაიშვილი... 1996:** ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი, *ზმნა ძველ ქართულში*, მაინის ფრანკფურტი.
- სარჯველაძე 1984:** ზ. სარჯველაძე, *ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი*, თბილისი.
- ქავთარაძე 1964:** ი. ქავთარაძე, ზმნის აღწერითი ფორმების ორგანულით შეცვლის ისტორიიდან ქართულში, *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება*, ტ. XIV.
- მ. ღამბაშიძე 2017:** შეუძლია მოდალური ზმნის ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი ქართულ სალიტერატურო ენაში, *ახალგაზრდა მეცნიერთა I საერთაშორისო სიმპოზიუმში ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში, თეზისები*, თბილისი, გვ. 342-344.
- შარაშენიძე 1999:** ნ. შარაშენიძე, ეგებ ნაწილაკის ისტორიისათვის, *თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები*, ტ. XXX, თბილისი.
- შარაშენიძე 1999:** ნ. შარაშენიძე, იქნებ ნაწილაკის ისტორიისათვის, *ენათმეცნიერების საკითხები*, 2, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ვაიმანი 1996:** A. Th. Wymann, *The Expression of Modality in Korean*, Bern.
- პალმერი 1999:** F. R. Palmer, *Modality and the English Modals*, Longman.
- ქეგლი:** *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, ice.ge.

მონაცემთა ელექტრონული ბაზები

„ტიტუსის“ მონაცემთა ელექტრონული ბაზა (titus.uni-frankfurt.de):

B – ბაქარის ბიბლია.

C – ადიშის ოთხთავი.

DE – ჯრუჭისა და პარხლის ოთხთავები.

FG – ქართული ოთხთავის ეფთვიმესეული რედაქციის ნუსხები.

HIK – ქართული ოთხთავის გიორგისეული რედაქციის ნუსხები.

S – მცხეთის ბიბლია.

X – ხანმეტი ოთხთავი.

აგ. ლიტ. ძეგლ. – ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I.

ამირან. – ამირანდარეჯანიანი.

არჩ. – არჩილიანი.

გ. ავალ., მგ ზავრ. – გიორგი ავალიშვილი, მგ ზავრობა.

ვისრ. – ვისრამიანი.

იო. სინ. – ღირსისა მამისა ჩუენისა იოანე სინა-მთის მამასახლისისა კლემქსი, რომელ არს კიბე, გამოცემული ათონის წმიდის მთის ახალ-ქართველთ წმიდის იოანეს ღვთის-მეტყველის საგანისა.

ნიზამ. – ნიზამი განჯელი, ხოსროვი და შირინი.

რუსუდ. – რუსუდანიანი.

ქაიხ. – ქაიხოსრო, ომანიანი.

ქარამ. – ქარამანიანი.

ქილ. და დამ. – ქილილა და დამანა.

შაჰნ. – შაჰნამე.

წყობილ. – წყობილსიტყვაობა.

ქართული ენის ეროვნული კორპუსი (GNC) (gnc.gov.ge)

24 საათი – 24 საათი.

არაგვ. – შიო არაგვისპირელი.

ამირეჯ. – ჭაბუა ამირეჯიბი.

ახ. თაობა – ახალი თაობა.

ბარნ. – ვასილ ბარნოვი.

გამს. – კონსტანტინე გამსახურდია.

დილ. გაზ. – დილის გაზეთი.

ლიტ. პალიტ. – ლიტერატურული პალიტრა.

ლორთქ. – ნიკო ლორთქიფანიძე.

რეზ. – რეზონანსი.

საქ. რესპ. – საქართველოს რესპუბლიკა.

წერეთ. – აკაკი წერეთელი.

ჭავჭვ. – ილია ჭავჭავაძე.

ხვალინდ. დღე – ხვალინდელი დღე.

ჯავ. – მიხეილ ჯავახიშვილი.

The Analytical and Synthetic Verbal forms Expressing Dynamic Modality in the Georgian Literary Language¹¹

Summary

At first, dynamic modality in the old Georgian language was expressed by the analytical forms of the verb. Inherent or acquired skills, knowledge and situational opportunity were expressed by the analytical synonymous verbs **qel-eçipebis** and **zal-u3s>zal-uc** and the other analytical forms derived from them, which gradually changed the verbs **qel-eçipebis** and **zal-u3s>zal-uc** in the process of disorganization of analytical verbs. On the one hand, we had **qel-eçipebis**, **qelmçipebay aqus**, **qelmçipe ars**, on the other hand, there are such kind of forms as: **zal-u3s>zal-uc**, **šem3lebel ars**, **šesazlo ars** (**čemda**, **šenda**, **misda...**), **šezlebay akus**, **zali akus**, **zali šesçevs**, **zali moeca**.

It should be mentioned that there is free variation between the verbs **qel-eçipebis** and **zal-uc** and their equivalent analytical forms. This is confirmed by the redactions of Georgian Gospel, where these forms substitute each other easily. These forms have the identical function, which is confirmed by the fact that while expressing modal semantics, they can alternate with each other as “Neutral” (an opportunity caused by the influence of environmental conditions) and “Subject-oriented” (Inherent or acquired skill or knowledge) (Palmer 1999, Wymann 1996).

It is important that the synthetic form of the dynamic modal verb **qel-eçipebis** does not exist in Georgian; as for the dynamic modal verb **zal-uc**, its synthetic equivalent objective form **šemizlia** appears in the Old Georgian language from X century (sardžvela3e 1984:413). At the same time, we have had the subjective form **šev3leb** from the root **zal** since the Middle Georgian language. The objective and subjective forms of the verb **šezleba** have been expressing “Neutral” and “Subject-oriented” modal semantics with positive and negative connotations.

Despite the plentitude of synthetic forms expressing modal semantics in the Modern Georgian language, there are such kind of analytical forms as: **šesazlebloba akvs**, **ekneba**, **mieca**, **e3leva**; **unari akvs**, **unari šesçevs**.

Analytical forms derived from the infinitive **šesazlebloba** with different kinds of verbs always express “Neutral” dynamic semantics, the opportunity which is caused by the influence of environmental conditions. These verbs do not refer to inherent or acquired skills,

¹¹ This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation (SRNSF), 218000 “The Category of Modality in the Georgian Language”.

knowledge. We cannot say this about the forms **unari akvs**, **unari šesčevs**, which express only “Subject-oriented” modal semantics.

In order to express dynamic modality the Georgian language also has nominal verbs, which are formed from the root **xerx**: **uxerxdeba**, **exerxeba**, **axerxebs**.

Uxerxdeba is an objective nominal verb, which does not exist in Old and Middle Georgian. As for the Modern Georgian language, this verb expresses only “Neutral” dynamic semantics.

Exerxeba is an objective nominal verb too, which is rare in Middle Georgian texts, but in Modern Georgian it is used quite often. It should be mentioned that this verb has only the present forms (KEGLI). Unlike the verb **uxerxdeba**, the verb **exerxeba** expresses only “Subject-oriented” modal semantics.

As for the subjective form **axerxebs**, we can hardly see its forms in Middle Georgian texts, but there are a lot of examples of this verb in the Modern Georgian language. This verb is very interesting, because it shows us “Neutral” dynamic semantics and “Subject-oriented” modality as well.

Finally, in the Georgian Literary language dynamic modality is expressed by the analytical and synthetic forms of the verbs which are derived from the roots **zal**, **qel/xel**, **unar**, **xerx**. Since Middle Georgian, as the main expression of dynamic modality, we have used synthetic forms of the objective and subjective verb **šezleba**. Since the 19th century, we have often used the subjective form of the verb **axerxebs**, as well as the objective forms **uxerxdeba** and **exerxeba**. In addition, it is worth noting that sometimes dynamic semantics in Modern Georgian is expressed by the analytical forms (**qelečipeba** and **zalu3s**). Obviously, because of the ancient nuance of **qelečipeba** and **zalu3s**, the use of these verbs is not systemic. That is why, we reckon that synthetic forms serve as the main means of expressions of dynamic modality in the Modern Georgian literary language.

**წახ-/ჭონ-/ჭახ- > ჭხ ურთიერთმიმართებისათვის
ქართველურ ენებში**

რეგულარული ფონემათშესატყვისობა არაერთ რთულ პრობლემას ხსნის ქართველოლოგიაში, მაგრამ, სამწუხაროდ, მას სათანადო ყურადღება არ ექცევა არაენათმეცნიერთა მხრიდან. ამჯერად ჩვენ შევეხებით ისტორიული ანთროპოლოგიის მხოლოდ ერთ კონკრეტულ მონაცემს – ქართული ეროვნული კულტურის ილუსტრაციას:

უშგულში, მაცხოვრის ეკლესიაში (მაცხუბრიშ), ინახება ძვირფასი ხატი, რომელიც მისთვის შეუწირავთ ვინმე ვახტანგ წახანელისძესა და მის მეუღლეს – ხუაშაქს XII-XIII საუკუნეთა მიჯნაზე (თაყაიშვილი 1937:153). ირკვევა, რომ ისინი მაღალ სოციალურ წრეს ეკუთვნოდნენ და, ალბათ, ცხოვრობდნენ სოფელ წახანში, მდინარე ოძრხეს ხეობაში. აკადემიკოს სერგი ჯიქიას ფუნდამენტურ სამტომეულში „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ (ჯიქია 1941:11, 122; 1947:9, 120; 1958:165, 168-173, 496) ამ სოფლის შესახებ გარკვეული მსჯელობაა. მას ახსენებს მ. ბროსეც (ბროსე 1861:XXV). იგი დღესაც იმავე ადგილას მდებარეობს (მდრ. რ. თოფჩიშვილი, სვანეთი და სვანეთის მკვიდრნი, თოფჩიშვილი 2015:59) და შედის თანამედროვე ადიგენის მუნიციპალიტეტში, ოღონდ „თურქ მესხებად“ თუ „კაკასიელ თურქებად“ მონათლულ და თავიანთი სამკვიდროდან 1944 წელს აყრილ ადგილობრივ მკვიდრთა (მაჰმადიან მესხთა) ნაცვლად ახლა იქ იმერლები ცხოვრობენ (ბერიძე 2013:185-194).

წახანი ადრე 75-კომლიანი სოფელი ყოფილა და მდებარეობდა ახალციხიდან 13 ვერსზე, მდინარე წახნისწყლის მიდამოებში (ზისერმანი 1870:14), იქვეა სოფელი წახნისწყაროც. მათ შესახებ არაერთი ცნობაა დაცული საქართველოს ცენტრალურ ისტორიულ არქივსა (ფონდი 70, საქმე 44) თუ ხალხურ პოეზიაში.

მაგალითად:

„ერთი გოგო ვნახე წახნისწყაროსა,
პირი მხეს უგავდა, ტანი – საროსა,
ღმერთს შევეხვეწე, ამეყვანოსა,
სწორზე ქორწილი ვქნა, მამეყვანოსა“.

(„ძველი საქართველო“, III, 1913-1914:251;

ს. მაკალათია, მესხეთ-ჯავახეთი, 1938: 37).

ისტორიკოსთა კვლევების მიხედვით, XII-XIV საუკუნეების საქართველოში ხუაშაქის სახელწოდებით რამდენიმე ქალბატონია ცნობილი, რომელთა უმრავ-

ლესობა გიორგი მესამისა თუ თამარის სამეფო კარზე დაწინაურებულ მხარგრძელთა და ჯაყელთა შთამომავალია. ზოგი მათგანი ქრისტიანულ ძეგლთა ქტიტორად და ხატების შემამკობლადაც კია მიჩნეული (გოგოლაური 2017:63-81). ამიტომ სრულიადაც არაა გასაკვირი, რომ მესხეთის მკვიდრი დაინტერესებულიყო სვანეთის უკიდურეს ჩრდილოეთ ნაწილში აგებული ძველი ეკლესიათაც. სვანეთის ისტორიულ დოკუმენტებში, რომლებიც ქართულ ენაზეა შესრულებული, გვხვდება როგორც **წახ-იან-ი**, ისე **წას-იან-ი** და **წარ-იან-ი** (სილოგავა 1988:490, 557). თუ კორექტურულ შეცდომასთან არ გვაქვს საქმე, მაშინ **წახიანი** წახანელისძის თავდაპირველი, უფრო არქაული ვარიანტი იქნება. ამ გვარს სამცხე-საათაბაგოში რედუცირებული ფორმაც (**წახ-ნ-ელ-ი**) ჰქონია (შდრ. ტოპონიმები: **წახნისწყალი**, **წახნისწყარო/წახნიწარო/წახანწორა**, ჯიქია 1958:93, 168-173).

ვფიქრობთ, რომ საანალიზო ქართული **წახ-** ძირის კანონზომიერი ფონემატური შესატყვისი უნდა იყოს წარმოდგენილი თანამედროვე სვანურ ძირში **ჭეხ-**, რომელიც გამოიყენება ისტორიულ გვარში **ჭეხ-ან** (არც ისე დიდი რაოდენობით დღესაც რომ ცხოვრობენ ზემო სვანეთის სოფელ მულახში, აგრეთვე, თბილისში). ერთი ძველი ხალხური სიმღერის (**მეთხუთარ შერგელანდ**) ტექსტში ეს გვარი შვიდჯერ გვხვდება სახელობითი, მოთხრობითი და მიცემითი ბრუნვის ფორმებით და შეიძლებავე **ჭადხან** გვაქვს (სვ. პოეზია 1939:52-56), ხოლო **ად > ე** ჩვეულებრივი მოვლენაა სვანური ენის ფონოტაქტიკაში:

- ტოტა **ჭადხან** მახად ნმჯედ-ტოტა **ჭახანი** ახლახან მოსულა (სვ. პ., 52: 29);
- ტოტა **ჭადხანდ** ჟი ნნჰურნე-ტოტა **ჭახანმა** გაიგონა (იქვე, 52: 35);
- ტოტა **ჭადხანს** თხუმ ხეხოლდა-ტოტა **ჭახანს** თავში ხვდებოდა (იქვე, 54: 71)...

შვიდსავე შემთხვევაში აკაკი შანიძეს, ვარლამ თოფურიასა და მერი გუჯეჯვიანს საანალიზო გვარი ქართულენოვან ტექსტში **ჭახან** ფორმით აქვთ წარმოდგენილი, რაც იმას ნიშნავს, რომ სიმღერის მულახში ჩაწერის დროს (1936 წ.) სწორედ ამ ვარიანტით იხმარებოდა ეს ოფიციალური გვარი. ამიტომ ისიცაა მოსალოდნელი, რომ **ად > ე** პროცესი კი არ ყოფილა, არამედ რეამარცვლოვან სტრიქონში **დ** პროსოდიული ბგერაა და გაჩენილია სიმღერის მუსიკალური რიტმისა თუ ტექსტის არქიტექტონიკის დასაცავად.

ჭეხან ვარიანტი უკვე არსებობდა სვანეთში XIX საუკუნის ბოლოს (ნიჟარაძე 2007: 282). შესაძლოა, იგივე ლექსემა ვივარაუდოთ კასპის რაიონის სოფელ სამთავისში დადასტურებულ ჰიდრონიმში **ჭეხ-ა-ან-თ ხევი**, სადაც პირველი კომპონენტი შტო-გვარის აღმნიშვნელი მსაზღვრელი ჩანს.

XVI-XVII-XVIII საუკუნეთა საგვარეულო მოსახსენებლებში არაერთხელაა დადასტურებული დიდებული ფეოდალი **ჭეყან დადიშგელიანი/დაჩქლიანი** (სილოგავა 1986: 277-286). მამასადაძე, ამ შემთხვევაში **ჭეყ-ან** (< **ჭეხ-ან** < **ჭადხ-ან** < **წახ-ან**) ანთროპონიმია, რაც, აგრეთვე, უცხო არაა სხვადასხვა ენისთვის [დასავლეთ საქართ-

ველოში აბაშიძეთა ერთ ყმას ერქვა **ჭონ-ონ-ა მიდიგური** (ქალბატონ ნინელი ჭონონელიძის ცნობით), რომელიც სამეგრელოს სამთავროში შემავალი ტერიტორიიდან – სოფელ მათხოჯიდან იყო, ალბათ].

ლაშხეთში 1936 წელს ჩაწერილ სიმღერაში „გაურ-გაგზე“ რუსეთის წინააღმდეგ სოფელ ხალდეს გასათავისუფლებლად მებრძოლ ერთ-ერთ გმირად დასახელებულია ვინმე **ჭონან** (სვ. პოეზია 62: 7), რომელიც, ვფიქრობთ, **წახან** ფუძის ზანური ვარიანტი უნდა იყოს (თუ **ჯონ-ა-მ, ჯონ-ი-ა, ჯონ-ი-ან ჯონ-ა-მე**’ს არ უკავშირდება!). იგივე სიტუაცია გვესახება ქართულ გვარშიც **ჭონ-ონ-ელ-ი-მე**; შდრ. აგრეთვე, ტოპონიმები: **ჭონ-ულდ** (სოფელი მესტიის რაიონში), **ჭონ-ონ-ა** (სახნავი მიწის სახელწოდება ხობის მუნიციპალიტეტში) **ჭახ-ან-ტყე-ი** (ოღრო-ჩოღრო ფერდობი ჩხოროწყუს რაიონში) და **ჭახ-ათ-ი** (სოფელი ქობულეთთან ახლოს, **ჭახ-ათ-ა** (დღეე თერჯოლის რაიონში) **ჭებ-ურ-ა/ჭებ-ურ-ე** (მდინარე სოფელ მათხოჯში), **ჭებ-ა-ან-თ** ხევი (კასპის რაიონის სოფელ სამთავისში)... ამ მონაცემებში თანხმობანთა კანონზომიერი ფონემათშესატყვისობა ზუსტადაა დაცული, რაც ამოსავალია, არაერთი ქართველოლოგის აზრით. რაც შეეხება ხმოვნებს, იქ მეორეულ, შედარებით ახალი ქრონოლოგიური დონის ამსახველ მოვლენებთან უნდა გვქონდეს საქმე. (მაგალითად: შდრ. **ჭახნაგ**-იმ ტობა, მორევი მარტვილის რაიონის სოფელ თარგამეულში, **წახნაგ/კ-ია**, ოფიციალური გვარი ჩხოროწყუსა თუ სენაკში და ქართული სიტყვა **წახნაგ-ი**, „ტეხილი ზედაპირის ერთ-ერთი გვერდი“).

თავისთავად ცხადია, ზემოაღნიშნული მსჯელობის შემდეგ ვერ გავიზიარებთ ჩვენი ახალგაზრდა კოლეგის დ. შავიანიძის აზრს **ჭონონელიძის ხონელიძიდან** მომდინარეობის შესახებ (შავიანიძე 2012:227-228).

როგორც ვხედავთ, ყველა ქართველურ ენაში, **წახ-/ჭონ-/ჭახ > ჭებ** ძირთან გამოიყენება ონომასტიკური, წარმომავლობის, გეოგრაფიულ და კნინობითობის აღმნიშვნელ სახელთა მაწარმოებელი სუფიქსები. მათში მრავლობითობის მორფემის ფუნქცია კი არ უნდა ვეძებოთ ისე, როგორც ეს სპეციალურ ლიტერატურაშია მითითებული (შდრ. **ტიბა-ან-ი, მელა-ან-ი, ჯუგა-ან-ი** და ა.შ., იხ. ჯიქია 1958:496-497). არამედ – კრებითობისა, რაც შემდგომში შტო-გვარის აღმნიშვნელ სახელთა თუ ოფიციალურ გვართა წარმოებაში აისახა.

რას უნდა ნიშნავდეს ქართველურ ენათა ტოპონიმებში, ჰიდრონიმებსა თუ გვარებში დადასტურებულ **წახ-/ჭონ-/ჭახ > ჭებ** ძირი, ძნელი სათქმელია. აშკარაა, რომ იგი ძალიან ძველია და შესაძლოა, მისი სემანტიკა მოდიოდეს რაჭული **ჭონ-ონ-ეთ-ი**’დან („ჩრდილიანი, უმზეო ადგილი“), რომელიც, თავის მხრივ, ზანური მეტყველების ანარეკლი ჩანს (შდრ. თემის საკრებულო **ჭოდ-ა**, ერთი მხრივ, და **ჭახ-ან-ტყე-ი** „ოღროჩოღრო ტყე-ფერდობი“, მეორე მხრივ, ჩხოროწყუს რაიონში).

ლიტერატურა

- ბერიძე 2013*: მ. ბერიძე, *მაჰმადიანი მესხების ფესვები და დღევანდლობა*, ახალციხე.
- ბროსე 1861*: М. Броссе, *Переписка, на иностранных языках, грузинских царей с российскими государями от 1659 г. по 1770 г.*, СПб.
- გოგოლაური 2017*: რ. გოგოლაური, *საისტორიო ძიებანი*, ტ. I, თბილისი.
- გოგოლაური 2015*: რ. გოგოლაური, გურკლელთა ვინაობის საკითხისათვის, „*განათლება XXI საუკუნეში*“, გორი.
- დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან*, თბილისი 1940.
- ზისერმანი 1870*: *Сборник материалов для описания Тифлисской губернии*, под редакцией правителя оной К. Л. Зиссермана, т. I, вып. I, Тифлис.
- თაყაიშვილი 1937*: ე. თაყაიშვილი, *არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს*, პარიზი.
- თოფჩიშვილი 2015*: რ. თოფჩიშვილი, *სვანეთი და სვანეთის მკვიდრნი*, თბილისი.
- მაკალათია 1938*: ს. მაკალათია, *მესხეთ-ჯავახეთი*, თბილისი.
- ნიჟარაძე 2007*: ბ. ნიჟარაძე, *ქართულ-სვანურ-რუსული ლექსიკონი*, თბილისი.
- სილოგავა 1986-1988*: ვ. სილოგავა, *სვანეთის წერილობითი ძეგლები*, I-II, თბილისი.
- სვანური პოეზია, I, 1939*: სიმღერები შეკრიბეს და ქართულად თარგმნეს: აკაკი შანიძემ, ვარლამ თოფურიათ, მერი გუჯეჯიანიძე, თბილისი.
- შავიანიძე 2012*: დ. შავიანიძე, *დინაშხო-ისრითის გვარსახელები*, „*ქართველური მეტავიღრეობა*“, XVI, ქუთაისი.
- ჯიქია 1941-1958*: ს. ჯიქია, *გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი*, I-II-III ტ., თბილისი.

Iza Chantladze

On the Relationship of *wax-/yox-/yax-* > *yex* in Kartvelian Languages

Summary

The paper deals with the history of the most valuable icon that is kept in Ushguli Saviour Church, which was donated by Vakhtang Tsakhanelidze and his wife Khuashaki at the turn of XII-XIII centuries (Taqaishvili 1937:153). It turns out that they belonged to a high social rank and probably lived in the village Tsakhani, in river Odzrkhe Gorge. Acad. Sergi Jikia's fundamental three-volume book "*Big Register of Gurjistan's Vilajet*" (1941:11, 122; 1947:9, 120; 1958:165, 168-173, 496) gives the description of this village. M. Brosset also speaks about it (1861:XXV). It is still located in the same place (cf. R.Topchishvili, "*Svaneti and its Inhabitants*", 2015:59) and belongs to the contemporary Adigeni municipality. Today Imeretians are settled there instead of former inhabitants (Muslim Meskhetians), known as "Meskhetian Turks" or "Caucasian Turks" and who were deported from their homeland in 1944 (M. Beridze 2013:185-194).

Basing on phonemic analysis of Geo. **çax-** / Zan **çox-** / Svan **çex-** < **çax** the author of the study attempts to link three Georgian surnames to each other: **çax-an-el-is-ze** (in Meskheta), **çox-on-el-i-ze** (in historical Samegrelo) and **çex-an** < **çax-an** (in Svaneti). In order to confirm this view, the article analyzes the mentioned anthroponyms and toponyms.

I და II პირების დეიქსისთან დაკავშირებული საკითხები ქართულ ენაზე ანდაზებში

(ქართული, მეგრული და ლაზური ემპირიული მასალის მიხედვით)

შესავალი

მსოფლიოს ამა თუ იმ ხალხში შექმნილსა და დროთა განმავლობაში სახეცვლილ ანდაზურ (resp. პარემიულ) ფონდში ყველაზე უკეთ აისახება ერის კულტურა და აზროვნების თავისებურება. ამასთან, ანდაზები კარგად წარმოაჩენს ამა თუ იმ ენის იმანენტურ ბუნებასა და სიტყვათქმნადობის ხასიათს. „ანდაზების ენაზე შედარებული დაკვირვებაც კი საკმარისია იმის შესამჩნევად, რომ ხალხური სიტყვიერების ეს ჟანრი წარმოადგენს სასაუბრო მეტყველების კონდენსირებულ და, ამასთანავე, რიტმულად ორგანიზებულ სახეობას“ (აფრიდონიძე 2003:225).

ანდაზა შექმნის მიზნიდან და მიზანდასახულობიდან გამომდინარე, ინტერდისციპლინური კვლევის ობიექტია; კერძოდ, ანდაზას სწავლობს ლინგვისტიკა, ფსიქოლინგვისტიკა, ანთროპოლოგია, ლინგვოკულტუროლოგია, ფოლკლორისტიკა, ეთნოლინგვისტიკა... მათ შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ლინგვისტიკას, რადგან ანდაზა იქმნება სწორედ იმ ენობრივი საშუალებებისა და მოდელების მიხედვით, რომლებიც ენას მოეპოვება. ყველა სხვა დარგი ამ მასალას საკუთარი მეთოდოლოგიით აფასებს. აქედან გამომდინარე, ანდაზის შესწავლა ენობრივად აქტუალური და გადაუდებელი საქმეა.

როგორც ცნობილია, ანდაზა იქმნება ერთი პირის მიერ, რომელიც ხან კონკრეტულია, ხან კიდევ – განზოგადებული; ამიტომ, პირთა განაწილებისა და ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით, ანდაზა საინტერესო და თავისებურ სურათს წარმოაჩენს; კერძოდ, ანდაზის ენისთვის დამახასიათებელ თავისებურებებს შორის ყურადღებას იქცევს **პირის დეიქსისი და მასთან დაკავშირებული პრაგმატიკული ასპექტები**. წინამდებარე ნაშრომში ემპირიული მასალა გაანალიზებულია სწორედ ამ ერთი კონკრეტული ლინგვისტური საკითხის მიხედვით, რომელიც ეხება რეფერენციულობის კატეგორიას და I და II პირთა ფუნქციური განაწილების პრინციპებს ქართულ, მეგრულ და ლაზურ ანდაზებში.

აღნიშნული მიზნის გათვალისწინებით, ნაშრომში გამოყენებულია ლინგვისტიკაში არსებული ტრადიციული და თანამედროვე **კვლევის მეთოდები**; კერძოდ, მასალის ანალიზისას ვხელმძღვანელობთ *აღწერით-სტატისტიკური, ისტორიულ-შედა-*

რებითი, სუბსტიტუციის, პერმუტაციისა და სინტაქსური ტრანსფორმაციის (resp. პარაფრაზის) მეთოდებით. მათი გამოყენება, საკითხის ირგვლივ აქამდე არსებული მოსაზრებების ვერიფიკაციასთან ერთად, ახალი ჰიპოთეზების წამოყენების საშუალებასაც იძლევა.

რეფერენციულობა, დეიქსისი და მისი სახეები

ლინგვისტიკაში რეფერენციულობა მიიჩნევა გრამატიკულ კატეგორიად, რომელიც, ფართო გაგებით, „ასახავს მიმართებას ორ ოდენობას – **აღსანიშნსა** და **აღმნიშვნელს** შორის“ (თანდაშვილი 2017:16). ენაში რეფერენციის გამოხატვის სხვადასხვა საშუალება არსებობს, მათ შორის „**რეფერენცია** შეიძლება ექსპლიციტურად, ნაცვალსახელის მეშვეობით გადმოიცეს, ძირითადად პირის ნაცვალსახელითა და კუთვნილებითი ნაცვალსახელის საშუალებით... რეფერენციის ამ სახეს **გრამატიკული რეფერენცია** ეწოდება“ (იქვე: 90). ამასთანავე, მნიშვნელოვანია ის გარემოებაც, რომ „**რეფერენციის** თითოეული სახე ენობრივი სისტემის სხვადასხვა დონეზე უნდა განვიხილოთ... **გრამატიკული რეფერენცია** განიხილება **დეიქსისის** ფარგლებში და **პრაგმატიკის** დონეზე უნდა აღიწეროს...“ (იქვე:181).

თანამედროვე ენათმეცნიერულ ნაშრომებში **დეიქსისი** დახასიათებულია როგორც უნივერსალური ენობრივი ფენომენი, რომელიც სხვადასხვა ენაში განსხვავებული ხერხებით გამოიხატება. **დეიქსისი** განიმარტება როგორც „ენობრივ ერთეულთა მნიშვნელობა ან ფუნქცია, უჩვენოს მოცემულ სამეტყველო სიტუაციაში გამონათქვამის მიმართება კონკრეტულ მოლაპარაკესა და მსმენელთან, წარმოთქმის კონკრეტულ დროსა და ადგილთან“ (ქობალავა 2008:140-141). დეიქსისის გამოსახატავად ენაში გამოიყენება დეიქტური ელემენტი (resp. დეიქტიკონი). ეს უკანასკნელი ენის პრაგმატული დონის ფუნქციური ელემენტია, რომელიც „მიუთითებს სიტყვაზე ან სიტყვათა ჯგუფზე ერთი წინადადების ან დისკურსის ფარგლებში“ (თანდაშვილი, ფურცხვანიძე 2014:19).

იმის გათვალისწინებით, რომ „ენობრივი **დეიქსისი** რეფერენციას გადმოსცემს როგორც ლექსიკური, ისე გრამატიკული ოდენობების, **დეიქტიკონების** მეშვეობით“ (თანდაშვილი 2017:182), სპეციალურ ლიტერატურაში გამოყოფენ დეიქსისის, როგორც რეფერენციის მეთოდის, რამდენიმე სახეს: პირის დეიქსისი (Person deixis), სივრცული დეიქსისი (Spatial deixis), დროული დეიქსისი (Temporal deixis), სოციალური დეიქსისი (Social deixis) და დისკურსული დეიქსისი (Discourse deixis) [Fillmore 1966, Levinson 1983, Lyons 1997, ქობალავა 2008, Dylgieri and Kazazi 2013, თანდაშვილი და ფურცხვანიძე 2014, Stapleton 2017, თანდაშვილი 2017]. ამჯერად ჩვენი ინტერესის საგანია დეიქსისის ერთ-ერთი სახე – **პირის დეიქსისი** და მისი რეალიზაციის კონკრეტული შემთხვევები ქართული, მეგრული და ლაზური ანდაზების ენაში.

პირის დეიქსისი ქართულ, მეგრულ და ლაზურ ანდაზებში

გრამატიკული რეფერენციის¹ ერთ-ერთი საშუალების – პირის დეიქსისის (←ბერძნ. Déixis – ჩვენება, მითითება) და მასთან დაკავშირებული ცალკეული ასპექტების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურიდან ბევრი რამ არის ცნობილი; განსაკუთრებით მდიდარია უცხოური სამეცნიერო სფერო ამ თვალსაზრისით. რაც შეეხება კონკრეტული საკითხის კვლევის ისტორიას ქართველურ ენებში, პირველ რიგში, დავასახელებთ ვინფრიდ ბოდერის მნიშვნელოვან სტატიას, რომელიც გრამატიკული პირის მატერიალურ გამოხატვასა და შინაარსობრივ შეხამებას ეძღვნება მეგრულ ანდაზებში (ბოდერი 2014). იგი ერთგვარად სახელმძღვანელო ნაშრომია ანდაზის ენაში მომუშავეთათვის, რადგან ავტორი კონკრეტულ ენობრივ თავისებურებებთან ერთად თეორიულ პოსტულატებსაც აყალიბებს. რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ბატონი ვინფრიდის სტატია იყო დასაყრდენი და გზამკვლევი თამარ ქაროსანიძის სამაგისტრო ნაშრომისთვის (ქაროსანიძე 2015). ქართული ანდაზები გრამატიკულ-ლექსიკური თვალსაზრისით აღწერილი და გაანალიზებულია ლია ლეჟავას სტატიაში (ლეჟავა 1959). მკვლევარს კონკრეტულად პირის დეიქსისის საკითხი არა აქვს განხილული, თუმცა მასალა მართლაც მნიშვნელოვანია, ხოლო ცალკეული დაკვირვებები – ყურადსაღები. ანდაზის სხვადასხვა ასპექტით შესწავლის თვალსაზრისით აღსანიშნავია მანანა რუსიეშვილის მონოგრაფიაც (რუსიეშვილი 2005), რომელშიც დიდძალი სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით მიმოხილულია პარემიული ერთეულები რამდენიმე მიმართულებით; მათ შორის საუბარია ანდაზის, როგორც ზოგადრეფერენტული ერთეულის, ლინგვისტურ სტატუსზე, სემანტიკურსა და პრაგმატიკულ პარამეტრებზე; ემპირიული მასალის ფონზე გაანალიზებულია ანდაზის შრეობრივი სემანტიკური სტრუქტურა და თითოეული შრის ფუნქცია ანდაზის ზოგადი მნიშვნელობის დადგენაში. აქვე შემოთავაზებულია პარემიათა სემანტიკური სტრუქტურის შესწავლის ახალი მეთოდი, რომელიც არსებულ მეთოდებთან ერთად ხელს უწყობს ანდაზის არქეტიპული სტრუქტურის წარმოჩენას.

ვფიქრობთ, ცალკე უნდა გამოიყოს ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებული ის ნაშრომები, რომლებშიც ასახულია რეფერენციულობის გადმოცემა მიმართვის ფორმების საშუალებით (Braun 1988, აფრიდონიძე 2003, რუსიეშვილი 2007, ჯანჯღავა 2009, ფაჩულია 2012...). მათ შორის აღსანიშნავია შუქია აფრიდონიძის სადოქტორო დისერტაცია,² რომელშიც დაწვრილებითაა განხილული მიმართვის ფორმათა სტრუქტურა და ფუნქციონირება ახალ ქართულში. ამ ნაშრომში გამოყოფილია ვოკატიური (სახელური), იმპერატიული (ზმნური) და სხვა

¹ რეფერენციულობის ფენომენის შესახებ ვრცლად იხ. მ. თანდაშვილი, რეფერენციულობა ქართულში, ფრანკფურტი – თბილისი, 2017.

² შ. აფრიდონიძე, მიმართვის ფორმათა სტრუქტურა და ფუნქციონირება ახალ ქართულში, სადოქტორო დისერტაცია (ხელნაწერის უფლებით), თბ., 2003 წ.

სახის მიმართვები. ერთ-ერთ ქვეთავში ავტორი სახელურ მიმართვაზე მსჯელობისას ქართული ანდაზების მასალის მიხედვით ცალ-ცალკე გამოყოფს და ახასიათებს საკუთარ სახელთა (ანთროპონიმთა) და საზოგადო სახელთა (აპელატივთა) ვოკატიურ ფორმებსა და *შე* ნაცვალსახელიან კონსტრუქციებს. მიმართვის ფორმებთან დაკავშირებული საკითხები სამეცნიერო ლიტერატურაში, ქართულის გარდა, განხილულია მეგრულ-ლაზურის მასალაზეც; კერძოდ, სახელური მიმართვის ფორმების კვლევას ისახავს მიზნად ცირა ჯანჯღავას სტატია (ჯანჯღავა 2009), თუმცა ავტორის მიზანი არ გახლავთ მიმართვის ფორმათა ფუნქციისა და სემანტიკის გარკვევა საკუთრივ ანდაზების ენაში. იგივე უნდა ითქვას ლევან ფაჩულის ნაშრომზეც (ფაჩულია 2012); მასში ბრაუნის (Braun 1988) კლასიფიკაციის მიხედვით დაჯგუფებულია მეგრულში არსებული მიმართვის სახელური ფორმები. ავტორი გამოყოფს ცხრა ჯგუფს, რომელთა შორისაა მიმართვად გამოყენებული ხელობა-პროფესიის სახელები, კნინობით-ალერსობითი ლექსიკა და სხვ. მიმართვის ფორმათა პრაგმატიკულ ასპექტებსა და ანდაზებში მათ ფუნქციონირებაზე აღნიშნულ სტატიაშიც არაფერია ნათქვამი. მიუხედავად ზემოთ განხილული მრავალფეროვანი და მრავალმხრივი სამეცნიერო ლიტერატურისა, ქართული, მეგრული და ლაზური ანდაზების ენა კომპლექსურად, მით უფრო, ერთი კონკრეტული საკითხის – პირის დეიქსისის თვალსაზრისით, დღემდე შესწავლის საგანი არ ყოფილა, თუმცა აქამდე არსებული კვლევები, განსაკუთრებით კი, ვინფრიდ ბოედერის სტატია და თამარ ქაროსანიძის სამაგისტრო ნაშრომი, ჩვენთვის იქცა ერთგვარი მიმართულების მიმცემად წინამდებარე ნაშრომზე მუშაობისას.

ენათა უმრავლესობაში, მათ შორის ქართველურ ენებშიც, პირის დეიქსისი გამოიხატება პირის ნაცვალსახელების საშუალებით. ანდაზური ფონდი რეფერენციის თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა, ვინაიდან ცნობილია, რომ ანდაზა ზოგადრეფერენტული ერთეულია. იგი შეიცავს რაიმე განზოგადებულ დასკვნას, სიბრძნეს, რომლის მნიშვნელობაც მინიმალურად არის დამოკიდებული არსებულ კონტექსტზე და მასში მონაწილე ობიექტებზე. ემპირიული მასალის ანალიზმა აჩვენა, რომ ცალკეულ შემთხვევებში ქართულ, მეგრულ და ლაზურ ანდაზებში მესამე პირის ნაცვლად I ან II პირია გამოყენებული. ეს საშუალებას იძლევა, დავეთანხმოთ მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც ანდაზაში „გრამატიკული პირების დეიქტური ოპოზიცია რეფერენციალურ დონეზე ნეიტრალიზებულია“ (ბოედერი 2014:74). შესაძლოა, ზემოაღნიშნულს ხელი შეუწყო იმანაც, რომ „ნაცვალსახელებს არ გააჩნიათ სემანტიკა, ისინი ლექსიკური შინაარსისგან დაცლილი სიტყვებია და, შესაბამისად, ვერ ახორციელებენ ლექსიკურ-სემანტიკურ რეფერენციას“ (თანდაშვილი 2017:31). ზემოთქმულის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ერთ-ერთ ქართულ ანდაზას: (1) მე რომ მენახირედ დავდექ, ფამფარა მაშინ გაწყდაო (ქართ. ანდ. II:121).

აღნიშნული პარემიული ერთეული თავის ანდაზურ ხასიათსა და შინაარსს არ დაკარგავს, თუკი მასში წარმოდგენილი პირველი პირის ნაცვალსახელს შევცვ-

ლით მეორე ან მესამე პირის ნაცვალსახელებით, მხოლობითის ან მრავლობითის ფორმებით. ე.ი. გამოვიყენებთ თანამედროვე ლინგვისტიკაში აქტიურად მოქმედ **სუბსტიტუციის მეთოდს**, რომელიც „გულისხმობს ენობრივი ელემენტის სხვა, ლექსიკური ან ფუნქციური თვალსაზრისით მსგავსი ელემენტით ჩანაცვლებას“ (თანდაშვილი 2016:12). ცხადია, ამ შემთხვევაში აღნიშნული მეთოდის გამოყენება მიზნად ისახავს არა იმას, რომ დამტკიცდეს, ზოგადად, პირის ნაცვალსახელთა ეკვივალენტურობა და თავისუფალი ვარიანტების არსებობა ქართულში ან სხვა ქართველურ ენაში, არამედ სუბსტიტუციის მეთოდი გვეხმარება იმის დადგენაში, თუ რამდენად იქონიებს გავლენას პირის ნაცვალსახელების კომბინაციის შეცვლა ანდაზით გადმოცემული აზრის ცვლილებაზე.³

ა) მე რომ მენახირედ დავდექ, ფამფარა მაშინ გაწყდაო.

ა¹) ჩვენ რომ მენახირედ დავდექით, ფამფარა მაშინ გაწყდაო;

ბ) შენ რომ მენახირედ დადექ, ფამფარა მაშინ გაწყდაო;

ბ¹) თქვენ რომ მენახირედ დადექით, ფამფარა მაშინ გაწყდაო;

გ) ის/იგი რომ მენახირედ დადგა, ფამფარა მაშინ გაწყდაო;

გ¹) ისინი რომ მენახირედ დადგნენ, ფამფარა მაშინ გაწყდაო.

როგორც ვხედავთ, ნაცვალსახელის შეცვლას ანდაზის სიბრძნის, ზოგადი აზრის გადმოცემაზე და მისი ძირითადი სათქმელის ჩამოყალიბებაზე გავლენა არ მოუხდენია. ამდენად, თეორიული თვალსაზრისით სრულიად ბუნებრივია ზემოთ მოცემული ყველა ვარიანტის (ა, ა¹, ბ, ბ¹, გ, გ¹) რეალიზება. ამგვარად, სუბსტიტუციის მეთოდმა წარმოაჩინა, რომ ნაცვალსახელების ურთიერთჩანაცვლება ანდაზაში ფუნქციურ-სემანტიკურად ვალიდურ ვარიანტებს იძლევა. ეს განპირობებული უნდა იყოს ანდაზის ერთ-ერთი უმთავრესი შინაარსობრივი მახასიათებლითაც – გამოხატოს ღრმა, ჭეშმარიტი, განზოგადებული აზრი ცხოვრებისეული მოვლენის შესახებ. ანდაზა „ახდენს არა კონკრეტული ფაქტის, არამედ რაიმე კანონზომიერების კონსტატირებას“ (რუსიეშვილი 2005:152).

რეფერენციულ დონეზე ნეიტრალიზებულ პირთა ოპოზიცია სხვაობას გვიჩვენებს პრაგმატულ დონეზეც. „მეორე პირი, მესამე პირისგან განსხვავებით, აპელირებს ადრესატის პერსონალურ ცხოვრებისეულ გამოცდილებაზე. [ამის] მსგავსად, მრავლობითი რიცხვის პირველი პირი ხაზს უსვამს ადრესატის, შესაბამისად, ყველა ადამიანის მიმართ „სოლიდარობას“ (ბოედერი 2014:74). ის, რომ პირველი, მეორე და მესამე პირების დაპირისპირება დაკავშირებულია გარკვეულ პრაგმატი-

³ როგორც აღინიშნა, ჩვენი მიზანი არ არის პირის ნაცვალსახელთა ჩანაცვლებადობის დამტკიცება ნებისმიერ კონტექსტში. ამიტომ, სუბსტიტუციის მეთოდს, რომელიც მოი-აზრებს წინადადების მხოლოდ ერთი რომელიმე ელემენტის ჩანაცვლებას სხვა ელემენტით, ვიყენებთ ერთი დაშვებით: ვანაცვლებთ პირის ნაცვალსახელს და მასვე ვუთანხმებთ, სახეს ვუცვლით შესაბამის ზმნურ ფორმასაც, რათა მივიღოთ „გრამატიკულად გამართული“ წინადადება. მეთოდის ამგვარი ტრანსფორმაცია გამართლებულია დასახული მიზნის მისაღწევად.

კულ კონტექსტებთან, დასტურდება ქართულ, მეგრულ და ლაზურ ანდაზებშიც, რაზეც უფრო დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ.

შენიშვნა: თავიდანვე უნდა აღინიშნოს, რომ ანდაზა თავისი არსით ითხოვს ერთზე მეტი პირის არსებობას, რომელიც ზოგჯერ შეიძლება მატერიალურად არ იყოს წარმოდგენილი, მაგრამ ივლისსმებოდეს (აღდგეს). ვფიქრობთ, ანდაზაში პირთა მინიმალური და მაქსიმალური რაოდენობის განსაზღვრა ცალკე მსჯელობის ვრცელი საკითხია. ჩვენ ამ საკითხს ამჯერად შევეხებით იმდენად, რამდენადაც დასახული მიზნის განხორციელება//მიღწევა მოითხოვს.

როგორც ცნობილია, პირველი პირი ქართულში **მე** ნაცვალსახელით გადმოიცემა, თუკი ერთ პირზეა საუბარი. მას სხვანაირად მოუბარ პირსაც უწოდებენ და იგი კონკრეტულია. ენაში არსებობს ასევე I პირის აღმნიშვნელი ნაცვალსახელი „**ჩვენ**“, რომელიც იმავდროულად სიმრავლეს გამოხატავს. მოლაპარაკე პირი „შეიძლება ერიოს კრებულში, რომელიც **ჩვენ** სიტყვით აღინიშნება“ (შანიძე 1953:169), თუმცა **ჩვენ** კონკრეტიზაციისგან შორს არის, მისი განზოგადება ადვილად შეიძლება, რადგან სიმრავლეს აღნიშნავს. იგი შეიძლება მოიცავდეს „ბევრ მე“-ს ან „ბევრ მე და შენ“-ს. ქართული **მე** ნაცვალსახელის კანონზომიერი ფონემური შესატყვისია მეგრული **მა** და ლაზური **მა//მა-ნ** (ფენრიზი, სარჯველაძე 1990:212-213). პირის დეიქსისის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ პირის აღმნიშვნელი ნაცვალსახელები, არამედ შესაბამისი კუთვნილების გამომხატველი ნაცვალსახელური ფორმებიც და მათ შორის ურთიერთობა. ქართულში პირველი პირის კუთვნილებას აღნიშნავს „**ჩემ-ი**“ ნაცვალსახელი, რომლის ფარდია მეგრული **ჩქიმ-ი** ლაზური **ჩქიმ-ი//შქიმ-ი** (იქვე:387). რაც შეეხება პირველი პირის მრავლობით რიცხვს, ქართულ **ჩვენ-ი** ძირს შეესატყვისება მეგრული **ჩქინ-ი//ჩქენ-ი**, და ლაზური **ჩქუნ-ი//შქუნ-ი** (იქვე:388-389).

ხშირად ანდაზაში წარმოდგენილი პირველი პირი „აღნიშნავს არა რეალურ მოლაპარაკეს, არამედ იგი ახასიათებს ანდაზას, როგორც შინაგანი გრძნობის ან აზრის გამომხატველს“ (ბოედერი 2014:75). პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის შემთხვევაში ეს ბუნებრივია, რადგან, როგორც ზემოთ აღინიშნა, **ჩვენ** ფორმა განზოგადების საშუალებას იმთავითვე იძლევა, მაგრამ საინტერესოა, რომ ანდაზებში პირის განზოგადება შესაძლებელია მაშინაც კი, როცა ის I პირია და მხოლოდით რიცხვშია. ამიტომ პარემიებში პირველი პირის პრაგმატული შინაარსი ვერ თავსდება გრამატიკული პირველი პირის, ანუ რეალურად მოსაუბრე პირის, სემანტიკაში. მოლაპარაკე პირის გაგება ანდაზაში იმდენად განზოგადებულია, რომ იგი გამოიყენება არა ერთი კონკრეტული, არამედ ნებისმიერი „ადამიანის შინაგანი განცდების, გამოცდილებისა და ემოციების გამოსახატავად“ (ქაროსანიძე 2015:39). შეიძლება ითქვას, რომ პირველ პირს ანდაზაში განსაკუთრებული დატვირთვა ეძლევა. კერძოდ, იგი მეტ დამაჯერებლობას სძენს ანდაზის შინაარსს. მოსაუბრე მსჯე-

ლობს საკუთარი გამოცდილებიდან გამომდინარე, იძლევა გარკვეულ რჩევა-დარიგებებს და ამით უშუალო კავშირსაც ამყარებს მსმენელთან.

ქართულ, მეგრულ და ლაზურ ანდაზებში პირის დეიქსისის პოვნის მხრივ, კერძოდ, პირველი პირის გამოყენების თვალსაზრისით, რამდენიმე ჯგუფი გამოიყოფა:

- სხვა პირებთან კომბინაციაში წარმოდგენილია I პირის მხოლოდითი რიცხვის ნაცვალსახელი:

ქართული:

- (2) მე⁴ რომ ვხედავ ნიშანსაო, ხარს დამიკლენ ნიშასაო (ქართ. ანდ. I:92);
- (3) მე რომ კურდღლაობა მომინდება, ჩემს მწევარს ძილი მოუნდებაო (იქვე: 92);
- (4) მე კი დავაყრი და გინდა ზედა წისქვილმა ფქვას, გინდა ქვედამაო (ქართ. ანდ. II:121).

მეგრული:

- (5) ანთალაქ მუ მალორუ, ანთალას მუ ვალორენქ. „ანთელავამ მე მომატყუა, ანთელავას მე ვატყუებ“ (შერ. მემ.:8);
- (6) მუ დობლურუქუნი, უკული ქუა თუასია. „ჩემი სიკვდილის შემდეგ თუნდ ქვა თოვოსო“ (იქვე:81);
- (7) მუ ქიბტყუქ დო, იციინ დო ვარი, ჯარი ვამოჭე. „მე ვიტყვი და, იქნება თუ არა, ჯავრი არა მაქვს“ (იქვე:84).

ლაზური:

- (8) თი ჩქიმიში დოხოთორი მუნ ვორე. „ჩემი თავის ექიმი მე ვარ“ (შერ. მემ.:217);
- (9) მუ ნა მპილასუნ კოჩი, დაჰა ვარ დიინუ-და. „მე ვინც უნდა მომკლას ის კაცი ჯერ არ დაბადებულაო“ (იქვე:229);
- (10) მუნ ბლალუფ, მან შევიგნეფ-და. „მე ვყეფ, მე ვისმენო“ (იქვე:229).

როდესაც ერთსა და იმავე ანდაზაში პირველ პირზე ზმნური ფორმაც მიუთითებს და მატერიალურადაცაა წარმოდგენილი „მე“ ნაცვალსახელი (მაგალითად, ანდაზები (2), (3), (4) და ა.შ.), მაშინ ამ უკანასკნელს, გარდა პირველი პირის გამოხატვისა (რაც აზრის გაგებისთვის ამ შემთხვევაში არც არის აუცილებელი), დამატებითი ფუნქციებიც ეკისრება. კერძოდ, ამგვარ კონტექსტებში შესაძლებელია ვისაუბროთ „მე“ ნაცვალსახელის სტილური ფუნქციის შესახებ. პარემიებში ამ გზით ხდება აქცენტირება პირველ პირზე. იგი ერთგვარად ფრაზის ფოკუსირებულ წევრად გვევლინება და ამდენად, ანდაზის რიტმის მოწესრიგებასაც უწყობს ხელს. ინფორმაციის სტრუქტურირების თვალსაზრისით, მოცემულობა, როცა სუბიექტი ზმნაში მარკირებულია პირის ნიშნით და იმავდროულად გამოხატულია პირის ნაც-

⁴ ხაზგასმა ანდაზებში, აქაც და ქვემოთაც, ყველგან ჩვენია (გ. ჯ.).

ვალსახელითაც, რუსუდან ასათიანის შეფასებით, არის სინტაქსურად ჭარბი ერთეულები, როგორც ტოპიკალიზაციის მარკერები (ასათიანი 2009:24). ამგვარი „ჭარბი ერთეულების“ პოზიტივობას ქართულში და სხვა ქართველურ ენებში განაპირობებს ზმნის ერთ-ერთი უმთავრესი თვისება – **პოლიპერსონალურობა**.

სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე დიდი ხანია შენიშნულია, რომ, ევროპული ენებისგან განსხვავებით, ქართული ზმნა პოლიპერსონალურია, რაც იმას ნიშნავს, რომ ზმნურ ფორმაში მატერიალურად წარმოდგენილი პირის ნიშნების (შდრ. პირიანობა) და მათი პოტენციურად შესაძლებელი ვარიანტების (შდრ. ვალენტობა)⁵ ხარჯზე წინადადებაში შეიძლება გამოტოვებულ იქნეს (თანამედროვე ტერმინოლოგიით – **განუღდეს**) ნაცვალსახელით წარმოდგენილი აქტანტები (შანიძე 1953, ჩიქობავა 1968, ჯორბენაძე 1983, მელიქიშვილი 2014 და სხვ.). ნაცვალსახელების განუღდებას ხელს უწყობს აგრეთვე დეიქტური ხმოვნების (ხმოვანი პრეფიქსების)⁶ არსებობაც, რადგან მათი საშუალებით ისედაც შეიძლება ერთზე მეტი პირის სემანტიკა და კონკრეტული ნაცვალსახელით მისი აღნიშვნა აუცილებელი არ არის. საყურადღებოა, რომ დამანა მელიქიშვილი ზმნურ ხმოვანპრეფიქსებს **სამიმართებო (საკორელაციო)** პრეფიქსებს უწოდებს და აღნიშნავს, რომ მათი „ძირითადი ფუნქცია ზოგადად ობიექტური პირის არსებობაზე მითითებაა, კერძოდ კი სუბიექტის ობიექტურ პირებთან გარკვეული (კუთვნილება-დანიშნულების, ლოკატიური და სხვა სემანტიკის) მიმართების გამოხატვა“ (მელიქიშვილი 2014:133).

თანამედროვე ლინგვისტურ ლიტერატურაში, ზემოგანხილული თავისებურებების გამო, ქართულ ენას **Pro-drop** ენათა ჯგუფში აერთიანებენ, რაც, თავის მხრივ, მჭიდროდ უკავშირდება **ნულის სინტაქსს**.⁷ როგორც ცნობილია, Pro-drop ენებს ახასიათებთ „ნაცვალსახელით წარმოდგენილი, ანუ არაინციციალიზებული სუბიექტის ან ობიექტის განუღდება“ (თანდაშვილი 2016:229), რადგან ის ისედაც იგულისხმება. საყურადღებოა, რომ ქართული ენის შემთხვევაში „Pro-drop-ის განსაკუთრებულ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე: ზმნის პოლიპერსონალურ ფორმაში აღინიშნება როგორც სუბიექტი, ისე პირდაპირი და ირიბი ობიექტიც. ამ აქტანტების პოზიტივობა ზმნაში წარმოდგენილი პირის ნიშნების პოზიტივობით კომპენსირდება. შესაბამისად, ქართულს შეუძლია გაანუღდოს არა მხოლოდ სუბიექტი, არამედ ობიექტი

⁵ კონკრეტულად ამ საკითხის – ზმნის პირიანობისა და ვალენტობის ცნებათა შესახებ ვრცლად იხ. თ. გამყრელიძე, ზმნის „პირიანობა“ და „ვალენტობა“, სტატიების კრებულში – „ენა და ენობრივი ნიშანი“, თბ., 2008: გვ. 113-133.

⁶ ტრადიციული გაგებით (დასახელებით), *ქცევის ნიშნები*.

⁷ ტერმინი „ნულის სინტაქსი“ გამოიყენება იმ შემთხვევაში, როდესაც სინტაქსურად გაუფორმებელი (resp. ნულით წარმოდგენილი) წინადადების წევრის არსებობა თავს იჩენს ენის რომელიმე სხვა (მაგ., სემანტიკურ-პრაგმატიკულ) დონეზე. აქედან გამომდინარე, ცხადია, რომ „ნულის სინტაქსი“ განსაკუთრებულ ღირებულებას იძენს Pro-drop ენების შემთხვევაში. ტერმინებს: „განუღდება“, „Pro-drop ენა“, „ნულის სინტაქსი“ ვიღებთ მ. თანდაშვილის ნაშრომიდან *რეფერენციულობა ქართულში* (2017 წ.).

ტ(ებ)იც“ (თანდაშვილი 2017:86). ეს მსჯელობა ესადაგება არა მხოლოდ ქართულ, არამედ მეგრულ და ლაზურ ენებსაც. ამდენად, ზმნის პოლიპერსონალობიდან გამომდინარე, ამ ენათა ზმნაში შესაძლებელი ხდება სუბიექტისა და ობიექტების (პირდაპირის და ირიბის) ასახვა, რაც წინადადებაში განულებული აქტანტების საკომპენსაციოდ ხდება,⁸ ანუ მაშინ, „როდესაც სუბიექტი ან ობიექტი ან ყველა აქტანტი ერთდროულად, ნულით არის წინადადებაში წარმოდგენილი, რეფერენცია მორფოლოგიურ დონეზე, ზმნის პირისა და ქცევის⁹ ხარჯზე ხორციელდება“ (თანდაშვილი 2017:91). აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია გამოვყოთ ანდაზების შემდეგი ჯგუფი:

- I პირის მხოლოდობითი რიცხვის ნაცვალსახელი არ არის მატერიალურად წარმოდგენილი, მაგრამ მასზე ზმნური ფორმა მიუთითებს:

ქართული:

- (11) არზრუმში არ ვყოფილვარ, მაგრამ აზრით კი ვიცი (ქართ. ანდ. I:15);
- (12) სტუმარი მიყვარს ასეთი, კბილი არ ჰქონდეს არც ერთი (იქვე:121);
- (13) ბევრჯერ ვნახავ ივანესა კარზე შემომჩივანესა (ქართ. ანდ. II:25).

მეგრული:

- (14) გებშვინი – გეთუა, ვაფშვინი – დემუა. „რომ დავლიე – გათავდაო, რომ არ დავლიე – დამარდაო (შერ. მემ.:23);
- (15) ართი მორქიათ ჩქიმი სქუას ლევანი გივლდვდა. „ერთი მოქნევით ჩემს შვილს ლევანი დავარქვო (იქვე:10);
- (16) ჭიჭე ვლრდინი – დიდგმა¹⁰ მოშქურუდუ. დილო გინიფრთინი – ჭიჭეშავა. „პატარა რომ ვიყავი – დიდისა მეშინოდა, დიდი რომ გავხდი, პატარასი მეშინიაო“ (იქვე:176).

ლაზური:

- (17) არ დლას დღვბადი დო არ დლას ბღურუ. „ერთ დღეს დავიბადე და ერთ დღეს მოვკვდები“ (შერ. მემ.:198);
- (18) ნისათი ვლრტი დო დამთერეთი – ჟურითი მიცადუნ. „რძალიც ვყოფილვარ და დედამთილიც – ორივე გამომიცდია“ (იქვე:242);
- (19) უგეგაფუს მო გემოგაფუ გეგაფეის მო მომშალუმ! „შეუჩვეველს ნუ მიმაჩვევ, შეჩვეულს ნუ მომიშლი!“ (იქვე:252).

⁸ ნულის სინტაქსისა და ქართულის, როგორც Pro-drop ენის შესახებ ვრცლად იხ. მ. თანდაშვილი, რეფერენციულობა ქართულში, ფრანკფურტი-თბილისი, 2017.

⁹ მ. თანდაშვილს ტერმინი *ქცევა* გამოყენებული აქვს ტრადიციული გაგებით. ჩვენ, ცხადია, ამ ეტაპზე არ ვიხილავთ განსხვავებას ქცევასა და პირთა საკორელაციო მარკერად გამოყენებულ ხმოვან პრეფიქსებს შორის.

¹⁰ ბეჭდურ ვერსიაში მოცემული „დიდგმა“ ფორმა ფონოლოგიურად მცდარია (აღნიშნული საკითხის ირგვლივ შემაჯამებელი მსჯელობა იხ. კარტოზია და სხვ., 2010:114-121).

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ, სტატისტიკური თვალსაზრისით, მეორე შემთხვევა ჭარბობს. ე.ი. შედარებით უფრო ხშირად I პირის მხოლოდითი რიცხვის ნაცვალსახელი არ არის მატერიალურად წარმოდგენილი, მაგრამ იგულისხმება.¹¹

- პირველი პირი (S/O) გადმოცემულია მრავლობითი რიცხვის ფორმით:

ქართული:

- (20) სიძე, რაც გვიან-გვიან მოხვალ, უფრო შეგვიყვარდები (ქართ. ანდ. I:123);
- (21) გყვავს, არ ვაფასებ, დავკარგავ და ვსტირით (ქართ. ანდ. II:37);
- (22) მოსვენება საფლავშიაც გვეყოფა (<http://idioms.tsu.ge/?p=16906>).

მეგრული:

- (23) ართი შხურიშო ქობთქუათ ღო ართი გერიშო. „ერთი ცხვრისათვის ვთქვათ, მეორე კი მგლისათვისო“ (შერ. მემ.:12);
- (24) ღურელს ჭკომუათ უჯგუთია.¹² „მკვდარს ჭამით ვჯობივართო“ (იქვე:152);

ლაზური:

- (25) ბაბა საღი ტუ-ში, გერი მევიტით, ნა ღურუ, წონლე მევეულუთ. „მამა ცოცხალი რომ იყო, უკან მივიდილით (ვიხევლით), რომ მოკვდა, წინ მივიდივართ“ (შერ. მემ.:202);
- (26) ჩქუნ ბჭართუ თქვან იკითხომთ, თქვან ჭართ ღო ჰეთეფექ იკითხან! „ჩვენ დავწერეთ თქვენ სწავლობთ, თქვენ დაწერეთ და იმათ ისწავლონ!“ (იქვე: 260).

მხოლოდით რიცხვზე მეტად აქვს განზოგადების შესაძლებლობა პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმებს (იხ. მაგალითები (20)-იდან (26)-ის ჩათვლით). ჩვენ ნაცვალსახელი, იქნება ეს ინკლუზიური თუ ექსკლუზიური, მოიაზრებს მოსაუბრის გარდა სხვა პირის უშუალო თანამონაწილეობას და ამდენად, უფრო მეტ დამარწმუნებელ ეფექტს ახდენს მსმენელზე; გარდა ამისა, გარკვეულწილად ხდება პასუხისმგებლობის გადანაწილებაც. ე.ი. ზოგჯერ ანდაზით გადმოცემულ აზრს

¹¹ ამის ერთ-ერთი მიზეზი საანალიზო ენებში ზმნის ზემოგანხილული თვისება – მრავალპირიანობაა, მაგრამ ამასთანავე, ენა გამუდმებით ცდილობს, იყოს ეკონომიური, ხოლო ეკონომიურობის პრინციპი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ანდაზის ენისთვის, ვინაიდან პარემიული ერთეულები ლაკონიურობით ხასიათდება.

¹² აღსანიშნავია, რომ უჯგუთია ფორმაში მატერიალურად არ არის წარმოდგენილი I სუბიექტური პირის ნიშანი (←ვ-უჯგუთია), რის გამოც იგი ამბიგურია და ემთხვევა მეორე პირის ფორმას (შდრ. 1. ვ-უჯგუთია ჩქი თინეფს „ჯობივართო ჩვენ მათ“ და 2. უჯგუთია თქვა თინეფს „ჯობივართო თქვენ მათ“). მეგრულ ზმნაში პირველი სუბიექტური პირის ნიშნის პოვნიერება, ერთი მხრივ, დამოკიდებულია დიალექტურ არეალზე, ხოლო, მეორე მხრივ, მეზობელ ბგერაზე (Кипшидзе 1914:055-056, 075), რის გამოც, გარჩევა ხშირად კონტექსტის//დისკურსის ფარგლებში ხდება (ამის შესახებ შემაჯამებელი მსჯელობა ვრცლად იხ. კარტოზია და სხვ., 2010:153-164).

მთქმელი წარმოგვიჩენს არა მხოლოდ საკუთარ, ორიგინალურ ნააზრევად, არამედ ადასტურებს სხვის თანამონაწილეობასაც. ცალკე უნდა გამოიყოს შემთხვევები, როდესაც პირველი პირი გამოყენებულია სხვისი ნათქვამის გადმოცემისას. ასეთ დროს ორგვარი შემთხვევა გვაქვს:

ა) *სხვა პირებთან კომბინაციაში მატერიალურად წარმოდგენილია I პირის ნაცვალსახელი:*

ქართული:

- (27) მამალს უთქვია: მე კი ვიყივლებ და გინდა გათენდეს, გინდ – არაო (ქართ. ანდ. II:115);
- (28) ნიორს უთქვამს: ვაი იმ პირსა, საიდანაც მე ჩავალო და ნეტავი იმ მუცელსა, სადაც მე ვიქნებიო (იქვე:141);
- (29) ძროხამ სთქვა: დასაბმელი მიშოვნე და საწოლს მე ვიშოვნო (იქვე:220).

მეგრული:

- (30) ბაღანაქ თქუა: წიწით მა, ფაფუთ მა, ბებით მა, ბაბუთ მა, ბაბათ მა დო წანათ მავა. „ბავშემა თქვაო: ხორციც მე, ფაფაც მე, ბებიაც მე, ბაბუაც მე, მამაც მე და წლებიც მეო“ (შერ. მემ.:18);
- (31) გორდიქ თქუა: დობჭკადით დო ჩახათიშა¹³ მა ხოლო ულია (იქვე:32). „გომბეშომ თქვა: დამჭედეთ და ჩახათში მეც წავალო“;
- (32) ქოთომქ თქუა: ხოჯი დოცვილესგნ, მა ქიგმოცვილესია, შხური დოცვილესგნ, მა ქიგმოცვილესია, დეჯი დოცვილესგნ, მა ქიგმოცვილესია, მუთუნ ვაცვილესგნ, იშენი მა ქიგმოცვილესია. „ქათამმა თქვაო: ხარი დაკლეს, მე დამაკლეს, ცხვარი დაკლეს, მე დამაკლეს, ღორი დაკლეს, მე დამაკლეს, არაფერი დაკლეს, მაინც მე დამაკლესო“ (იქვე:143).

ლაზური:

- (33) ბუტკუჯიქ თქვერენ: მა-ნა მებუჭკომარე კოჩი დოლურატუკონ-ნა, არ კოჩიშენი არ ფუთი თოფური დობიქომტია. „ფუტკარს უთქვამს: ჩემგან დაკბენილი კაცი რომ მომკვდარიყო,¹⁴ ერთი კაცისთვის ერთ ფუთ თაფლს გავაკეთებდიო“ (შერ. მემ.:205);
- (34) შარვალი-გებუეის, „ირიქ მა მოწკერსა“, უჩქინ. „შარვალდაკერებულს, „ყველა მე მიყურებსო“, ჰკონია“ (იქვე:258).

¹³ ბეჭდურ ვერსიაში წარმოდგენილი ტოპონიმი „ჩახათი“ არასწორია. ვფიქრობთ, რომ აქ უნდა იყოს „ჩოხათი“ (ისტორიული ტოპონიმი სამეგრელოში, ზუგდიდის რაიონში), რომელიც „დასახელებულია ლევან II დადიანის დროინდელ დოკუმენტში. აქ ცაიშის ეპისკოპოსის ერთ-ერთი სასახლე ყოფილა. ვარაუდობენ, რომ მდებარეობდა დარჩელში“ (ცხადაია 2007:117).

¹⁴ სიტყვასიტყვით: მე რომ დამიკბენია, [ის] კაცი რომ მომკვდარიყო.

ბ) I პირის ნაცვალსახელი მატერიალურად არ არის წარმოდგენილი სხვათა სიტყვიან ანდაზაში, მაგრამ ყველგან იგულისხმება.¹⁵

ქართული:

- (35) აქლემს უთქვამს: რომ არ დამაჩოქებდნენ ქვეყანას ავიკიდებლილ (ქართ. ანდ. II:16);
- (36) აღმართმა სთქვა: ვაჟკაცი მოვლალე ბერმა კაცმა მოძლალა (იქვე:17);
- (37) კამეჩმა სთქვა: ქვეყნის დანგრევისა რომ არ მეშინოდეს, ისეთს გავიქცეოდი, რომ ფრინველიც ვერ მოძეწოდად (იქვე:99);

მეგრული:

- (38) გლახა მენძელიში ჯოლორქ თქუა: ქუაჩი¹⁶ – სტუმარქ მემენდურუ, ვავაჩი – მენძელქია. „გლახა მასპინძლის ძაღლმა თქვა: ვუკბინე – სტუმარი დამემდურა, არ ვუკბინე – მასპინძელიო“ (შერ. მემ.:29);
- (39) ჩხომქ თქუა: – ორაგადალი (ორაგადე) ბრელი მიღუ, მარა პიჯი წყართი მაფუნდა ეფშა. „თევზმა თქვა: სათქმელი ბევრი მაქვს, მაგრამ პირი წყლითა მაქვს სავსეო“ (იქვე:166);
- (40) ჭყონქ თქუა: ოში წანას ცხვენს ქგმვობუდია დო დახე ლოფხუმაფექია. „მუხამ თქვა: ასი წელი სხვენზე ვიყავ დადებული და კინაღამ გაემხმარგარო“ (იქვე:180).

ლაზური:

- (41) მოუთიქ თქვერენ: ბერეფე ნა მაყუჭკულე პიჯის ნოსთონი ქემაზღუ-აა. „დათვს უთქვამს: რაც შვილები შემეძინა, იმის შემდეგ პირში გემო დამეკარგაო“ (შერ. მემ.:233);
- (42) მოლლა ცხენიშენ მელუ-ში: – ზათთან ცხენიშენ გეფთამინტუ-აა. „მოლა ცხენიდან რომ ჩამოვარდა: [თქვა] – მაინც ცხენიდან უნდა ჩამოვსულიყავიო“ (იქვე: 235);
- (43) ჩხომიქ თქვერენ: ოთქუში დილო მიღუნ, ჰამა პიჯი წყართენ მიღუნ დოფშა-აა. „თევზს უთქვამს: სათქმელი ბევრი მაქვს, მაგრამ პირი წყლითა მაქვს სავსეო“ (იქვე:260);

ჩვენი შემდგომი მსჯელობა შეეხება გრამატიკულად მეორე პირს, რომელიც დახასიათებულია შემდეგნაირად: „მოუბარი რომ ვინმეს მიმართავს და მის მიმართ ზმნას იხმარს, რომელიც ამ ვინმეს მოქმედებას გადმოგვცემს, ის ზმნა იქნება მეორე პირის ფორმით“ (შანიძე 1953:170). ქართული **შენ** პირის ნაცვალსახელის ფარდად

¹⁵ უნდა შევნიშნოთ, რომ ქართულ, მეგრულ და ლაზურ ანდაზებში აღნიშნული ჯგუფი უფრო ხშირია.

¹⁶ აღნიშნულ ფორმაში I სუბიექტური პირის ნიშანი ა ხმოვნის წინ დაკარგულია (ქუ-აჩი←ქუ-ვ-აჩი).

მეგრულში გვაქვს **სი**, ხოლო ლაზურში – **სი-//სი-ნ**. ქართული მეორე პირის კუთვნილებითი ნაცვალსახელის **შენ**-, (**შენ*) ფორმას კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრ. **სქან**- (**სკან**-**სქან**-**შქან*-) და ლაზ. **სქან**- (**ცქან**-**სქან**-**შქან*-) (ფენროსი, სარჯველაძე 1990:381). რაც შეეხება მრავლობით რიცხვს, „მეგრული **თქვან**- და ლაზური **თქვან**- კანონზომიერად შეესატყვისება ქართულ **თქვენ**- ძირს“ (იქვე:154).

ანდაზის ენაში, მსგავსად I პირისა, II პირიც „უფრო მეტად აღნიშნავს ცნობიერების ცენტრს... „შენ“-ის ზოგადი გაგებით ხმარება აპელირებს ადრესატის გამოცდილებების ცნობიერებაზე. ბევრ ანდაზაში „შენ“ ნაცვალსახელის ხმარება ფორმალურად დაკავშირებულია მსმენელების მიმართ მოწოდებითი ფუნქციის გამოხატვულ ფორმებთან“ (ბოლდერი 2014:76). საინტერესოა, რომ ზოგადი დაკვირვებით მეორე პირის ფორმების გამოყენება ქართულ, მეგრულ და ლაზურ ანდაზებში, პირველ პირთან შედარებით, გაცილებით პროდუქტიულია. ეს ფაქტი შეიძლება აიხსნას იმით, რომ ანდაზით გადმოცემული დამრიგებლური შინაარსის სიტყვების ადრესატი უმთავრესად მეორე პირია, რომლის მისამართითაც მოქმელი იყენებს უშუალო მიმართვის ფორმებს და ამით უფრო მეტად უახლოვდება მას, თავს მსმენელის თანაზიარად წარმოაჩენს. ე.ი. ანდაზაში მოქმელი მიმართავს მეორე პირს და მოუწოდებს, ასწავლის, ურჩევს, გამოცდილებას უზიარებს მას. ამასთან, ანდაზებში, როგორც პირველი პირის შემთხვევაში გვქონდა, მეორე პირიც ხშირად განზოგადებულია და მოკლებულია კონკრეტიზაციას, „ვინაიდან „შენ“ აქ არ არის საუბრის სიტუაციასთან დაკავშირებული“ (ბოლდერი 2014:76). ანდაზებში II პირის გამოყენების ორგვარი შემთხვევა გვაქვს:

ა) სხვა პირებთან კომბინაციაში მატერიალურად წარმოდგენილია მეორე პირის ნაცვალსახელი:

ქართული:

- (44) არა სცმია მამაშენსა, ნურც შენ დასცვეთ მარმაშებსა (ქართ. ანდ. II:11);
- (45) შენ იმისი გეშინოდეს, ვისაც შენი ეშინია (იქვე:198);
- (46) წყალი რომ შენ არ მოგყვეს, შენ მიჰყევით (იქვე:222).

მეგრული:

- (47) დუდშა ხდ ოკო ვეცქუე, შხვაქ ოკო გოცქუასია. „თავი შენ არ უნდა იქო, სხვამ უნდა გაქოსო“ (შერ. მემ.:41);
- (48) ნამ თოლი ხდ გალორენცგნი, თი თოლი გამწოლაფედასია. „რომელი თვალიც შენ გატყუებს („გალორებს“), ის თვალი ამოვარდნილიყოსო“ (იქვე:103);
- (49) ხდ ვაიჩქნდა, შხვას ქულუჯერია. „თუ შენ არ იცოდე, სხვას დაუჯერეო“ (იქვე:121);

ლაზური:

- (50) ბაშქას კუი ვარ უნთხორა, ხდ ქოდლოლაფ. „სხვას ორმო არ გაუთხარო, შენ ჩავარდები“ (შერ. მემ.:203);
- (51) მაქვალი სქანი ხდ გეტახი. „შენი კვერცხი შენ მოტაფე“ (იქვე:230).

ბ) მეორე პირის ნაცვალსახელი არ არის წარმოდგენილი, მაგრამ მასზე ზმნური ფორმა მიუთითებს.¹⁷

ქართული:

- (52) მადლი ჰქენი, მარილიც მოყარულ (ქართ. ანდ. II:115);
- (53) სანამ შეხვიდოდე გამოსვლაზე იფიქრელ (იქვე:163);
- (54) ყმაწვილო, სიარულში გეტყობალ (აკარგვიანობა) (იქვე:195).

მეგრული:

- (55) ახალი მოჯგირეშენი ჯვეშის ნუ მილქოთა. „ახალი მოყვრის გამო ძველს ნუ დაკარგავ“ (შერ. მემ.:16);
- (56) გაბედი ღო ბედი გაშინია. „გაბედე და ბელს იშოვიო“ (იქვე:21);
- (57) გერმა ქუგომქურუნიადა, ტყაშა ოკო ვედევა. „მგლისა თუ გეშინიაო, ტყეში არ უნდა წახვიდეო“ (იქვე:26);

ლაზური:

- (58) აღჩადი ღობერის კოლაი მუჟიცხონტიინენ. „დაბალ ღობეზე ადვილად გადახტები“ (შერ. მემ.:198);
- (59) აღან დერდიქ მჯვეში გოგოჭკენდინაფამს. „ახალი დარდი ძველს დაგავიწყებს“ (იქვე:201);
- (60) ეთვალუს ოწკედი ღო კუჩხე ეშო გონთხი! „საბანს შეხედე და ფეხი ისე გაშალე!“ (იქვე:213);

იშვიათად, მაგრამ დასტურდება ისეთი ანდაზებიც, რომლებშიც II პირის ნაცვალსახელით და//ან ზმნური ფორმით წარმოდგენილი ერთეულები მრავლობით რიცხვში ღვას:

ქართული:

- (61) ბებერმა სოქვა, ხარჯს ეწევითა ბარემ მეც დამაქორწინეთო (ქართ. ანდ. II:22);
- (62) დელა დკითხეთ და კვიცი ისე იყიდეთ (იქვე:46);
- (63) იმერელი სახლში შეუშვეს, და – ხმალი მალლა დამიკიდეთო (იქვე:93).

მეგრული:

- (64) გერს სახარებას უკითხენდესია, მალას გათეთია, ემერი შხურს ვორწყეჟია. „მგელს სახარებას უკითხავდნენ და მალე გაათავეთ, ეგერ ცხვარს ვხედავო“ (შერ. მემ.:25);
- (65) ოსური ღურუღუა ღო კაბა ქომციდითია, იძახუღუა. „ქალი კვდებოდაო და კაბა მიყიდეთო, იძახდაო“ (იქვე:110);

¹⁷ აღსანიშნავია, რომ ასეთი ტიპის ანდაზები უფრო ხშირია.

(66) ხატქი თქუა: დიდი კოჩიწკუმა ქაწმაფორითია დო ღარიბწკუმა გომწყითია. „ხატმა თქვა: მდიდარ კაცთან ჩამომეფარეთ და ღარიბთან – გამხსენითო“ (იქვე:182).

ლაზური:

(67) აღანი ძირომელის ფარა მო გუწუხმეთ. „ახლის მნახველს ფულს ნუ გამოართმევთ“ (შერ. მემ.:202);

(68) ღულლა თქვანი კაი დოქანი დო მუთუ ვარ გალოდენან. „თქვენი საქმე კარგად გეჭიროთ და არაფერი მოგივათ“ (იქვე:211);

(69) ოკითხუ დო ოჭარუ ვა იგურათ-ნა, ხე ჭკონდინერი, კაპულა გესთიქერი გლხთათუ! (იქვე:244). „კითხვას და წერას თუ არ ისწავლით//რომ არ ისწავლოთ, ხელეზამსკლარი, ზურგდაფრეწილი იარეთ!“

- ზოგჯერ მეორე პირი სხვათა სიტყვის გადმოცემისას არის გამოყენებული:

ქართული:

(70) აფხაზს დაუწყევლია: „ღმერთმა არც შენ გაცოდინა და არც სხვისა დაგეჯერალ“ (ქართ. ანდ. II:14);

(71) ერთ კაცს სიკვდილი დაემუქრა: „შვილს მოგაკლავ“-ო. – შენი ამბავი რომ ვიცი, არ გამიკვირდებო (იქვე:54);

(72) წყევლამა სთქვა: სწორ გზაზე დამაყენე, თორემ ისევ შენთან მღვალო (იქვე: 224).

მეგრული:

(73) აფხაზაქ უწუ ბალირეს: სი ოხერი, ირო წიწილა რექიაო?! „აფხაზმა უთხრა ბელურას: შე ოხერო, სულ მუდამ წიწილა უნდა იყო (რომ მუდამ წივიო)?!“ (შერ. მემ.:15);

(74) ურიაქ თქუა: სქანი ვაჩქუდასია დო შხვაში ვაგაიგონებუდასია. „ებრაელმა თქვაო: შენი არ იცოდეთ და სხვისი არ გცოდნოდესო (გაგეგონოსო)“ (იქვე:16);

(75) ჭყალაქ თქუა: სქანით ვარჩქინუდასია დო შხვაშა ვადააჯერებუდასია. „წყევლამ თქვაო: შენით არ გცოდნოდესო და სხვისთვის არ დაგეჯერებინოსო“ (იქვე:180).

ლაზური:

(76) ამა ღუნა სულთან სულეიმანის ვარ დოსქიდერენ დო სი დოგოსქი-ღუნია? „ეს ქვეყანა სულთან სულეიმანს არ შერჩენია და შენ შერჩებაო?“ (შერ. მემ.:198);

(77) არ შეი ორა მუშის ვა ვინა, ხოლო სიეგოტრუხუნ-და. „თუ ერთი რამ თავის დროზე არ გააკეთე, ისევ შენ დაგატყდებო“ (იქვე:201);

(78) ღალი ემთი ულუნ-მა-ში, ქო-მა უწვი. „მდინარე აღმა მიდისო რომ გეტყვის, კიო უთხარი“ (იქვე:256).

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ქართულ, მეგრულ და ლაზურ ანდაზებში შესაძლებელია ერთსა და იმავე წინადადებაში ორი ან/და სამი სხვადასხვა პირის ნაცვალსახელი ერთდროულად იყოს წარმოდგენილი. ამგვარი კონტექსტები საინტერესოა იმ თვალსაზრისითაც, რომ აქ უკვე პირთა კომბინაციის შეცვლამ ან ნაცვალსახელების გადაადგილებამ შეიძლება გამოიწვიოს ანდაზის შინაარსობრივი წყობის დარღვევა, მისი პრაგმატული დანიშნულების ცვლილება.

საკითხი უფრო ნათელი რომ გახდეს, მივმართოთ კიდევ ერთ – **პერმუტაციის მეთოდს**, რომელიც ენათმეცნიერებაში ერთ-ერთ აგრეთვე გავრცელებულ ხერხს წარმოადგენს და „გულისხმობს ენობრივი ელემენტის გადაადგილებას ელემენტთა ერთიან ჯაჭვში“ (თანდაშვილი 2016:20). თვალსაჩინოებისთვის გამოვავლებთ შემდეგი პარემიული ერთეული:

(79) **მე** ქორწილში წავეთრევი და **შენ** კი ნახირში წაბრძანდიო (ქართ. ანდ. II:121).

შევუცვალოთ ადგილები პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელებს და ისე „გადავწეროთ“ მოყვანილი ანდაზა:¹⁸

(79¹) **შენ** ქორწილში წაეთრევი და **მე** კი ნახირში წაბრძანდებიო.

ნათელია, რომ 79 და 79¹ ანდაზები შინაარსობრივი თვალსაზრისით აბსოლუტურად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. ამდენად, პერმუტაციის მეთოდმა აჩვენა, რომ ერთი ანდაზის ფარგლებში სხვადასხვა პირის ნაცვალსახელთა პოზიციებისას ამ უკანასკნელთა თავისუფალი გადაადგილება ზოგჯერ შეუძლებელია. ზემოთქმულის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ კიდევ რამდენიმე მაგალითს:

ქართული:

(80) **შენ** რომ სასწავლებლად მიდიოდი, **მე** ნასწავლი მოვდიოდი (ქართ. ანდ. I:148);

(81) **მე** შენკენ და **შენ** ეშმაკებისკენო (<http://idioms.tsu.ge/?p=12929>);

(82) **მე** გეტყვი და **შენ** გინდა, ყინულზე დაიწერეო (ქართ. ანდ. II:120);

მეგრული:

(83) **მა** ღო ჩქიმ ოსურქ (ჩილქ) ღუმა ფსხუნითია ღო **ხი** მუთუნქ ვარხვადუა. „მე და ჩემმა ცოლმა წუხელ ვითათბირეთ და შენ არაფერი შეგ ხვდაო“ (შერ. მემ.:81);

(84) **ხი** წისქვილმა მიდაზოჯია ღო **მა** ღიარაშა მიღებსერგელქია. „შენ წისქვილში წაბრძანდი, მე ქორწილში წავეთრევიო“ (შერ. მემ.:81);

(85) **მა** სქანსურე ვორექ ღო **ხი** ეშმაკისურევა. „მე შენსკენ და შენ ეშმაკისკენო“ (იქვე:83);

¹⁸ ისევე, როგორც ზემოთ, სუბსტიტუციის მეთოდის გამოყენებისას, ამ შემთხვევაშიც პერმუტაციის მეთოდს ვიყენებთ გარკვეული სახეცვლით: გადავაადგილებთ პირის ნაცვალსახელებს და ენობრივად გამართული წინადადების მისაღებად მათვე ვუთანხმებთ შესაბამის ზმნურ ფორმებსაც.

ლაზური:

- (86) დაა მან დო ოკულე სინ. „ჯერ მე და მერე შენ“ (შერ. მემ.:208);
- (87) სი ნა გიჩქინკონაი, მან გამოჭკონდუნ-და. „შენ რომ იცი, იმდენი, მე მაიწყ-ლებო“ (იქვე:250);
- (88) ფუჯი-სქანიქ ინჭვალს, ხოჯი-ჩქიმიქ მოთ ვა ინჭვალს? „შენი ძროხა იწვე-ლება, ჩემი ხარი რატომ არ იწველება?“ (იქვე:254).

ამგვარი მაგალითების საწინააღმდეგოდ, დასტურდება ისეთი ანდაზებიც, რომლებშიც პირთა კომბინაციის შეცვლა ან ნაცვალსახელების გადაადგილება პარემიული ერთეულის შინაარსობრივ მხარესა და პრაგმატულ დანიშნულებას არსებითად არ ცვლის. აქედან გამომდინარე, შემდეგ ჯგუფად შეგვიძლია გამოვყოთ შემთხვევები, როდესაც ერთი ანდაზის ფარგლებში სხვადასხვა პირის ნაცვალსახელთა პოზიტივებისას ამ უკანასკნელთა თავისუფალი გადაადგილება პარემიის შინაარსს არ არღვევს:

ქართული:

- (89) შენ დაუკარ – მე მეამა, მე დაუკარ – შენ გეამა (ქართ. ანდ. I:148);
- (90) შენც ბატონი, მეც ბატონი, ამ ცხენს ვინლა შეკაზმავსო?
(<http://idioms.tsu.ge/?p=9304>);¹⁹

მეგრული:

- (91) ზისხირქ უწუა ტანს: მა სი ქეშემნახია დო მა სი ქეშეგინახუქია. „სისხლმა უთხრა ტანს: „შენ მე შემინახე და მე შენ შეგინახავო“ (შერ. მემ.:49);
- (92) სი – პატონი, მა – პატონი, ცხენც მიქ გედვას ონანგერი? „შენ – ბატონი, მე – ბატონი, ცხენს ვინ დაადვას უნაგერი?“ (იქვე:121);
- (93) შიში სი ქუმიძირი დო რულას (რტინას) მა გომირანქია. „შიში შენ მაჩვენე და გაქცევას მე გიჩვენებო“ (იქვე:157).

ლაზური:

- (94) ღურას სქანი ჩქიმი ვარ უჩქინ. „სიკვდილმა შენი და ჩემი არ იცის“ (შერ. მემ.:257);
- (95) ჩქუნ ბჭართ, თქვან იკითხომთ, თქვან ჭართ დო ჰეთეფექ იკითხან! „ჩვენ დავწერეთ – თქვენ სწავლობთ, თქვენ დაწერეთ და იმათ ისწავლონ!“ (იქვე:260).

როგორ შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ გაანალიზებულ ანდაზებში, ერთ შემთხვევაში პირთა კომბინაციის ცვლილება, მაშასადამე, პირის ნაცვალსახელთა მიმ-

¹⁹ კონკრეტულად ამ და მსგავს მაგალითებში პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელთა თავისუფალ მონაცვლეობას ხელს უწყობს ისიც, რომ მსაზღვრელი წევრი (ამ შემთხვევაში „ბატონი“) მათ საერთო აქვთ.

დეგრობისა და ადგილმდებარეობის შეცვლა ანდაზის შინაარსს არ არღვევს, ანდაზით გადმოცემულ ძირითად აზრს არ აფერხებს, ხოლო ამის საპირისპიროდ, სხვა შემთხვევაში პირის ნაცვალსახელთა გადაადგილებისას ან სხვა აზრი გადმოცემა, ან დამრიგებლური შინაარსი საერთოდ იკარგება? ვფიქრობთ, რომ ამ შემთხვევაში გადამწყვეტია ის, თუ ვისი პოზიციიდან ითქმის ანდაზური სიბრძნე. თუკი ამოსავალი პირველი პირის პერსპექტივაა და, ამასთან, ანდაზის შინაარსი ემყარება და პირისპირებებს: „დადებითი – უარყოფითი“, „გამოცდილი – გამოუცდელი“, „ბრძენი – უჭკუო“, „მოხერხებული – გულუბრყვილო“ და სხვა, მაშინ, ცხადია, რომ პირველი პირი (რომელიც ხშირად მთხრობელის, სხვათა დამრიგებლის როლში გვევლინება) საკუთარ თავს დადებითი (უფრო მოგებიანი) პოზიციიდან წარმოაჩენს, ხოლო მეორე პირს რჩევა-დარიგებისა და მოწოდების ობიექტად აქცევს. პარემიებში პირველი პირის უპირატესობა, მეორე პირთან შედარებით, სწორედ ამგვარი დაპირისპირების გზითაა შენიღბული.²⁰ ზემოთქმულის დასამტკიცებლად ავიღოთ შემდეგი ანდაზა:

(96) მე გეტყვი და შენ, გინდა, ყინულზე დაიწერეო (ქართ. ანდ. II:121).

„გადავწეროთ“ ეს ანდაზა სინტაქსური ტრანსფორმაციის (resp. პარაფრაზის) მეთოდის გამოყენებით ისე, რომ მასში გადმოცემული ძირითადი აზრი არ დაირღვეს.²¹ შედეგად მივიღებთ ამგვარ აზრობრივ-შინაარსობრივ ეკვივალენტს:

მე ჩემს მოვალეობას შევასრულებ (სწორ გზას განახებ, ჭეშმარიტებას გაზიარებ) და გაითვალისწინებ თუ არა (ე.ი. შედეგს გამოიღებს თუ არა), შენზეა დამოკიდებული.²²

განვიხილოთ კიდევ ერთი მაგალითი:

(97) შენ რომ სასწავლებლად მიდიოდი, მე ნასწავლი მოვდიოდი (ქართ. ანდ. I:148).

„გადავწეროთ“ აღნიშნული ანდაზა შემდეგნაირად:

შენ როცა რაღაც საქმის კეთებას იწყებ, მე იგი უკვე დამთავრებული მაქვს (ე.ი. მე შენზე ერთი ნაბიჯით წინ ვარ).

ამრიგად, აშკარაა, რომ ორივე შემთხვევაში (ანდაზები 96, 97) ჩანს მოსაუბრის მოგებიანი პოზიცია მიმართვის ობიექტთან შედარებით და პირველი პირი მეორე პირთან კონტრასტის გზით ხაზს უსვამს საკუთარ უპირატესობას. სწორედ ეს თავისებურება არის ამგვარ ანდაზებში იმის ერთ-ერთი მიზეზი, რომ პირთა კომბინაციების შეცვლა მაქსიმალურად შეზღუდულია.

²⁰ მიუხედავად აღნიშნული მოსაზრებებისა, ვფიქრობთ, რომ ეს კონკრეტული საკითხი უფრო ვრცელ ემპირიულ მასალაზე ჩატარებულ დამატებით კვლევას მოითხოვს.

²¹ აღნიშნული მეთოდის შესახებ ვრცლად იხ. თანდაშვილი 2016:31-38.

²² შდრ. მამალმა თქვა: მე ვიყივლებ და გინდ გათენდეს, გინდ არაო (<http://idioms.tsu.ge/?p=15445>).

- საანალიზო მასალაში ცალკე უნდა გამოიყოს ანდაზები, რომლებშიც I და II პირები მატერიალურად არ არის წარმოდგენილი, მაგრამ მათზე ზმნური ფორმები მიგვიითითებს:

ქართული:

- (98) გღიე, ვერ დაგეწიე, დავეჯექ და მოგიცადეო (ქართ. ანდ. II:35);
- (99) გეუბნები, კედლო, გაიგონე, რეგვენო (იქვე:35);
- (100) მართალში რას იძლევი, რომ ტყუილი გითხრაო (იქვე:116);

მეგრული:

- (101) გლმიტენქენი, დიდას დოგიცვილ, ვაგომიტენქენი, – მუმასია. „თუ გამიშვებ, დედას მოგიკლავ, თუ არ გამიშვებ, – მამასო“ (შერ. მემ.:31);
- (102) ეშე ცა ღო გიშე დიხა, მუ მილუ ღო მუსუ ილა. „ზევით – ცა და ქვევით – მიწა, რა მაქვს და რას წაიღებ“ (იქვე:43);
- (103) ეში გინგორთინუა, ჯოლორს ბაბას უძახგდევე. „ისე გაგზდი („გადაგაქცე“), ძალღს ბაბას უძახოღეო“ (იქვე:43);

ლაზური:

- (104) ვართი მომცქვა, ვართი მემოძიცა. „არც მაქო, არცა დამცინო (ზურგს უკან)“ (შერ. მემ.:214);
- (105) ნოსი შუკა ვა ონ-ჩი, მეგიტახა, ქომექჩა. „ჭკუა კიტრი არაა, რომ მოგიტეხო, მოგცე“ (იქვე:242);
- (106) თიქ გიჭკოუმს-ნა, წანა-სქანის ვა ბოწკე. „თუ თავი გიჭრის, შენს ასაკს არ ვუყურებ“ (იქვე:217).

ამდენად, რეფერენციულობის თვალსაზრისით, ქართული, მეგრული და ლაზური ანდაზების ანალიზმა დაადასტურა მოსაზრება იმის შესახებ, რომ პირველი, მეორე და მესამე პირების დეიქსისის რეფერენციალურად ნეიტრალიზებული განსხვავება ანდაზებში დაკავშირებულია გარკვეულ პრაგმატულ კონტექსტებთან. ჩვენ მიერ გაანალიზებულ ემპირიულ მასალაში გამოჩნდა, რომ მხოლოდით რიცხვზე მეტად პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმებს აქვთ განმაზოგადებელი დატვირთვა. ქართული ჩვენ ნაცვალსახელი (როგორც ინკლუზიური, ისე ექსკლუზიური) და მისი ფარდი ლექსიკური ერთეულები მეგრულსა და ლაზურში მოსაუბრის გარდა მოიაზრებს სხვა პირის უშუალო თანამონაწილეობასაც, რაც განზოგადების საშუალებას იმთავითვე იძლევა და, ამიტომ, მეტად დამაჯერებელი და ეფექტურია, მეტ გავლენას ახდენს მსმენელზე.

საინტერესოა, რომ ანდაზებში პირველი პირის მრავლობით რიცხვთან ერთად განმაზოგადებელი დატვირთვა აქვს პირველი პირის მხოლოდითი რიცხვის ფორმასაც. იგი გარკვეული პრაგმატული შინაარსის მატარებელია. კერძოდ, ასახავს არა რეალურ მოსაუბრეს, არამედ მიუთითებს ანდაზით გამოხატული აზრის უტყუარო-

ბაზე, გადმოსცემს უშუალო გამოცდილებაზე დაფუძნებულ მსჯელობას და ამით კონტექსტს მეტ დამაჯერებლობას სძენს. ამგვარი გზით მოსაუბრე პირდაპირ კავშირსაც ამყარებს მსმენელთან. ამდენად, ქართულ, მეგრულ და ლაზურ პარემიებში პირველი პირის (იქნება ეს მხოლობითი თუ მრავლობითი) პრაგმატული შინაარსი ვერ თავსდება გრამატიკული პირველი პირის, ანუ რეალურად მოსაუბრე პირის, სემანტიკაში. რაც შეეხება II პირის ნაცვალსახელთა მხოლობითი და მრავლობითი რიცხვის ფორმებს, ისინი, ჩვენი დაკვირვებით, პირველ პირთან შედარებით, გაცილებით პროლექტიულია ანდაზებში. ამის მიზეზად შეიძლება დასახელდეს ის ფაქტი, რომ ანდაზაში მეორე პირი მსმენელისადმი მიმართვის უშუალო ობიექტია. მიქმელს მთელი ყურადღება გადააქვს იმაზე, ვისაც მიმართავს (ე.ი. მეორე პირზე) და ურჩევს, არიგებს, მოუწოდებს მას. ამასთან, ანდაზებში, როგორც პირველი პირის შემთხვევაში გვქონდა, მეორე პირიც ხშირად განზოგადებულია და მოკლებულია კონკრეტიზაციას, რის გამოც **შენ** ფორმით წარმოდგენილი მიმართვის ობიექტი არის არა რომელიმე კონკრეტული პირი, არამედ ზოგადად ხალხი.

ლიტერატურა

- ასათიანი 2009:** რ. ასათიანი, ინფორმაციის სტრუქტურირების სინტაქსური მოდელები ქართულში, კრებულში: *ინფორმაციის სტრუქტურირების ძირითადი მოდელები ქართველურ ენებში*, გვ. 14-29, თბილისი.
- აფრიღონიძე 2003:** შ. აფრიღონიძე, მიმართვის ფორმათა სტრუქტურა და ფუნქციონირება ახალ ქართულში, *დისერტაცია* (ხელნაწერის უფლებით), თბილისი.
- ბოედერი 2014:** ვ. ბოედერი, გრამატიკული პირი მეგრულ ანდაზაში, *„ქართველოლოგია“*, №4, გვ. 73-76, თბილისი.
- გამყრელიძე 2008:** თ. გამყრელიძე, ზმნის „პირიანობა“ და „ვალენტობა“, კრებულში: *„ენა და ენობრივი ნიშანი“*, გვ. 113-133, თბილისი.
- თანდაშვილი 2017:** მ. თანდაშვილი, *რეფერენციულობა ქართულში*, ფრანკფურტი-თბილისი.
- თანდაშვილი 2016:** მ. თანდაშვილი, *ქართული ენის ფუნქციური გრამატიკის საფუძვლები*, ბათუმი.
- თანდაშვილი, ფურცხვანიძე 2014:** ზ. ფურცხვანიძე, მ. თანდაშვილი, *კორპუსლინგვისტიკა (გლოსარიუმი და რეგისტრი)*. *Manual of Corpus Linguistics*, Frankfurt University Press.
- კარტოზია და სხვ. 2010:** გ. კარტოზია, რ. გერსამია მ. ლომია თ. ცხადაია, *მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი*, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი.
- ლეჟავა 1959:** ლ. ლეჟავა, ქართული ანდაზების ენა, *ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები*, ტ. I, გვ. 139-264, თბილისი.
- მელიქიშვილი 2005:** დ. მელიქიშვილი, *ქართული ზმნის სისტემური მორფოსინტაქსური ანალიზი*, თბილისი.

- რუსიეშვილი 2005:** მ. რუსიეშვილი, *ანდაზა* (მონოგრაფია), თბილისი.
- ფაჩულია 2012:** ლ. ფაჩულია, მიმართვის სახელურ ფორმათა ჯგუფები მეგრულში ფ. ბრანის კლასიფიკაციის მიხედვით, *კავკასიოლოგიური ძიებანი*, IV, გვ. 109-112, თბილისი.
- ქაროსანიძე 2015:** თ. ქაროსანიძე, მეგრული ანდაზების ენა (სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი), *სამეცნიერო ნაშრომი* (ხელნაწერის უფლებით), თბილისი.
- ქირია და სხვ. 2015:** ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მეძიშიძე, მ. ჩუხუა, *ლაზურ-მეგრული გრამატიკა*. I. *მორფოლოგია*, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი.
- ქობალავა 2008:** ი. ქობალავა, დეიქსისი, ენციკლოპედია *ქართული ენა*, გვ. 140-141, თბილისი.
- შანიძე 1953:** ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, ტ. I, თბილისი.
- ჩიქობავა 1968:** არნ. ჩიქობავა, *მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში*, თბილისი.
- ცხადაია 2007:** პ. ცხადაია, *სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი*, II, *ზუგდიდის რაიონი*, თბილისი.
- ჯანჯღავა 2009:** ც. ჯანჯღავა, *სახელური მიმართვა მეგრულ-ლაზურში*, *კავკასიოლოგიური ძიებანი*, I, გვ. 250-252, თბილისი.
- ჯორბენაძე 1983:** ბ. ჯორბენაძე, *ზმნის ხმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში*, თბილისი.
- Кипшидзе 1914:** И. Кипшидзе, *Грамматика мингрельскаго (иверскаго) языка с хрестоматией и словарем*, СПб.
- Braun 1988:** F. Braun, *Terms of Address: Problems of Patterns and Usage in Various Languages and Cultures*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York.
- Dylgjeri, Kazazi 2013:** A. Dylgjeri, L. Kazazi, Deixis in Modern Linguistics and Outside, *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, May, Vol 2, No. 4, pp. 87-95.
- Fillmore 1966:** Ch. Fillmore, Deictic Categories in the Semantics of “come”, In: *Foundations of Language*, Vol. 2, No. 3 (Aug.), pp. 219-227, Springer.
- Levinson 1983:** S. C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lyons 1997:** J. Lyons, *Semantics 2*, Cambridge University Press, Cambridge
- Stapleton 2017:** A. Stapleton, Deixis in Modern Linguistics, *ESTRO (Essex Student Research Online)*, Vol. 9: pp. 129-149.

ლექსიკონები, წყაროები, ელრესურსები

- ფენრიზი, სარჯველაძე 1990:** პ. ფენრიზი, ზ. სარჯველაძე, *ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ქართული ენის იდიომებისა და ანდაზების ფონდების მონაცემთა ბაზა**, <http://idioms.tsu.ge/> (ბოლო ვერსია: 03. 01. 2019).

შემოკლებები

- ქართ. ანდ. I** – *ქართული ანდაზები*, კრებული მოამზადა და გამოსცა ნატო თათარაშვილმა, გამომცემლობა „სამშობლო“, თბილისი 1999.
- ქართ. ანდ. II** – *ქართული ანდაზები*, შეკრებილი დ. თურდოსპირელის და ემელ. გაბრიჩიძის მიერ 1935 წლის გამოცემის მიხედვით, გამომცემლობა „ჯისიაი“, თბილისი 2003.

შერ. მეშ. – რ. შეროზია, თ. მეშიშიში, *ხალხური სიბრძნე (მეგრული და ლაზური ან-დაზები)*, გამომცემლობა „მსგეფსი“, თბილისი 1994.

Giorgi Jgharkava

Issues Related to I and II Person Deixis in Kartvelian Proverbs

(Based on the empirical material of Georgian, Megrelian and Laz languages)

Summary

It is widely known that the paremic fund fully reveals the culture and mentality of a nation. Therefore, it is a pressing task to carry out a special linguistic study of proverbs as objects of interdisciplinary research. Besides, proverbs reflect the immanent nature and word-building capacities of a given language. A proverb is created by a single person, which is sometimes concrete and sometimes general; therefore, with regard to distribution and interrelation of persons, a proverb reveals interesting and peculiar features. Out of the linguistic peculiarities of proverbs, mention should be made of **person deixis and related pragmatic aspects**. The given paper focuses on the category of reference and the principles of functional distribution of the first and second persons in Georgian, Megrelian and Laz proverbs.

Proverbs are of special interest with regard to reference, as they are general referential units containing a generalized conclusion, wisdom, which is least based on the context and the objects that form part of it. Diverse methods of research and analysis of corresponding empirical material have proved that, in certain cases, first and second persons are used instead of the third person in Georgian, Megrelian and Laz proverbs. Such referentially neutralized difference in the grammatical deixis in proverbs is related to certain pragmatic contexts, namely:

- a. The concept of the speaker is generalized in proverbs in case of both – singular and plural numbers. The pragmatic content of the first person in paremic units does not fall within the semantics of the grammatical I person, i.e. the speaker;
- b. The concept of the speaker in proverbs is generalized to such an extent that it is used to denote the feelings, emotions and experience of any person and not just the speaker. Therefore, the first person plays a far more significant role in the proverb, making its content more convincing. The speaker's argumentation is based on his/her own experience, providing advice and thus establishing a direct link with the hearer;
- c. In proverbs, the second person is also frequently generalized and far from being concrete. The addressee, represented by the pronoun **შენ (you)** is not a concrete person, but people in general. Besides, as compared to the first person, the second person is far more productive, because, in proverbs, II person is the immediate object of address.

თარგმანი

ალექსეი ლიავდანსკი

**დასავლურსემიტური ანბანის წარმოშობა და
განვითარების ადრეული ეტაპები¹**

ეს ნარკვევი მიზნად ისახავს, მოგვცეს საერთო წარმოდგენა სემიტური ანბანური დამწერლობის ჩასახვისა და თავდაპირველი განვითარების შესახებ. ნარკვევის მიზანი არ არის დასავლურსემიტურიდან წარმოქმნილ ანბანთა მთლიანი მრავალფეროვნების ჩვენება.

ტერმინ „ანბანს“ გამოვიყენებთ ტრადიციული, ფართო, მნიშვნელობით. უმრავლესობა აქ განხილული დამწერლობის ანბანური სისტემებისა მეცნიერებაში განიხილებოდა როგორც სილაბური დამწერლობის ნიმუშები (ი. გელები), მაგრამ ამ საკითხის განხილვა, რომელიც მიეკუთვნება დამწერლობის თეორიის სფეროს, ამ მიმონილვის მიზანს არ წარმოადგენს.² ნარკვევში ჩართულია ცნობა პროტობიბლოსური სილაბური დამწერლობის შესახებ, ვინაიდან, ალბათ, რამდენადმე უშუალოდ უკავშირდება ანბანის წარმოშობის პრობლემას.

ნარკვევი შედგება ორი ნაწილისაგან: პირველ ნაწილში განიხილება დასავლურსემიტური ანბანის წარმოშობის ზოგადი პრობლემატიკა; მეორე ნაწილში მოცემულია ინფორმაცია დამწერლობის თითოეული განხილული სისტემის შესახებ მათი სახესხვაობებით.

ანტიკური ტრადიციის უტყუარობა, რომელიც ფინიკიელებს მიაწერს ანბანის გამოგონებას, არქეოლოგიური აღმოჩენების ეპოქის დადგომამ ეჭვქვეშ დააყენა. XIX-XX სს. მიჯნაზე საკითხს ანბანის იდეის წყაროს შესახებ ჰქონდა ორი ძირითადი შესაძლო გადაწყვეტა: ანბანი გადმოღებულია ან ეგვიპტელებისგან, ან შექმნილია შუმერულ-აქადური ლურსმული დამწერლობის გავლენით. ამ დავაში გადა-

¹ А. К. Лявданский, Происхождение и ранние этапы развития западносемитского алфавита, Энциклопедия «Языки мира», Семитские языки: аккадский язык, северозападносемитские языки, Российская академия наук, институт языкознания, Издательство «Academia», Москва, 2009, 811-821.

² გრამატოლოგიაში, სხვადასხვა მახასიათებლის გათვალისწინებით, სემიტური დამწერლობის ტიპს ეწოდება სილაბური (სინტაგმატიკური მახასიათებელი), კონსონანტური (პარადიგმატიკური მახასიათებელი), კონსონანტურ-სილაბური (პარადიგმატიკულ-სინტაგმატიკური მახასიათებელი), კვაზიალფაბეტური (გრაფემები მხოლოდ თანხმოვნებისთვის მოიპოვება), ან აბჯადი (არაბ. abjadīyya „ანბანი“), რომელიც შედარებით უფრო გვიანდელი ტერმინია (მთარგმ.).

მწვეტი გახდა 1905 წელს პროტოსინაიური წარწერების აღმოჩენა და ა. არდინერის (1916) გამოკვლევა, რომელმაც დაასაბუთა გენეტიკური კავშირი ეგვიპტურ იეროგლიფიკასა და პროტოსინაიურ პიქტოგრაფიას შორის.

პროტობიბლოსური დამწერლობის გაშიფვრას შეიძლება დიდი წვლილი შეეტანა ანბანის წარმოშობის პრობლემის გადაწყვეტაში. არაერთხელ გამოთქმულა ვარაუდი, რომ პროტობიბლოსური დამწერლობა, როგორც პროტოსინაიური, არის გარდამავალი ფორმა ეგვიპტური იეროგლიფიკიდან ხაზოვან ანბანამდე. მაგრამ ჯერჯერობით შეუძლებელია დანამდვილებით მტკიცება, რომ პროტობიბლოსური ტექსტები დაწერილია რომელიმე სემიტურ ენაზე.

ამჟამად დასავლურსემიტური ანბანის გამოჩენის ადგილისა და დროის განსაზღვრა დიდად დამოკიდებულია პროტოსინაიური წარწერების დათარიღებაზე. მკვლევართა უმრავლესობა, უ. ოლბრაიტის კვალდაკვალ, პროტოსინაიურ ანბანს ათარიღებენ ახალი სამეფოს ეპოქის დასაწყისით (ძვ. წელთაღრიცხვის II ათასწლეულის შუა პერიოდი). ყურადღებას იმსახურებს სხვა თვალსაზრისიც, რომელიც გამოთქვა ა. ვან დენ ბრანდენმა და მოგვიანებით ბ. ზასმა: პროტოსინაიური წარწერები შეიქმნა ძვ. წელთაღრიცხვის XVIII ს.-ში, სანამ ეგვიპტელები მიატოვებდნენ მალაროებს სერაბიტ-ელ-ხადიმში. ამ თეორიის ფარგლებში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმ ფაქტს, რომ სწორედ შუა სამეფოს ეპოქის პერიოდში (ძვ. წელთაღრიცხვის XXI-XVIII სს.) ეგვიპტელები ფართოდ გამოიყენებდნენ „ანბანურ“ (მონოკონსონანტურ) ნიშნებს უცხოურ სახელთა ჩასაწერად მაშინ, როცა ახალი სამეფოს პერიოდში (ძვ. წელთაღრიცხვის XVI-XI სს.) ეგვიპტეში დაიწვეს ტრანსკრიფციის სხვა სისტემის გამოყენება, ე.წ. კომბინირებული დამწერლობა (ГРУППОВОЕ ПИСЬМО). თუ ეს დათარიღება უტყუარია, მაშინ ანბანის აღმოცენების ადგილად უნდა მივიჩნიოთ სინაის ფირუზის მალაროები; ხოლო თუ უტყუარია უ. ოლბრაიტის თვალსაზრისი, მაშინ, პროტოქანაანური ეპიგრაფიკული მასალის გათვალისწინებით ძვ. წელთაღრიცხვის XVII-XVI სს., მოგვიწევს გადავიტანოთ ანბანის ჩასახვის ადგილი სამხრეთ ქანაანში. ამ დისკუსიისათვის ეგვიპტეში (ვადი-ელ-ხალი) 1999 წ. ნაპოვნი ორი ანბანური დამწერლობის პუბლიკაციამ და დათარიღებამ საყურადღებო მნიშვნელობა უნდა შეასრულოს.

პროტოსინაიური დამწერლობის აღმოჩენისა და მისი დასავლურსემიტურ პროტოანბანად ინტერპრეტაციის შემდეგ საკითხი დადგა იმის შესახებ, როგორ მიეყვებოთ კვალდაკვალ პროტოსინაიურ პიქტოგრაფიასა და ხაზოვან ფინიკიურ დამწერლობას შორის კავშირს. გარდამავალ ფორმათა ძიებამ მიგვიყვანეს დადებით შედეგებამდე: XX ს.-ის განმავლობაში აღმოჩნდა 20-ზე მეტი წარწერა დამწერლობის ნიმუშებით, რომლებიც ასახავენ ანბანის განვითარების სხვადასხვა ეტაპს ძვ. წელთაღრიცხვის II ათასწლეულში (პროტოქანაანური დამწერლობა). დასავლურსემიტური ანბანის ევოლუციის სურათი არსებითად შეივსო უგარითული ძეგლების აღმოჩენით, რომლებმაც უჩვენეს, რომ ამ პერიოდში აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვის-

პირეთში საზოგადოებრივ ანბანთან ერთად ვითარდებოდა აგრეთვე ლურსმული, იგივე სოლისებრი, ანბანური ტრადიცია ორი განშტოებით („გრძელი“ და „მოკლე“ უგართული ანბანები, იხ. ტაბულა 3). შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ II ათასწლეულის მეორე ნახევარში ამ რეგიონში ანბანური დამწერლობის ორი სისტემა ერთმანეთს უწყვედა კონკურენციას – საზოგადოებრივი და ლურსმული, რომელთაგან უკანასკნელმა ძვ. წელთაღრიცხვის XI ს.-ისათვის დაკარგა თავისი მნიშვნელობა.

პროტოსინაიურ და პროტოქანაანურ დამწერლობათა ზოგიერთი ნიშნის მსგავსება სამხრეთარაბულ დამწერლობასთან, აგრეთვე კულტურულ-ისტორიული მოსაზრებები დიდი ხანია, კარნახობდნენ მკვლევრებს, რომ სამხრეთსემიტური დამწერლობა, სავარაუდოდ, მომდინარეობს დასავლურსემიტურისგან. ამ მიმართულებით კვლევაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ბეით-შემეშის თიხის ფირფიტის წარწერის ინტერპრეტაციამ, რომელიც, დამწერლობის ხასიათის მიხედვით, მიეკუთვნა „მოკლე“ უგართული დამწერლობის ნიმუშებს.

ა. ლუნდინმა მოახერხა, ეჩვენებინა, რომ ეს წარწერა (უ. ფ. ოლბრაიტმა წაიკითხა როგორც შელოცვა), რომელიც რთულად დაექვემდებარა გამიფვრას, წარმოადგენს თანმიმდევრობით დალაგებულ ანბანურ ნიშნებს სამხრეთ-სემიტური ტრადიციის შესაბამისად (*h, l, h, m*). ქანაანში II ათასწლეულში კიდევ ერთი („სამხრეთ-სემიტური“) ანბანური ტრადიციის არსებობის შესახებ ვარაუდმა პოვა დამატებითი მტკიცებულება მეორე ლურსმული ანბანური ფირფიტის, *h, l, h, m* ნიშანთა თანმიმდევრობით, პუბლიკაციის შემდეგ 1995 წელს (პ. პორდრიო და დ. პარდი).

ამგვარად, ქანაანში II ათასწლეულში თანაარსებობდა ანბანური დამწერლობის რამდენიმე სახესხვაობა, რომელთაგან ერთ-ერთმა საწყისი მისცა სამხრეთსემიტურ დამწერლობას (ი. ნავეს თანახმად, პროტოარაბული მემკვიდრეობით), ხოლო მეორემ – ფინიკიურს (იხ. ტაბულა 2). რა დროს გადაიღეს ბერძნებმა დასავლურსემიტური ანბანი, უცნობი რჩება. კლასიკურ ფილოლოგიაში ჩამოყალიბდა შეხედულება, რომ ეს შეიძლებოდა მომხდარიყო არაუადრეს VIII ს-ისა – პერიოდში, როდესაც ყველაზე ადრეული ბერძნული ანბანური წარწერების დათარიღებაა მიღებული. ისრაელიელი მკვლევარი ი. ნავე, რომელიც ემყარება პროტოქანაანური და არქაულ ბერძნულ დამწერლობათა შედარებით პალეოგრაფიულ ანალიზს, გამოვიდა რეკოლუციური მტკიცებით იმის შესახებ, რომ ეს შეიძლებოდა მომხდარიყო გაცილებით ადრე – დაახლოებით ძვ. წელთაღრიცხვის 1100 წელს. მ. ბერნალის უფრო მეტად ექსცენტრიკული თვალსაზრისი, რომლის თანახმად, ბერძნებმა ანბანი გადმოიღეს დაახლოებით ძვ. წელთაღრიცხვის 1400 წ., მომხრეებს თითქმის ვერ პოულობს.

პროტოსინაიური დამწერლობა

სერაბიტ-ელ-ხადიმში (სინაის ნ.-კ., ეგვიპტე) ეგვიპტის ფირუზის მალაროდან წარწერები კლდეებზე, ქანდაკებებსა და სტელის მსგავს ქვის არტეფაქტებზე, რომლებიც ცნობილი იყო, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებში (კოზმა ინდი-

კოპლევსტის „ქრისტიანული ტოპოგრაფია“, VI ს.), შემოვიდა სამეცნიერო მიმოქცევაში 1905 წლის სინაის ექსპედიციის შემდეგ ფ. პეტრის ხელმძღვანელობით. მასინ აღმოაჩინეს 11 წარწერა, რომელთა რიცხვიც თანდათან იზრდებოდა (ამჟამად კორპუსი მოიცავს დაახლოებით 30 წარწერას). ამ წარწერათა გამოფერის მცდელობისთვის ხელი არაერთხელ მოუკიდიათ (ბოლო ათწლეულის ჩათვლით, მაგალითად, ე. პეში), მაგრამ არცერთი მათგანი არ უღიარებიათ დასრულებულად. ა. გარდინერმა გამოთქვა ვარაუდი ამ დამწერლობის წყაროსა და მექანიზმის შესახებ (ეგვიპტური იეროგლიფიკიდან აკროფონიული პრინციპებით); მისი წაკითხული გამონათქვამი *IsIt* „ქალღმერთისთვის“, რომელიც მიუთითებდა მიძვნით ხასიათს მნიშვნელოვანი რაოდენობის წარწერებისათვის, ყველა მომდევნო ინტერპრეტაციის საფუძველი გახდა.

უ. ოლბრაიტიც გამოკვლევა ჯერ კიდევ ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას, რომელმაც წარმოადგინა იმ ღროისათვის ცნობილ წარწერათა უმრავლესობის თარგმანები. ამ დარგში კვლევის წინასწარი შედეგები შეაჯამა ბ. ზასმა, რომელმაც ხელახლა შეაჯერა ყველა არსებული წარწერა. გარეგანი ფორმით ეს არის პიქტოგრაფიული დამწერლობა (ხარის თავი, ადამიანის თავი, თვალი, თევზი და ა.შ.), რომელშიც ბევრი მკვლევარი ხედავს ეგვიპტური იეროგლიფიკის გავლენას (იხ. ტაბულა 1). ფორმები რიგი ნიშნებისა, მათი ორიენტაცია, აგრეთვე დამწერლობის მიმართულება ცვალებადია. ჭარბობს დამწერლობის ვერტიკალური მიმართულება (ზემოდან ქვემოთ), მაგრამ გვხვდება მიმართულებაც მარჯვნიდან მარცხნივ, მარცხნიდან მარჯვნივ და ბუსტროფედონი (უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ამგვარი მიმართულების განსაზღვრა დამწერლობაში ხშირად დამოკიდებულია ინტერპრეტაციაზე). სიტყვათგამყოფები არ არის. ნიშანთა რაოდენობა ჯერჯერობით საბოლოოდ არ გამოკვლეულა (22-იდან 30 გრაფემამდე), ვინაიდან ზოგიერთი ნიშნისათვის დამწერლობის არამდგრადი ხასიათის გამო პალეოგრაფიული ანალიზი გართულებულია. ზოგი მკვლევარი ამოდის იმ ვარაუდიდან, რომლის თანახმად, საკითხი ეხება ანბანს, რომელიც გრაფემათა რაოდენობის მიხედვით შეესაბამება თანხმოვან ფონემათა გაფართოებულ ინვენტარს (27, როგორც უ. ოლბრაიტი მიიჩნევდა), რომელიც შეიძლებოდა ჰქონოდა პროტოქანაანურ ენას ძვ. წელთაღრიცხვის II ათასწლეულის პირველ ნახევარში. გამოითქმოდა ვარაუდები იმის შესახებ, რომ პროტოსინაიური წარწერები სამხრეთარაბული ტიპის ერთ-ერთ ადრეულ ენობრივ ვარიანტზე მოლაპარაკებმა ჩაიწერეს (ა. ვან დენ ბრანდენი, ა. ლუნდინი). ამავე დროს, ზოგიერთი ნიშნის არარსებობა ჩვენს ხელთ არსებულ მასალაში საფუძველს გვაძლევს ვამტკიცოთ, რომ საკითხი ეხება ადრეულ ქანაანურ დიალექტს 22 თანხმოვანი ფონემით (ბ. კოლესი). ნიშანთა ანბანური რიგის ჩანაწერები (აბეცედარიუმები) ნაპოვნი არ არის. გართულებულია წარწერათა დათარიღება, ვინაიდან ბუნდოვანია, რამდენად უკავშირდებიან არქეოლოგიურ კონტექსტს. ცნობილია, რომ სერაბიტ-ელ-ხადიმის მალაროები ეგვიპტელებმა მიატოვეს ძვ. წელთაღრიცხვის

XVIII ს.-ში, მაგრამ არ გამორიცხავენ აქ დასავლელი სემიტების არსებობას ძვ. წელთაღრიცხვის II ათასწლეულის შუა ხანებშიც (უ. ოლბრაიტი, ი. ნავე და სხვ.).

პროტოსინაიური დამწერლობა, რომელიც საერთო ჯამში გაუშიფრავი რჩება, როგორც პალეოგრაფიული ინფორმაციის ძვირფასი წყარო, ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას: მთელი რიგი ნიშნებისათვის შესაძლებელია მივყვეთ თანმიმდევრულ ევოლუციას პროტოსინაიური ხატოვანი დამწერლობიდან ფინიკიურ ხაზოვან დამწერლობამდე. ამ სფეროს კვლევისათვის არქეოლოგიური აღმოჩენები აგრძელებენ ახალი მასალის მიწოდებას. 1999 წ. ვადი-ელ-ჰოლში (ეგვიპტე) აშშ-ის არქეოლოგებმა მიაგნეს ორ წარწერას, რომლებიც იძლევიან გარეგნული ფორმით პროტოსინაიურის დიდად მსგავს დამწერლობის ნიმუშს. არქეოლოგიური კონტექსტი და წარწერების წინასწარი ანალიზი ნებას გვაძლევს, ვივარაუდოთ, რომ ისინი შექმნეს ძვ. წელთაღრიცხვის XIX-XVIII სს.-ში დასავლელმა სემიტებმა, რომელთა ყოფნა ამ ეპოქის ეგვიპტეში კარგად არის დოკუმენტირებული.

ბიბლოსური დამწერლობა

ბიბლოსის ფსევდოიეროგლიფური, პროტობიბლოსური – წარწერათა დამწერლობა, ლიბანში ქ. ბიბლოსში (თანამ. ჯუბაილი) აღმოჩენილი ქვისა და ლითონის ნივთებზე არქეოლოგიურად ზუსტად დაუთარილებელ ფენებში (ძვ. წელთაღრიცხვის II ათასწლეული?). გეომეტრიული და სტილიზებული ხატოვანი ხასიათის ნიშნები (ჩიტი, თევზი, გველი), საერთო რაოდენობით 60-იდან 100-ამდე, უმრავლესობა მათგანი გარეგნულად ჰგავს როგორც უძველეს დასავლურსემიტურ დამწერლობას, ასევე ეგვიპტურ იეროგლიფიკას. წერის მიმართულება არის მარჯვნიდან მარცხნივ, არ არსებობს ბილინგვი. გაშიფვრის მცდელობებს (მ. დიუნანი, ბ. ჰროზნი, ე. დორმი, ა. იირკუ, გ. ზობელმანი, ჯ. მენდეჰოლი) არ მიუღიათ მეტ-ნაკლებად ფართო აღიარება. როგორც ივარაუდა ი. გელბმა, შინაგანი სტრუქტურით ბიბლოსური დამწერლობა განეკუთვნება „ეგეოსურ დამწერლობათა“ ტიპს, სადაც ნიშნები გადმოსცემენ მხოლოდ ღია მარცვლებს („თანხმოვანი + ხმოვნური ნული“ გადმოიცემა ნიშნით თანხმოვანი + a ან თანხმოვანი + მეზობელი მარცვლის ხმოვანი). გაშიფვრათა უმრავლესობა ეფუძნებოდა დაშვებას, რომ ამ წარწერათა ენა დასავლურსემიტურია (კერძოდ, ადრეული ქანაანური). ბიბლოსური დამწერლობის მარცვლოვან ნიშანთა სიხშირის შედარების გზით ძვ. წელთაღრიცხვის II ათასწლეულის მეორე ნახევრის სემიტური ტექსტების მარცვალთა სიხშირესთან ა. კონდრატოვმა და ი. დიაკონოვმა, როგორც ჩანს, შეძლეს ხუთ-ექვს ნიშანთა მნიშვნელობის გაიგივება [ʔa](?), [na] (ან [ma]?), [ʃa], [ta] (?), [ša], რომელთაგან [ʃa], [ta] (?), შესაძლებელია აგრეთვე [ʔa] და [na]/[ma] ფორმითა და მნიშვნელობით ემსგავსება დასავლურსემიტური ანბანის ʔ(?), b, ʃ, t, n(?) ან m(?) ნიშნებს (დასავლურსემიტური ანბანური წარწერები და ბიბლოსური დამწერლობის წარწერები გვხვდება ტიპოლოგიურად მსგავს და ერთსა და იმავე ნივთებზეც კი). შეიძლება

ვივარაუდოთ, რომ ბიბლოსური დამწერლობა წარმოადგენდა დასავლურსემიტური დამწერლობის წინაპარს ან პიქტოგრაფიიდან ხაზოვან ანბანამდე დამწერლობის განვითარების ერთ-ერთ რგოლს.

პროტოქანაანური დამწერლობა

ეს ტერმინი აერთიანებს დასავლურსემიტური ანბანური ხაზოვანი დამწერლობის ყველა სახესხვაობას, რომლებიც არსებობდა ფინიკიური დამწერლობის მდგრადი ფორმების გამოჩენამდე, ნიშანთა განსაზღვრული მიმართულებით და ორიენტაციით. ამგვარი განსაზღვრების თანახმად, ამ განყოფილებაში უნდა ჩაგვეერთო პროტოსინაიური წარწერებიც, მაგრამ მათი განხილვა მიღებულია დამოუკიდებლად. ამჟამად ცნობილია ძვ. წელთაღრიცხვის XVII-XI სს.-ის 20-ზე მეტი წარწერა სხვადასხვა საგანზე (ქოთნის ნამტვრევები, ჭურჭელი, პრიზმა, ხანჯლის ტარი და სხვა), რომლებიც ნიშანთა გარეგანი ფორმით შეიძლება განვიხილოთ როგორც მაკავშირებელი რგოლი პროტოსინაიურ და ფინიკიურ ანბანებს შორის. ამ, როგორც თავისი ფორმით, ისე დამწერლობის მიმართულებით, მრავალფეროვან მასალაში გამოიყოფა წარწერათა თავისებური კორპუსი ისართა ბრინჯაოს ბუნიკებზე პალესტინიდან და ფინიკიიდან, რომელთა მცირე ნაწილი გარეგანი ფორმითა და ნიშანთა მიმართულებით მიღებულია, მიაკუთვნონ ფინიკიურ დამწერლობას. მნიშვნელოვან ინტერესს ანბანის ადრეული ისტორიისათვის წარმოადგენს უძველესი ხაზოვანი აბეცედარიუმი ოსტრაკონზე იზბეტ-სარტაჰიდან (ძვ. წელთაღრიცხვის XII ს.) მარცხნიდან მარჯვნივ თანმიმდევრობით გამოწერილი 22 ანბანური ნიშნით, რომელიც, საერთო ჯამში, შეესაბამება ებრაულ ანბანურ ტრადიციას (ბიბლიური აკროსტიქები და ნიშანთა ტრადიციული ჩამოთვლა) Կ-Ք თანმიმდევრობის გამოკლებით (იზბეტ-სარტაჰის ოსტრაკონზე – p-Կ, როგორც ბიბლიური იერემიას გოდების აკროსტიქების უმრავლესობაში). პროტოქანაანურ წარწერათა სიმოკლისა და ფრაგმენტულობის გამო შეიძლება ვილაპარაკოთ მხოლოდ წინასწარ გაშიფვრაზე, რის გამოც მოცემული კორპუსი წარმოადგენს, უპირველეს ყოვლისა, პალეოგრაფიულ ინტერესს. მასალის დიდი ნაწილი გააანალიზა ფ. კროსმა, რომელმაც შეძლო, არაერთი ნიშნის მაგალითზე ეჩვენებინა ევოლუცია სქემატიზებული პიქტოგრაფიიდან ხაზოვან დამწერლობამდე.

უგართული ანბანური დამწერლობა

სირიის ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროსა და მის შემოგარენთან ახლოს ნაქალაქარ რას-შამრაში ნაპოვნი 1500 თიხის ფირფიტა ჩაწერილია ანბანური დამწერლობის განსაკუთრებული სახესხვაობით, რომელიც გარეგანი ფორმით არ განსხვავდება ლურსმული დამწერლობისგან. ამ დოკუმენტების შესწავლამ აჩვენა, რომ დამწერლობის ეს სახეობა გამოიყენებოდა, ძირითადად, უგართულ ენაზე ტექსტების ჩასაწერად – ძვ. წელთაღრიცხვის XIV-XII სს.-ში არსებული ქალაქ-სახელმ-

წიფო უგართის ენაზე. უგართის არქივებში მიაკვლიეს ტექსტებს სხვა ენებზეც, რომლებიც გამოიყენებდნენ ლურსმულ დამწერლობას (აქადური, შუმერული, ხურიტული და ხეთური). უგართის ლურსმული ანბანური დოკუმენტების კორპუსში გამოიყოფა მცირე ქვეკორპუსი (დაახლოებით ათი დოკუმენტი), ჩაწერილი უგართული დამწერლობის განსაკუთრებული სახესხვაობით, რომლის ნიშანთა ფორმა და ინვენტარი რამდენადმე განსხვავდება ძირითადი კორპუსის დამწერლობისაგან. ამასთან დაკავშირებით მიღებულია ე.წ. გრძელი უგართული ანბანისა (უგართული დამწერლობის ძირითადი სახესხვაობა) და მოკლე უგართული ანბანის გამოყოფა. ამ კლასიფიკაციას აქვს პირობითი და წინასწარი ხასიათი: მოკლე უგართული ანბანით ჩაწერილ ფირფიტათა უმრავლესობა ნაპოვნია უგართისა და თანამგზავრ-დასახლებების საზღვრებს გარეთ, რის გამოც ცხადი არ არის, ეს ფირფიტები ჩაწერილია თუ არა უგართულ ენაზე. ტერმინი „უგართული“ ანბანის ამ სახესხვაობასთან მიმართებით გამოიყენება მხოლოდ ნიშანთა გარეგანი (ლურსმული) ფორმის საფუძველზე.

გრძელი უგართული ანბანი

მოიცავს 30 ნიშანს, რომელთა გარეგან ფორმას შეიძლება ვუწოდოთ ლურსმული ან სოლისებრი. უგართული დამწერლობა შეიძლება მივაკუთვნოთ ლურსმულს მხოლოდ ნიშანთა მოხაზულობით – არავითარი ფორმალური მემკვიდრეობა ამ დამწერლობის ნიშანთა უმრავლესობასა და სხვა ლურსმული დამწერლობის ნიშანთა შორის არ შეინიშნება (ცალკეული დამთხვევები შემთხვევითობას წარმოადგენს). მიიჩნევა, რომ ეს დამწერლობა შეიქმნა უკვე არსებული ხაზოვანი ანბანის დაწერილობის ლურსმულ საშუალებასთან ადაპტაციის შედეგად, თუმცა ნიშანთა უმრავლესობის ფორმა შეუძლებელია, პირდაპირ შეუფარდოთ (შეუვსაბამოთ) ჩვენთვის ცნობილი დასავლურსემიტური ხაზოვანი ანბანის სახესხვაობების ნიშანთა ფორმებს. 30-ნიშნიან სიაში გამოიყოფა 27 ძირითადი და სამი დამატებითი, ამას მოწმობს ზოგიერთი ფირფიტა ნიშანთა ანბანური რიგით, რომელშიც უკანასკნელი ჯგუფი ძირითადისგან გამოყოფილია განსაკუთრებული შტრიხით. 27-გრაფემიანი ჯგუფი, როგორც ჩანს, ასახავს უგართული ენის კონსონანტურ ფონემებს. სამი დამატებითი ნიშანი წარმოადგენს ნიშნებს ხმოვნებისათვის (უფრო ზუსტად, გლოტალური ხშულის თანახმარებისათვის ხმოვნებთან: ?i, ?u) და § თანხმოვანისთვის (ი. ტროპერის თანახმად – აფრიკატი [ts]), რომელიც, ძირითადად, ნასესხობებში გვხვდება. წერის მიმართულება მარცხნიდან მარჯვნივაა. ერთ-ერთი უგართული ანბანური ფირფიტა შეიცავს ანბანურ ნიშანთა სიას, რომელთაგან თითოეული მარაგდება აქადური ლურსმული დამწერლობის სილაბური ნიშნებით. სავარაუდოდ, ეს სილაბური ნიშნები ასახავენ ანბანის დასამახსოვრებლად განკუთვნილ სასკოლო ტრადიციას (A = *?Alpa, BE = *Bêta, GA = *Gamlá და ა.შ.) და წარმოადგენს ყველაზე ადრეულ მოწმობას დასავლურსემიტური ანბანის ნიშანთა სახელწოდებების შესახებ.

მოკლე უგართული ანბანი

ფირფიტათა მცირე რაოდენობა, როგორც წესი, ძალიან მოკლე ტექსტებით, ჩაწერილია დამწერლობით, რომელიც განსხვავდება ძირითადი უგართული დამწერლობისაგან ზოგიერთი ნიშნის ფორმით (მაგ., ხ და d) და გრაფიკათა შემადგენლობით (ილენტიფიცირებულია 21 გრაფიკა; /s/-სთვის ნიშნის არარსებობა, როგორც ჩანს, შემთხვევითია). წერის მიმართულება, როგორც წესი, მარჯვნიდან მარცხნივაა. ამგვარი ტექსტების დიდი ნაწილი ნაპოვნია უგართის საზღვრებს მიღმა (სამი – ნაქალაქარ რას-შამრის რაიონში, ერთი – კვიპროსზე, ოთხი – ლიბანში, ორი – ისრაელში), თარიღდება ძვ. წელთაღრიცხვის XIII-XII სს.-ით ანბანური დამწერლობის ეს სახესხვაობა აღმოცენდა გრძელი უგართული ანბანის გამოჩენიდან უფრო გვიან და მისი გამოყენება გრძელდებოდა ძვ. წელთაღრიცხვის XII ს.-ის დასაწყისში ქალაქ უგართის დაცემის შემდეგაც. მოკლე სოლისებრი ანბანის ზოგიერთმა თავისებურებამ ი. ტროპერს ნება მისცა, გამოეთქვა ვარაუდი, რომ მოცემული ტექსტები დაწერილია არა უგართულ ენაზე, არამედ რომელიღაც ჩრდილოდასავლურ, ფინიკიურთან ახლოს მდგომ, სემიტურ დიალექტზე. საბუთთა გეოგრაფიული გაფანტულობისა და მასალის არაერთგვაროვანი ხასიათის გათვალისწინებით, არ უნდა გამოვრიცხოთ, რომ ლურსმულ დამწერლობასთან ხაზოვანი ანბანის ადაპტაციის ამგვარი ვარიანტი შეიძლებოდა გამოეყენებინათ სხვადასხვა ქანაანური დიალექტისათვის, როგორც ეს მოხდა ფინიკიური ანბანის გამოყენებისას უფრო მოგვიანო პერიოდში. ამასთან მიმართებით ყურადღებას იმსახურებს ი. ტროპერის კიდევ ერთი ვარაუდი: მოკლე კორპუსის ზოგიერთი ფირფიტის ნიშანთა ინვენტარის თავისებურებათა მიხედვით, საკითხი, შესაძლოა, ეხება არა 22-ასოიან, არამედ 24-ასოიან ანბანს, რომელიც შეესაბამება დასავლურსემიტურ თანხმოვან ფონემათა ნაკრებს, უგულარულის და ფარინგალურის გარჩევით (როგორც უგართულ ენაში და ფინიკიურისგან განსხვავებით).

ქანაანური დამწერლობა და მისი განშტოებები ძვ. წელთაღრიცხვის

II ათასწლეულის ბოლოსა და I ათასწლეულში

ამ ჯგუფში შედის ფინიკიური დამწერლობა და მისგან მომდინარე ყველა ანბანი. უშუალოდ ფინიკიურთან გენეტიკურად დაკავშირებული არამეული, მოაბური, ძველი ებრაული (პალეოებრაული) და ქანაანური დამწერლობის უფრო უმნიშვნელო სახესხვაობები გამოეყო და ძვ. წელთაღრიცხვის I ათასწლეულის დასაწყისში ყველაზე მეტად ნაყოფიერი გახდა არამეული დამწერლობა, რაც უკავშირდებოდა არამეული ენის ფართო გავრცელებას აქემენიდურ პერიოდსა (ძვ. წელთაღრიცხვის VI-IV სს.) და მომდევნო ეპოქებში. საშუალო არამეული პერიოდის არაერთმა არამეულმა დიალექტმა შეიმუშავა არამეული დამწერლობის თავიანთი სახესხვაობები, რომლებმაც, თავის მხრივ, მოგვცეს ბევრი განშტოება: ნაბატეური, პალმი-

რული, სირიული, სამარიტული და ა.შ. ვარაუდობენ, რომ ნაბატეური კურსივით წერა (გვიანდელი ნიმუშები – IV ს. ახ. წ.) გახდა არაბული დამწერლობის (ყველაზე ადრინდელი ნიმუშები – VI ს. ახ. წელთაღრიცხვის) პირველსახე. იმისათვის, რომ მოერგოთ არამეული დამწერლობა, რომელიც მოიცავს 22 გრაფემას, თანხმობა ფონემათა უფრო ფართო ინვენტარისათვის (28), არაბულ დამწერლობაში ვითარდება დიაკრიტიკა. არაბული დამწერლობის ლიგატურული ხასიათი (ასოთა უმრავლესობისათვის თავიიდური, შუა და ბოლოკიდური ფორმების არსებობით) იხსნება, უპირველეს ყოვლისა, მისი წარმოშობით ლიგატურით მდიდარი არამეული დამწერლობის კურსიული ვარიანტისგან. არაბული დამწერლობის ანბანური რიგი აგრეთვე მომდინარეობს დასავლურსემიტური ანბანისგან გარკვეული ცვლილებებით, რაც უკავშირდება ნიშანთა შერჩევის ორ ურთიერთდამოუკიდებელ პრინციპს: მსგავსება გარეგნული ფორმის მიხედვით (ح /ħ/, ح /h/) და მსგავსება უღერადლობის მიხედვით (ق /q/, ك /k/).

სამხრეთსემიტური დამწერლობა

ამ ბოლო დრომდე მიიჩნეოდნენ, რომ სამხრეთ- და ჩრდილოარაბულ დამწერლობათა საერთო წინაპარი იყო ე.წ. პროტოარაბული დამწერლობა (ი. ნავე და სხვები), რომელიც წარმოდგენილია მხოლოდ რამდენიმე ძეგლით. ამ ძეგლთა დათარიღება და თვით ასეთი საერთო წინაპრის არსებობა ახლახან სადავო გახდა. გამოითქვა ვარაუდი სამხრეთარაბულისგან ჩრდილოარაბული ანბანის წარმოშობის შესახებ (ბ. ზასი).

ლიტერატურა

- Гельб И. *Опыт изучения письма*. М., 1984
- Лундин А. Г. *Дешифровка протосинайского письма*. М., 1991
- Albright W. F. *The Proto-Sinaitic Texts and Their Decipherment*. Cambridge (Mass.), 1966
- Bordreuil P., Pardee D. Abécédaire du type sudsémitique découvert en 1988 dans les fouilles archéologiques françaises de Ras Shamra-Ougarit // *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1995
- Branden A, van der. Nouvel essai D'interprétation des inscriptions protosinaïtiques // *Bibbia e Oriente*, 1979, vol. 21
- Colless B. E. The Proto-Alphabetic Inscriptions of Synai // *Abr-Nahrain*, 1990, vol. 28
- Cross F. M. The Origin and Early Evolution of the Alphabet // *Eretz-Israel*, 1967, vol. 8
- Darnell J., Dobbs-Allsopp C. et al. Two Early Alphabetic Inscriptions from the Wadi el-Hôl: New Evidence for the Origin of the Alphabet from the Western Desert of Egypt // *AASOR*, 2006, vol. 59

- Dietrich M. Loretz O. *Die Keilalphabet. Die phönizisch-kanaanäischen und altarabischen Alphabet in Ugarit*. Münster, 1988
- Gardiner A. H. The Egyptian Origin of the Semitic Alphabet // *Journal of Egyptian Archaeology*, 1916, vol. 3
- Hayajneh H., Tropper J. Die Genese des altsüdarabischen Iphabets // *UF*, 1997, Bd. 29
- Loundin A. G. L'abécédaire de Beth Shemesh // *Le Muséon*, 1987, t. 100
- Mendenhall G. E. *The Syllabic Inscriptions from Byblos*. Beirut, 1985
- Naveh J. *The Early History of the Alphabet*. Jerusalem, 1987. 2 vols.
- Puech E. Notes sur quatre inscriptions protosinaïtiques // *Revue bibilque*, 2002, t. 109
- Sass B. *The Genesis of the Alphabet and its Development in the Second Millennium*. Wiesbaden, 1988
- Sass B. *Studia alphabetica. On the Origin and Early History of the NWS, South Semitic and Greek Alphabets*. Freiburg; Göttingen, 1991
- Sass B. The Beth Shemesh Tablet and History of the Proto-Canaanite, Cuneiform and South Semitic Alphabets // *UF*, 1991, Bd. 23
- Tropper J. Ägyptisches, nordwestsemitisches und altsüdarabisches Alphabet // *UF*, 1996, Bd. 28
- Tropper J. *Ugaritische Grammatic*. Münster, 2000

პროტოსინაიური დამწერლობის ნიშანთა შედარებითი ტაბულა

	346	357	386	387
ა				
ბ				
გ				
დ				
ე				
ვ				
ზ				
თ				
ი				
კ				
ლ				
მ				
ნ				
ო				
პ				
ჟ				
ჩ				
ც				
ძ				
წ				
ჭ				
ხ				

შენიშვნა: 346 – წარწერა ქანდაკებაზე, არქეოლოგიური მუზეუმი, კაირო, 38268; 357 – წარწერა შახტის კედელზე, in situ; 386 – წარწერა შახტის კედელზე, in situ; 387 – წარწერა შახტის კედელზე, in situ (წყარო: Puech E. Notes sur quatre inscriptions protosinaitiques // Revue biblique, 2002, t. 109).

ზოგიერთი სემიტური ანბანის თანხმოვნები ფონემათა პრასემიტურ ნაკრებთან შეპირისპირებით

1	2	3	4	5	6-7
?	𐤀	𐤁	א	𐤅	א
b	𐤂	𐤃	ב	𐤆	ב
g	𐤄	𐤅	ג	𐤇	ג
d	𐤆	𐤇	ד	𐤈	ד
ḏ	𐤈	𐤉	ז	[ז]	[ז]
h	𐤊	𐤋	ח	𐤉	ה
w	𐤌	𐤍	ו	𐤊	ו
z	𐤎	𐤏	ז	𐤋	ז
h	𐤐	𐤑	ח	𐤌	ח
h	𐤒	𐤓	ט	[ח]	[ח]
t	𐤔	𐤕	ט	𐤍	ט
z	[ז]	𐤖	צ	[ז]	[ז]
y	𐤘	𐤙	י	𐤎	י
k	𐤚	𐤛	כ	𐤏	כ
l	𐤜	𐤝	ל	𐤐	ל
m	𐤞	𐤟	מ	𐤑	מ
n	𐤠	𐤡	נ	𐤒	נ
s	𐤢	𐤣	[ס]	𐤓	ס
ʕ	𐤤	𐤥	ע	𐤔	ע
ḡ	𐤦	𐤧	ג	[ו]	[ע]
p/f	𐤨	𐤩	פ	𐤕	פ
s	𐤫	𐤬	ס	𐤖	צ
ḏ	?	𐤮	צ	[ז]	[ק > ע]
q	𐤯	𐤰	ק	𐤗	ק
r	𐤱	𐤲	ר	𐤘	ר
ś	𐤳	𐤴	ש	[w]	[w > o]
š	𐤵	𐤶	ש	w	ש
t	x+	x	ת	𐤙	ת
t	[w]	𐤷	ת	[w]	[w]

შენიშვნა: წყარო: Naveh J. The Early History of the Alphabet. Jerusalem, 1987.

1. პრასემიტური. 2. პროტოსინაიური. 3. სამხრეთარაბული. 4. არაბული. 5. ფინიკიური. 6-7. ძველი ებრაული და არამეული (გამოიყენება ერთი ანბანი: კვადრატულ ფორმებში მოყვანილია გრაფემები, რომლებიც აღნიშნავენ პრასემიტურ თანხმოვნათა რეფლექსებს: მარცხნივ – ძვ.-ებრ., მარჯვნივ – არამ.).

უგართული დამწერლობა (გრძელი და მოკლე ანბანები)

	გრძელი ანბანი	მოკლე ანბანი
a		
b		
g		
h		
d		
h		
w		
z		
h		
t		
y		
k		
š		
l		
m		
d		

ტაბულა 3 (გაგრძელება)

	გრძელი ანბანი	მოკლე ანბანი
n		
z		
s		
ყ		
p		
ჟ		
q		
r		
t		
γ		
t		
ჟი		
ჟ		
u		
ს		

თარგმნა ზურაბ ბარათაშვილმა
თარგმანი იბეჭდება მარინე ივანიშვილის რედაქციით

ახალი წიგნები

ჟუჟუნა ფეიქრიშვილი, ივეტა ვაშაკიძე, მასალები საზღვარგარეთული ქართველოლოგიის ისტორიისათვის, წიგნი მეორე, რედაქტორები: პროფ. იასუჰირო კოჯიმა, პროფ. ჰარუნ ჩიმქე, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2018, 180 გვ.

„ღრმა, უნაპირო, ბრძენი, თავმდაბალი და მიუწვდომელია ენა ქართული, ვითარცა გონება და სიყვარული... მასშია მთელი საქართველო. გაზაფხულზე აყვავებული პირველი ვარდივით მშვენიერია იგი და ახლადამოსული მზის ცხოველმყოფელი სხივივით საამო...“ – სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის, ილია მეორის, ეს სიტყვები აქვს წამძღვარებული ჟუჟუნა ფეიქრიშვილისა და ივეტა ვაშაკიძის ახალ ნაშრომს.

ქართველოლოგიის საკითხების შესახებ შექმნილი ყოველი ახალი წიგნი ფასეულია ჩვენი კულტურის ისტორიისათვის. ამიტომაც მისასალმებელია ი. ვაშაკიძისა და ჟ. ფეიქრიშვილის ნაშრომის – „მასალები საზღვარგარეთული ქართველოლოგიის ისტორიისათვის“ – მეორე წიგნის გამოსვლა.¹ ის მნიშვნელოვან მასალასა და საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს საზღვარგარეთული ქართველოლოგიის შესახებ და ნამდვილად გაამდიდრებს ქართველოლოგიის ისტორიას.

სარეცენზიო ნაშრომი სტრუქტურულად პირველი წიგნისგან ოდნავ განსხვავდება. იგი შედგება ორი ძირითადი ნაწილისგან: პირველში ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით განხილულია ქართველოლოგიური კვლევის განვითარების გზა ორ ქვეყანაში: იაპონიასა და თურქეთში (ცნობილია, რომ ამ ქვეყნებში მეცნიერული ქართველოლოგია შედარებით ახალგაზრდაა და, შესაბამისად, ნაკლებად შესწავლილიც).

ავტორებმა მკითხველს შესთავაზეს იაპონიასა და თურქეთში ბოლო ოცწლეულში ფართოდ გამოკვეთილი და მრავალფეროვანი ორმხრივი კულტურული ურთიერთობის ისტორია. აქ წარმოდგენილ მასალებს ფასეულს ზღის ის გარემოებაც, რომ წიგნის რედაქტორები თავად უცხოელები არიან – ცნობილი ქართველოლოგები: იაპონელი პროფ. **იასუჰირო კოჯიმა** და თურქი პროფ. **ჰარუნ ჩიმქე**, რომლებთან პირადად კონტაქტებმაც ხელი შეუწყო არაერთი საინტერესო ფაქტის ასახვას ნაშრომში. მათი უშუალო ჩართულობით დაზუსტდა ბევრი დეტალი და ხელმისაწვდომი გახდა არაერთი მნიშვნელოვანი უახლესი ინფორმაცია.

საქართველო-იაპონიის კულტურული ურთიერთობა 1950-იანი წლებიდან იღებს სათავეს. აქედან მოყოლებული, ქართველთა დელეგაცია არაერთხელ ეწვია იაპონიას:

¹ მასალების პირველი წიგნი დაიბეჭდა 2012 წელს (რედ. პროფ. რ. ზეკალაშვილი), გამომცემლობა „უნივერსალი“, 344 გვ.

იმართებოდა კონცერტები და წარმოდგენები, ეწყობოდა გამოფენები; იაპონურად ითარგმნა და გამოიცა „ვეფხისტყაოსანი“, ნოდარ დუმბაძის მოთხრობები, ლადო გუდიაშვილის ნამუშევართა უნიკალური ალბომი. 1991 წელს დაარსდა საქართველო-იაპონიის ასოციაცია. ტოკიოს ინტერნაციონალური სახლის ვიცეპრეზიდენტი ქ-ნი პიროკო კაკო საქართველოსთან ურთიერთკავშირის ერთ-ერთი ინიციატორი გახდა. თბილისში გაიხსნა იაპონიის კულტურის ცენტრი. იქაურმა ახალგაზრდებმა დაიწყეს ქართული ენის შესწავლა, დაარსდა ქართული კულტურის შემსწავლელი ცენტრი. პირველი იაპონელი ქართველოლოგები არიან: **პიროკო კაკო, იპეი ფუკურო, რიოჰეი კომიამა, ფუკაში ოტანი, სეიჩი კიტაგავა, ჰიროტაკე მეადა, იასუჰირო კოჯიმა**. მათ შესახებ წიგნი უაღრესად საინტერესო ცნობებს გვაწვდის.

XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე თვალსაჩინო გახდა საქართველოსა და თურქეთის კულტურულ-საგანმანათლებლო ურთიერთობები. დღეს თურქეთში ქართველოლოგია თავისი ისტორიის პირველ საინტერესო ფურცლებს წერს. ბევრი ახალგაზრდა მეცნიერია დაინტერესებული ქართული ენისა და კულტურის შესწავლით, თურქულ-ქართულ ურთიერთობათა კვლევით. სარეცენზიო წიგნში საინტერესოდ არის წარმოდგენილი ის წინაპირობა, რომელმაც შეამზადა, საზოგადოდ, თურქი ეროვნების ახალგაზრდა თაობის დაინტერესება ქართველოლოგიით. მხედველობაში გვაქვს თურქეთის მოკლე პოლიტიკურ-ეკონომიკური ვითარების მიმოხილვა შესავალში და მომდევნო პარაგრაფი: „თურქეთში მეცნიერული ქართველოლოგიის სათავეებთან“. ამ მიმოხილვაში საუბარია თურქეთელი ქართველების, ე.წ. მუჰაჯირებისა და მათი შთამომავლების ეროვნულ ცნობიერებაზე, დედასამშობლოსა და დედაენის სიყვარულზე. აქვე წარმოდგენილია საინტერესო ინფორმაციები სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა დიდებული სამონასტრო კომპლექსის კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის შესახებ 1860-1930 წლებში, რასაც საფუძველი ჩაუყარა მონასტრის დამაარსებელმა, დიდმა ქართველმა მამულიშვილმა, ახალციხელმა კათოლიკე მღვდელმა პეტრე ხარისჭირაშვილმა. წიგნში გამოკვეთილია ამ მონასტერში მოღვაწე ქართველი სასულიერო პირების დიდი წვლილი მუჰაჯირთა ეროვნული ცნობიერების გაღვივება-გაღრმავებაში. მკითხველისთვის საინტერესოა აჰმედ მელაშვილის, ისმაილ შავიშვილის, ფარნა-ბექა ჩილაშვილის საქმიანობა-მოღვაწეობის ამსახველი მასალები.

ცალკეა გამოყოფილი საკითხი „ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრები თურქეთში“, რასაც უშუალოდ მოსდევს საუბარი ახალგაზრდა თაობის მეცნიერთა ქართველოლოგიური საქმიანობის შესახებ. მათ შორის არიან: **ჰარუნ ჩიმქე, მუზაფერ ქირი, ფევზი ჩელეები, ნერიმან ალბაირაქი, გულ მუქქერემ ოზთურქი, სუდან ალთუნი**.

საზგასასმელია ის გარემოებაც, რომ თურქეთის სხვადასხვა რეგიონის – **ყარსის, დუზჯეს, ართვინის, არდაგანის, რიზეს** – უნივერსიტეტებში ქართველოლოგიის სპეციალობებზე ქართველებთან ერთად სასწავლო პროცესებში ჩართული არიან თურქი ეროვნების წარმომადგენლები. ახალგაზრდა თურქ ქართველოლოგთაგან

ჰარუნ ჩიმქე და **მუზაფერ ქირი** აკაკი წერეთლის ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში სწავლობდნენ და სწორედ ლექტორ-მასწავლებელთა ძალისხმევამ გააღვიძა მათში განსაკუთრებული ინტერესი ქართული ენისა და ლიტერატურის შესწავლისადმი.²

წიგნის მეორე ნაწილი ეძღვნება რამდენიმე უცხოელი ქართველოლოგის – **მიომ მორინას, როზმარი კიფერის, ბერნარ უტიეს, ლუიჯი მანტოვანის, ლუიჯი მაგაროტოს** – ცხოვრება-მოღვაწეობას. მართალია, ზოგიერთი მათგანის შესახებ ქართულ სინამდვილეში მოიპოვება მეტ-ნაკლები სისრულის ინფორმაციები, მაგრამ წიგნის ავტორებმა თავი მოუყარეს მათ და უცხოელ კოლეგებთან პირადი ურთიერთობის მეშვეობითაც შეაგეს. თვალსაჩინოებისთვის დავიმოწმებთ ერთ მაგალითს: წიგნში საკმაოდ ვრცელადაა აღწერილი იტალიელი ქართველოლოგის, კათოლიკე მღვდლის, ლუიჯი მანტოვანის³ დიდი დამსახურება ქართული ენისა და, საერთოდ, ქართული კულტურის წინაშე. მეცნიერი მრავალი წელია საქართველოში ცხოვრობს, აკაკი წერეთლის ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა მიანიჭა საპატიო დოქტორის წოდება სწორედ ქართული ენის უანგარო მსახურებისთვის. მისი ნაშრომებიდან აღსანიშნავია „ქართული ენის მცირე გრამატიკა“ იტალიურად (1997), „იტალიურ-ქართული ლექსიკონი“ (2006, 1120 გვ.) და სხვ. წიგნის გარეკანზე სწორედ ლუიჯი მანტოვანის გულში ჩამწვდომი სიტყვები იკითხება: „ყოველი ენა ხალხის სულის სარკეა და, აგრეთვე, მისი ქვეყნის თითქმის ისტორიული სინთეზიც... უმდიდრესი ლექსიკური ფონდი და მონოლითური გრამატიკული სისტემა ქართულ ენას სხვა ენებისაგან გამოარჩევს, როგორც მსოფლიოს მერვე საოცრებას“.

წიგნს ამდიდრებს უცხოელ ქართველოლოგებთან ავტორების მუშაობის ამსახველი უაღრესად საინტერესო ფოტომასალა.

ორიოდე სიტყვით შევეხებით მასალების პირველ წიგნსაც, რომელშიც საუბარია იმ ქართველოლოგებზე, რომელთა საქმიანობა უკვე ისტორიის კუთვნილებაა. მასში დახასიათებულია ქართველოლოგიის განვითარების გზა საზღვარგარეთ უძველესი დროიდან მე-20 საუკუნის ბოლომდე: იტალიაში, გერმანიაში, საფრანგეთში, ინგლისში, პოლონეთში, ჩეხოსლოვაკიაში, უნგრეთში, შვეიცარიაში, ნორვეგიაში, ბელგიასა და აშშ-ში. აქ ვხვდებით საინტერესო ცნობებს 90-ამდე ქართველოლოგის (მათ შორის – სხვადასხვა ქვეყანაში მოღვაწე ქართველი ემიგრანტების) მეცნიერული მემკვიდრეობის შესახებ.

² უნდა აღინიშნოს, რომ ჰ. ჩიმქე და მ. ქირი პროფ. ჟუჟუნა ფეიქრიშვილის სტუდენტები იყვნენ და ხუთი წლის განმავლობაში მისი ხელმძღვანელობით გაიარეს თანამედროვე ქართული ენისა და ქართველოლოგიის შესავლის კურსები.

³ ე. ფეიქრიშვილი 24 წელია პირადად იცნობს ლუიჯი მანტოვანის და თანამშრომლობს მასთან. ამ ურთიერთობამ ბევრი ახალი შტრიხით გაამრავალფეროვნა სარეცენზიო ნაშრომი.

უნდა ითქვას, რომ ჟ. ფეიქრიშვილმა და ი. ვაშაკიძემ აღნიშნული წიგნებით გააცოცხლეს არა მხოლოდ უცხოელ მკვლევართა ღვაწლი, არამედ თვალსაჩინო განადგენ ქართველ მეცნიერთა დიდი დამსახურებაც საზღვარგარეთული ქართველოლოგიის თანამედროვე დონის შექმნაში.

გავიძეოვრებთ პირველი წიგნის წინათქმის სიტყვებს: „ჩვენი კულტურული მემკვიდრეობის მდიდარი ისტორიის გაბნეული ფურცლები, ერთ დიდ წიგნად აკინძული, უნდა შემოენახოს მომავალ თაობებს“. მართლაც, ამ მასალების სახით შეკრებილია უაღრესად საინტერესო ცნობები საზღვარგარეთული ქართველოლოგიის შესახებ, თავმოყრილია საკმაოდ სრული ინფორმაცია ქართველოლოგიური ცენტრებისა და იქ მოღვაწე მკვლევარების შესახებ. აშკარაა, რომ ავტორებმა უზღვავე მასალა მოიძიეს და შეისწავლეს, რაც მეტად შრომატევადი იყო. მართლაც ჩამონათვალად კი შეგვიქმნის ზოგად წარმოდგენას, თუ რაოდენ ვრცელი და მნიშვნელოვანია ეს ნაშრომი.

მაგალითად, განხილულია შემდეგი **იტალიელი** ქართველოლოგების ღვაწლი: კარლ გოლდონის, მატეო რიპას, ლორენცო ერვასის, მიხეილ თამარაშვილის, რაფიელ ინგილო-ივანიცკის, მიხეილ თარხნიშვილის, შალვა ბერიძის, ბერნარდო ბარბიელინის, ლუიჯი მანტოვანის;

გერმანიიდან არიან: გოტფრიდ ლაიბნიცი, ფრანც ალტერი, ფრანც ბოპი, გეორგ როზენი, ფრიდრიხ მიულერი, ჰუგო შუხარდტი, ადოლფ ჰარნაკი, არტურ ლაისტი, ჰაინრიხ გუსენი, ფრიდრიხ ცორელი, ადოლფ დირი, რიხარდ მეკელანი, რობერტ ბლაიხშტაინერი, გერჰარდტ დეეტერსი, ჰერმან ბუდენზიგი, იოსებ მოლიტორი, ჰუგო ჰუპერტი, გერტრუდ პეჩი, იულიუს ასფალგი, ნიკოლოზ ჯანელიძე, კარლ ჰორსტ შმიდტი;

საფრანგეთიდან: მარი ბროსე, მორის ბრიერი, ჟორჟ დიუმეხილი, რენე ლაფონი, კალისტრატე სალია, ნინო ქურციკაშვილი-სალია, რობერ ტრიომფი;

ინგლისიდან: სოლომონ მალანი, უილიამ მორფილი, ფრედერიკ კონიბირი, ოლივერ უორდროპი, მარჯორი უორდროპი, ჰაროლდ ბეილი, უილიამ დევიდ ალენი, კეთრინ ვივიანი, რობერტ სტივენსონი, დევიდ ლენგი;

უნგრეთიდან: მიკლოშ კიში ტოტფალუში, მიხაი იშტვანოვიჩი, ოსკარ აშბოტი, მიხაი ზინი, ბელა ვიკარი, ლაიოშ ტარდი, მარტონ იშტვანოვიჩი.

პოლონეთიდან: კიზიმირ ლაფჩინსკი, გრიგოლ ფერაძე, იეჟი ზაგურსკი, იან ბრაუნი, იეჟი იასენსკი;

ჩეხოსლოვაკიიდან: ო. ვეტი, იარომირ იეღლიჩკა, ვაცლავ ჩერნი, ივო პეტუიკი, ივო ვაცულინი, კამილ ჰრობაკი;

ბელგიიდან: პაულ პეეტერსი, ერნესტ ჰონიგმანი, ჟერარ გარიტი, მიშელ ვან ესბროკი, ჟორჟ ბუიონი;

ამერიკის შეერთებული შტატებიდან: რობერტ ბლეიკი, ლუის ფრენსის სოლანო, რობერტ თომსონი, კიმ ბრეითვეიტი, ჰოვარდ არონსონი, ალის ჰარისი, დი ენ ჰოლისკი, კევინ ტუიტი, სტივენ რაპი;

შვეიცარიიდან: კიტა ჩხენკელი, იოლანდა მარშევი, რუთ ნოიკომი, ლეა ფლური;

ნორვეგიიდან: ჰანს ფოგტი.

სასიხარულოა, რომ თანამედროვე საზღვარგარეთული ქართველოლოგია თანდათან კიდევ უფრო მასშტაბური და მრავალფეროვანი ხდება, იკვეთება ახალი საინტერესო მიმართულებანი, ფართოვდება კვლევის სფეროები. ცნობილი უცხოელი ქართველოლოგების ნაყოფიერ საქმიანობას დღეს წარმატებით აგრძელებს საქართველოსა და ქართული კულტურის გულშემატკივართა ახალი თაობა; ქართველოლოგიის საკითხებთან დაკავშირებით სამეცნიერო კონტაქტები მყარდება მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანასთან, რაც ხელს უწყობს ორმხრივი კულტურულ-სამეცნიერო ურთიერთობის გაღრმავება-გაფართოებას.

ბოლოს ხაზი უნდა გავუსვათ, რომ უუჟუნა ფეიქრიშვილისა და ივეტა ვაშაკიძის „მასალები საზღვარგარეთული ქართველოლოგიის ისტორიისათვის“ (პირველი და მეორე წიგნები) ნამდვილად დიდი შენაძენია ქართველოლოგიის საკითხებით დაინტერესებული მკითხველებისთვის.

რუსუდან ზექალაშვილი

* * *

Lia Abuladze, Jonas Löffler (Hrsg.), Georgisches Lesebuch, Georgisch-Deutsch, Ausgewählte Geschichten, übersetzt und erläutert von Lia Abuladze und Jonas Löffler, Hamburg: Buske 2018.

მე ამ „საკითხავ წიგნს“ „სასწავლოსაც“ დავარქმევდი, რადგან ზმნური ფორმების განმარტებათა შემცველი შენიშვნების აპარატის წყალობით, ის საკითხავი წიგნიც არის და სასწავლოც.

წინასიტყვაობაში აღნიშნულია, რომ წიგნი განკუთვნილია არა დამწყებთათვის, არამედ მათთვის, ვინც „წინაა წასული“, ანუ ვინც უკვე მეტ-ნაკლებად ფლობს ქართულ ენას. მაგრამ ვინ შეიძლება ასეთად ჩაითვალოს ამ არაინდოევროპული ენის შემთხვევაში, რომლის ზმნური სისტემა დიდ სიძნელეებს გვიმზადებს? მე ჩემს თავს „წინ წასულების“ რიცხვს ვერ მივაკუთვნებ, მაგრამ ამ წიგნის დახმარებით შეიძლება ასეთად ვიქცე.

მე ამ მომცრო წიგნს „წინაგასაც“ დავარქმევდი, რადგან იგი ყველა შარვლის ან პალტოს ჯიბეში ეტევა; ამიტომ რკინიგზის ბაქანზე, მატარებელში, ავტობუსის გაჩერებაზე, მოსაცდელში – ყველგან შეიძლება თან იქონიო, ის კონკურენციას გაუწევს ილუსტრირებულ ჟურნალებს: სწავლა ალტერნატივაა, სადაც არ უნდა იყოს ...

რა თქმა უნდა, მე შემიძლია, ეს მშვენიერი მოთხრობები განმარტებებისა და შენიშვნების აპარატის გარეშეც ვიკითხო. მაგრამ მაშინაც კი, თუ უკვე მეტ-ნაკლებად „წინწასული“ ვარ, შემიძლია, რომელიმე ზმნურ ფორმას განმარტებებში

ჩავხედო, რომ ჩემი კომპეტენტურობა გადავამოწმო. და ეს ძალიან კარგია! ეს მხოლოდ ერთ წუთს მოითხოვს, მეტს არა, და ისევ შეგეძლება კითხვის გაგრძელება, არ დაგჭირდებათ გრამატიკაში დიდხანს ქექვა...

მაგრამ, პირველ ყოვლისა, თვითონ წიგნაკის შესახებ (მის მიმართ ამ დომინუტივს ვხმარობ, რადგან მას სინაზეც ახლავს ...).

წიგნაკი სხვადასხვა მოცულობის 18 ტექსტისაგან შედგება. თანამედროვე ქართველი პოეტებისა და მწერლების – ამირან ჭიჭინაძის, ერლომ ახვლედიანის, გაგა ნახუცრიშვილის, ანა კალანდაძისა და გოდერძი ჩოხელის გვერდით (რომელთა ბიოგრაფიებიც მოკლედაა წიგნში წარმოდგენილი), ვხვდებით ღია აბულაძის ჩანაწერებსაც, რომლებიც მისი შვილიშვილების ცხოვრების სხვადასხვა ეპიზოდებს მოგვითხრობენ (გვ. 73-99). ეს მშვენიერია და ძალიან პირადული. ისინი სავსეა იუმორითა და ბავშვური სიბრძნით (შეიძლება ხანდახან ირონიითაც კი, თუმცა ეს უნარი ადამიანს უფრო მოგვიანებით უკითხარდება).

ყველა მოთხრობის ბოლოს განმარტებები და შენიშვნებია წარმოდგენილი.

ჩემი ინტერესი უფრო ტექსტების ლინგვისტურ-პრაგმატული ღირებულებებისკენაა მიმართული, ვიდრე მათი ლიტერატურული მახასიათებლებისაკენ. მაგალითად, მინდა გავხაზო, რომ ყველა ტექსტი არა მარტო გვიამბობს, არამედ დიალოგებსაც მოიცავს (ხშირად ზოგი მხოლოდ დიალოგისაგან შედგება, როგორც, მაგ., „ცხრა შეკითხვა სიყვარულზე“), ანუ საუბართა მიმდევრობებს, რომლებშიაც ქართული დიალოგის ნიშნები შესაბამის კონტექსტშია წარმოდგენილი. ამასთანავე წინა პლანზე გამოდის კითხვა-პასუხის ურთიერთმიმართება და ფოკუსირება ხდება კითხვით ნაცვალსახელებსა და იდიომებზე.

ტექსტების სწორედ ეს დიალოგიური ხასიათი ხელს უწყობს წაკითხულის ზეპირად დასწავლას ან მისი შინაარსის გადმოცემას, რისთვისაც პირველ რიგში ბავშვების ტექსტები გამოდგება. რომ არ ვიცოდეთ, რომ ისინი ავტორის შვილიშვილების მიერ სპონტანურადაა ნაწარმოები, ამას ვერც მივხვდებოდით, ამიტომ ისინი სავსებით სამართლიანად იკავებენ ადგილს ლიტერატურული ტექსტების გვერდით.

გოდერძი ჩოხელის „ავტობიოგრაფია“ (გვ. 108-116) ყოველდღიურობის ამსახველი ტექსტის ლექსიკისა და სინტაქსის ბაზისურ ცოდნას გვაძლევს (მონაცემები თარიღების, ცხოვრების ფაზების შესახებ და სხვ.), მიუხედავად იმისა, რომ პოეტურად არის დაწერილი. ამავე ავტორის „ცხრა შეკითხვა სიყვარულზე“ (გვ. 116-139), რომელიც ბიოგრაფიულად აქტუალურ კითხვებსაც მოიცავს, გვხიბლავს იუმორითა და ირონიით.

ტექსტებში თავს იჩენს ფილოსოფიური განზომილებაც, როგორც, მაგალითად, ანა კალანდაძის მოკლე ტექსტში: „მიღწეული უკვე ის აღარაა“ (გვ. 104). იგი მასწავლის, როგორი რეაქცია შეიძლება ჰქონდეს ადამიანს, რომელსაც მოლოდინი უცრუვდება...

აქვე მინდა ვახსენო გაგა ნახუცრიშვილის „ზღაპარი, რომელიც არასოდეს მთავრდება“ (გვ. 45-49), აგრეთვე ერლომ ახვლედიანისა და ამირან ჭიჭინაძის მოთხრობები, რომელთაც სრულიად მარტივი საშუალებებით საგრძნობი შესწორებები შეაქვთ ადამიანის ჩვენეულ ხატში.

ანა კალანდაძის მოკლე ჩანაწერის „ქართველსა გულმან როგორ გაუძლოს?!“ სწორად გაგებისათვის საჭიროა გავითვალისწინოთ განსაკუთრებული ქართული კონტექსტი, განსაკუთრებული „კულტურემა“, მაგრამ ასევე საჭიროა მხედველობაში ვიქონიოთ პოლიტიკური კონტექსტიც, რომელიც მაშინაც უნდა იგულისხმებოდეს, როცა რუსულის მასწავლებელი ელენა სურენოვნა გაკვეთილზე ბავშვებს ეკითხება: „ვინ იყო ლენინი?“ (გაგა ნახუცრიშვილი, გვ. 52-53).

ყველა მოთხრობა ცალკე კომენტარს იმსახურებს, მაგრამ აქ ჩვენ საუბარი გვაქვს მთელ „საკითხავ წიგნზე“, რომელიც გაცილებით მეტია, ვიდრე მხოლოდ „საკითხავი“, რადგან ის გვეხმარება ვიფიქროთ ამ ჩვენთვის უცხო **ენაზე** და ამ უცხო **ენის შესახებ**. ამას კი ტექსტები გრამატიკაზე უკეთესად ახერხებენ.

ეს არის წიგნი, რომლისთვისაც ღია აბულაძე და იონას ლოფლერი მადლობას იმსახურებენ, რადგან მათ სწორად ესმით ენის შემსწავლელთა მოთხოვნილებები და იმავდროულად თავისი/ამ ენისადმი სიყვარულის გაღვიძების უნარიც შესწევთ.

*ედელტრაუდ ბიულოვი
მიუნსტერი*

თამაზ გამყრელიძე 90

თამაზ გამყრელიძე დაიბადა 1929 წლის 23 ოქტომბერს ქუთაისში. დედა – ოლიმპიადა ასათიანი, მამა – ვალერიან გამყრელიძე. საშუალო სკოლის დამთავრებისთანავე იგი გახდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის სტუდენტი. უნივერსიტეტის დასრულების შემდეგ (1952 წ.) თ. გამყრელიძემ აკადემიკოს გიორგი წერეთლის ხელმძღვანელობით გაიარა სემიტოლოგიური სკოლა და სწავლა განაგრძო ჯერ თბილისის, შემდეგ კი ლენინგრადის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასპირანტურაში. თ. გამყრელიძემ 1956 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე – „ხეთური ენის არაინდოევროპული ელემენტები“, ხოლო 1962 წელს სადოქტორო დისერტაცია თემაზე – „ხეთური ენა და ლარინგალური თეორია“.

თამაზ გამყრელიძემ შრომითი საქმიანობა ენათმეცნიერების ინსტიტუტში დაიწყო – ხელმძღვანელობდა ძველადმოსავლური ენების განყოფილებას; 1960 წლიდან აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის წინა აზიის ენათა განყოფილების გამგეა, პარალელურად მოღვაწეობს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში.

1964 წლიდან იგი თსუ-ის პროფესორი და სტრუქტურული და გამოყენებითი ლინგვისტიკის კათედრის პირველი გამგეა; ზოგადი ენათმეცნიერებისა და სტრუქტურული და გამოყენებითი ლინგვისტიკის კათედრების გაერთიანების შემდეგ თამაზ გამყრელიძე 1998-2005 წლებში და 2013 წლიდან ხელმძღვანელობს ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის თეორიული და გამოყენებითი ენათმეცნიერების სასწავლო-სამეცნიერო ინსტიტუტს; 1991 წელს იყო ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორი.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მოღვაწეობის პერიოდში თამაზ გამყრელიძემ არაერთ სასარგებლო საქმეს დაულო სათავე, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო საზღვარგარეთის მრავალ უნივერსიტეტთან კონტაქტების დამყარება.

1967 წლიდან თამაზ გამყრელიძე საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტია, 1974 წლიდან – ნამდვილი წევრი; 1980 წელს აირჩიეს საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად, 1984 წელს – აკადემიკოსად; 1981-1991 წლებში საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის ლიტერატურისა და ენის განყოფილებასთან არსებული ფონეტიკისა და ფონოლოგიის მუდმივი კომისიის თავმჯდომარეა, 1988-1995 წლებში – ჟურნალ Вопросы Языкознания-ს მთავარი რედაქტორი.

თ. გამყრელიძე 1986 წელს იყო ევროპის ლინგვისტური საზოგადოების პრეზიდენტი, ხოლო 1987 წელს – ტალინში გამართულ ფონეტიკურ მეცნიერებათა მსოფლიო კონგრესის კომიტეტის პრეზიდენტი.

1973-2005 წლებში თ. გამყრელიძე ხელმძღვანელობდა გიორგი წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტს, 2003-2005 წლებში იკავებდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენისა და ლიტერატურის განყოფილების აკადემიკოს-მდივნის თანამდებობას. 2005 წელს იგი არჩეულ იქნა საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის პრეზიდენტად, რომელსაც ხელმძღვანელობდა 2013 წლამდე; ამჟამად საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის საპატიო პრეზიდენტი და საქართველოს ეროვნული მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახ. „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური გამოცემისა და ქართული ენის თესაურუსის კომიტეტის თავმჯდომარეა.

აკად. თამაზ გამყრელიძე იკვლევს კულტურის ისტორიის, აღმოსავლეთმცოდნეობისა და თეორიული ენათმეცნიერების, ძველი აღმოსავლური ენების, ინდოევროპული, სემიტური, ქართველური ენების სტრუქტურისა და თეორიის საკითხებს. თამაზ გამყრელიძის მრავალი ფუნდამენტური ნაშრომი გამოცემულია ქართულსა და უცხოურ ენებზე. მას, გარდა სამეცნიერო და პედაგოგიური მოღვაწეობისა, მნიშვნელოვანი წვლილი აქვს შეტანილი საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღმშენებლობაში საკვანძო საკითხებში პრინციპული მოქალაქეობრივი პოზიციის გამოხატვით.

ქართველური ენათმეცნიერების განვითარების უმნიშვნელოვანესი ეტაპი უკავშირდება თამაზ გამყრელიძისა და გივი მაჭავარიანის შექმნილ მონოგრაფიას – „სონანატთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში“. ეს ნაშრომი წარმოადგენს ქართველური ენების შესწავლის პრინციპულად ახალ კონცეფციას და ქართველოლოგიის ღირსშესანიშნავ შენაძენს XX საუკუნის 60-იან წლებში. მონოგრაფიას მინიჭებული აქვს სახელმწიფო პრემია. თამაზ გამყრელიძის ვიაჩესლავ ივანოვთან თანაავტორობით შექმნილი ორტომეული მონოგრაფია „ინდოევროპული ენა და ინდოევროპელები“ მსოფლიო მნიშვნელობის გამოკვლევად იქცა.

თამაზ გამყრელიძე არის ამერიკის მეცნიერებათა ნაციონალური აკადემიის უცხოელი წევრი (ვაშინგტონი); ამერიკის ხელოვნებათა და მეცნიერებათა აკადემიის უცხოელი საპატიო წევრი (კემბრიჯი); ევროპის მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრი (ლონდონი); ბრიტანეთის აკადემიისა და ავსტრიის მეცნიერებათა აკადემიის უცხოელი წევრი, ამერიკის ლინგვისტური საზოგადოების საპატიო წევრი (ვაშინგტონი), ევროპის ლინგვისტური საზოგადოების წევრი, ინდოევროპული საზოგადოების საპატიო წევრი (გფრ); ბონისა და ჩიკაგოს უნივერსიტეტების საპატიო დოქტორი.

პროფესორი, აკადემიკოსი თამაზ გამყრელიძე არის ლენინური პრემიის ლაურეატი მეცნიერების დარგში (1989 წ.), ჰუმბოლდტის საერთაშორისო პრემიის ლაურეატი (გფრ, 1989 წ.), ივანე ჯავახიშვილის პრემიის ლაურეატი (1990 წ.).

აკადემიკოსი თამაზ გამყრელიძე 1985 წელს აირჩიეს საკავშირო უმაღლესი საბჭოს დეპუტატად. იგი საქართველოს უზენაესი საბჭოსა (1990-1992 წწ.) და

რამდენიმე მოწვევის საქართველოს პარლამენტის წევრია (1992-2003 წწ.); თამაზ გამყრელიძე სხვადასხვა დროს იყო საქართველოს პარლამენტის საგარეო ურთიერთობათა კომიტეტის თავმჯდომარე და მუდმივმოქმედი საპარლამენტო დელეგაციების საკოორდინაციო საბჭოს ხელმძღვანელი.

1999 წელს თამაზ გამყრელიძე დაჯილდოვდა „ღირსების ორდენით“;

2000 წელს მას მიენიჭა „თბილისის საპატიო მოქალაქის“ წოდება.

სათამაზგამყრელიძეოდ სათქმელი¹

მეცნიერული სამყარო ცხოველი ინტერესით ეცნობა თამაზ გამყრელიძისა და ვიაჩესლავ ივანოვის ფუნდამენტურ ნაშრომს – „ინდოევროპული ენა და ინდოევროპელები“. თბილისში გამოცემულმა წიგნმა ააფორიაქა უკანასკნელ წლებში რამდენადმე სიმშვიდეს მიცემული ლინგვისტიკა. ჩვენ ბედნიერი ვართ იმით, რომ ნაშრომის ერთ-ერთი ავტორი დღეს ჩვენი საპატიო სტუმარია და საშუალება გვქონდა, მისგან მოგვესმინა კოლექტიური შრომის ძირითადი შინაარსი, რისთვისაც ბატონ თამაზს გულითადი მადლობა უნდა მოვასხენო. ეს ჭეშმარიტად დიდი წიგნია, საეტაპო მნიშვნელობის დოკუმენტი. ძნელია მისი სხვა წიგნებთან შედარება, რადგან ანალოგი არ მოეპოვება და ნამდვილად შეუდარებელია. იგი, როგორც ანალიტიკური აზროვნების ღირსშესანიშნავი მიღწევა, გადაჭარბებულ ნუ ჩამითვლით, თუ ვიტყვი, რომ გაცილებით მაღლა დგას, ვიდრე თავის დროზე იდგნენ ბოპისა და ძმები გრიძების, მეიესა და ბენვენისტის, სეპირის და ბლუმფილდის ნაშრომები, რომლებმაც მკირე როლი როდი შეასრულეს ზოგადი ენათმეცნიერების განვითარებაში, მიუწვდომელ მწვერვალებადაც კი იყვნენ აღიარებულნი. მე კი ამ წიგნს, გარკვეული აზრით, ფერდინანდ დე სოსიურის ზოგადი ენათმეცნიერების კურსის“ გვერდით ვაყენებ, რამდენადაც ეს უკანასკნელი თანამედროვე სინქრონიული და დიაქრონიული ლინგვისტიკის სახარებადაა მიჩნეული. დრო კი, სწორედ დრო, უღმობელი მსაჯული ყოველი ახალი თეორიისა, უფრო მეტს იტყვის და, როგორც გამოცდილება გვეუბნება, ამბობს კიდევ პირადად თამაზ გამყრელიძის მიმართ. შეგახსენებთ, რომ თამაზ გამყრელიძისა და გივი მაჭავარიანის ცნობილი „სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში“ ამ ოცი წლის წინათ, 1965 წელს, გამოიცა. მას შემდეგ თითქოს დიდი ხანი არ გასულა, მაგრამ, რაც დრო გადის, ამ შესანიშნავ წიგნს სიმაღლე უფრო ემატება, მაშინ განვითარებულ იდეებს უფრო მეტი ღონე და დამაჯერებლობა ეძლევა. ეჭვი სრულიად არ არის, რომ ახალ თეორიას დრო უფრო მაღალ შეფასებას მისცემს, რადგან მან თავის დასაწყის საფეხურზე მძლავრად შეატორტმანა შედარებითი ენათმეცნიერების ურ-

¹ ალექსანდრე დლონტის საჯარო გამოსვლა პედაგოგიურ უნივერსიტეტში 1986 წლის 18 აპრილს.

ყველად მიჩნეული საძირკვლები და კვლევა-ძიებაში იმისთანა ფენომენები, მაგ., ქართველური მასალა, ჩართო, რომ მათთვის ანგარიშგაუწვევლობა დღეს აღარ შეიძლება. მას დიდი პერსპექტივა და მომავალი აქვს.

ნაშრომით დაინტერესებამ ყოველგვარ მოსალოდნელ ზღვარს გადააჭარბა: მოეწყო ამ ნაშრომის არა მარტო განხილვები, არამედ მასში აღძრული პრობლემები-სადმი მიძღვნილი სიმპოზიუმები, რომლებშიც საქვეყნოდ ცნობილი ლინგვისტები მონაწილეობენ, თავიანთ აღფრთოვანებას რომ ვერ ფარავენ და დიდ პატივს მიაგებენ სახელოვან ავტორებს. ამასთან ერთად, ცხადია, გარკვეულ შენიშვნებსაც გამოთქვამენ. ამისთანა ბედი კი არათუ ქართველ, საბჭოთა მეცნიერს და მათ წიგნს, გადაჭარბებულ ნუ ჩავთვლით და, როგორც ისტორია გვეუბნება, საერთოდ რომელიმე წიგნსაც იშვიათად თუ ღირსებია. შორს ნუ წავალთ. ის, რაც ამას წინათ ჩვენს პედაგოგიურ უნივერსიტეტში მოხდა, ამის საუკეთესო მაგალითია. აქ ერთი თეორიული სემინარის ჩვეულებრივ სხდომაზე დანიშნული იყო თამაზ გამყრელიძისა და ვიანესლავ ივანოვის ნაშრომის განხილვა, მაგრამ სრულიად არაჩვეულებრივი მოვლენის მოწმენი გავხდით. განხილვას მოაწყდნენ დაინტერესებული ადამიანები, რომლებიც ვერ დაიბნა ვერც 93-ე აუდიტორიამ და ვერც ჩვენი უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზმა, სადაც ის სახელდახელოდ გადაიბანეს. უნივერსიტეტის თავკაცებმა მაშინვე დაიჭირეს თადარიგი და რადიოს საშუალებით მსურველებს შესაძლებლობა მისცეს, მოესმინათ ნაშრომის ირგვლივ გამართული მსჯელობა, განსაკუთრებით კი აკადემიკოსი თამაზ გამყრელიძის ბრწყინვალე გამოსვლა.

ერთი რამ ამთავითვე უნდა ითქვას: თამაზ გამყრელიძისა და ვიანესლავ ივანოვის მონოგრაფია არც ტუნგუსის მეტეორიტი, რომელიც მოწმენდილი ციდან ჩამოვარდა, და არც მხოლოდ „კავკასიური თეორია“, როგორც აქა-იქ ამის შესახებ ჩაილაპარაკებენ ხოლმე. ესაა რეალური, მწყობრი, ახალი მეცნიერული სისტემა გლობალური მნიშვნელობისა, რომელშიც განხილულმა მასალამ გაოცება თუ გამოიწვია, ეს მას სრულიად ვერ აქცევს ლოკალურ მოვლენად, პირიქით, კიდევ უფრო აფართოებს მის მერიდიანებს. დასანანია, რომ მის ნაშრომს არ ერთვის ინდოევროპელთა მიგრაციებისა და მოპოვებული რეგიონული მასალის არეალური რუკები, რომელთა დართვა, ჩემი აზრით, შეანელებდა ე.წ. „კავკასიური თეორიის“ ავტორთა ეჭვებს და საქმეში სპეციალისტთა სხვა მოღვაწეებსაც ჩართავდა. თუკი ნაშრომში განხილული მასალის ამისთანა ე.წ. ლინგვისტურ-ისტორიულ-ანთროპოლოგიური რუკები შედგებოდა, ვფიქრობ, იგი ნაკლებ დამარწმუნებელ შთაბეჭდილებას როდი დატოვებდა, ვიდრე მთლიანად ნაშრომი ტოვებს წარმოდგენილი სახით.

ნაშრომის ორივე ტომი ერთნაირი ინტერესების შემცველია, მაგრამ ჩემთვის განსაკუთრებით საყურადღებო მეორე ტომია, რომელშიაც დემონსტრირებულია უფრო ხელმისაწვდომი მასალა. ყველაფერზე ვერ შეგჩრდები, რამდენიმე სიტყვას ვიტყვი მხოლოდ წინარე ენისა და წინარეკულტურის რეკონსტრუქციისა და მასალის ისტორიულ-ტიპოლოგიური ანალიზის იმ შედეგებზე, რაც აქაა დეფინიცირებული.

პირველ ტომში განხილულია საყოველთაო ინტერესის იმისთანა პრობლემები, როგორცაა ენობრივი სისტემა და დიაქრონიული ლინგვისტიკის წანამძღვრები, ფონოლოგიური სისტემა და საერთოინდოევროპული მორფონოლოგია, ხშირად ინდოევროპული სისტემის ლოკალური რიგები და სიბილანტურ სპირანტთა კლასი, ხშირად სისტემა, სონანტები და „ლარინგალები“ ინდოევროპულ ენებში, ინდოევროპული ძირის სტრუქტურა, საერთოინდოევროპული ენის გრამატიკული სინტაქსის ტიპოლოგია და არეალური სტრუქტურები. ამ პრობლემათა მართლ ჩამოთვლა რამდენი რამის მთქმელია, ხოლო ის იდეები, თითოეულ თავსა და პარაგრაფში რომაა ჩაქსოვილი, ადამიანს ხიბლავს დიაპაზონითა და მასშტაბურობით.

მეორე თავში კი ვეცნობით საერთოინდოევროპული ენის სემანტიკურ ლექსიკონსა და ინდოევროპული პროტოკულტურის რეკონსტრუქციის შედეგებს.

აქ ჩემს განსაკუთრებულ ყურადღებას ფლორისა და ფაუნის ტერმინოლოგიური სამყაროს ანალიზი იპყრობს. ავტორებმა ცხოველთა და მცენარეთა სახელწოდებების ერთობლიობა ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის მკვიდრ ნიშნებად მიიჩნიეს და შემოფარგლეს ცხოველთა და მცენარეთა ის წრე, რომელთა სახელები, პირველ რიგში, უნდა დამკვიდრებულიყო ენაში. ამ წრის გარშემოწერა უეჭველად ოპტიმალური ჩანს რეგიონალურადაც და არეალურადაც. „შინაურ ცხოველთა“ რკალში გამოყოფილია ოთხფეხნი: ცხენი, ვირი, „მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი“, აგრეთვე ძაღლი, ღორი, კატა; აქვეა ჩართული შინაური ფრინველები და ფუტკარი, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ ძველ ინდოევროპელთა სამეურნეო და კულტურულ ცხოვრებაში (გვ. 481). შინაურ ცხოველთა კლასის შიგნით ავტორებმა გამოყვეს ოთხფეხთა ჯგუფი, რომლებიც ადამიანებთან ფუნქციური სიახლოვის მიხედვით ორი რიტუალური მნიშვნელობის ქვეჯგუფად დაყვეს. აქაა შინაური ცხოველები ცხენის მეთაურობით, აგრეთვე ცხვარი, ძაღლი, ღორი, კატა. თავის მხრით, პირველი ჯგუფი იყოფა არარქოსნებად (ცხენი, ვირი) და რქოსნებად (ხარი, ძროხა, ცხვარი, თხა). ეს კლასიფიკაცია დამოწმებულია ყველა ინდოევროპულ დიალექტში. 484-ე გვერდზე წარმოდგენილი სქემა მრავლისმეტყველია, ენობრივი რეალიზაცია ჩინებული. გარეული ცხოველების სახელწოდებათა ანალიზისას ძიებაში მეტად ფასეული მასალაა ჩართული, რაც გამოიხატება მგლის რიტუალური როლის ჩვენებით ინდოევროპელთა ტრადიციებში. მგლის რიტუალური ფუნქციის დახასიათება ეთნონიმთა და ტოპონიმთა მონაცემებით ახალ იდეებს წარმოშობს ხოლმე. აქ დაშვებულ „ეთნოგრაფიულ გადახვევას“ მეტი სიცხადე შეაქვს მოდელის სრულყოფაში. ინფორმაცია შინაური და გარეული ცხოველების სახელწოდებათა მოდელირების შესახებ ნაშრომის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს. ასევე ჩინებულია დათვისა და მგლის სახელწოდებათა უძველესი მოდელის რეკონსტრუირება.

მცენარეთა სამყაროდან ძიებაში ჩართულია ქართ. მუხა და ამ მცენარესთან დაკავშირებული ფშავ-ხევსურული ტრადიციები (გვ. 616). გამოყენებულია აფხაზური გადმოცემები მუხის ღვთაების შესახებ.

ავტორებს დადგენილი აქვთ ვაშლის ძველ სახელწოდებასთან ქართველურ ენებში დადასტურებული სიტყვების ფონეტიკური სიახლოვე. მაგ., ხეთური (šam(a)lu), ქართველური *wašl-), ქართული vašl-, მეგრ.-ლაზ. uškur-, სვან. wisgw/usgw გვ. 641). ასევე დიდმნიშვნელოვანი ცნობებია განხილული ზორბლის უძველეს ტერმინებთან დაკავშირებით. სამართლიანადაა ჩართული ბოტანიკოსთა (მაგ., აკად. ვავილოვის ინფორმაციები (გვ. 654-659).

სიფრთხილითაა გაშუქებული ნაშრომის ძირითადი იდეა: ინდოევროპელთა მიგრაცია, დასახლების არეალი და ენის მოდელი. ქართველური ელემენტის როლის ჩვენებასთან დაკავშირებით მაგონდება ნიკო მარის ცნობილი ნაშრომი „იაფეტური კავკასია და მესამე ეთნიკური ელემენტი ხმელთაშუაზღვეთის კულტურის შექმნაში“.

საუბარი გამიგრძელდა. ნაშრომი გახდა მრავალი ახალი იდეის საფუძველი, მისი გავლენა ლინგვისტური აზროვნების განვითარებაზე, მჯერა, უფრო მასშტაბურად განვითარდება. თამაზ გამყრელიძისა და ვიაჩესლავ ივანოვის ახალ ლინგვისტურ თეორიას, ჩემი ღრმა რწმენით, განუზომლად დიდი პერსპექტივა მოელის. იგი ჩვენმა ეპოქამ წარმოშვა და ჩვენივე ეპოქა მისცემს მას შემდგომ გლობალურ ასპარეზს.

მე მიწოდდა მეთხოვა ჩვენი დღევანდელი კრებისთვის, ეს ნაშრომი წარგვედგინა ლენინის პრემიის მოსაპოვებლად.

გამომცემლობის რედაქტორები:

გარეკანის დიზაინერი
დამკაბაღონებელი

თამარ გაბელაია
ნანა კაჭაბავა
მარიამ ებრალიძე
ლალი კურდღელაშვილი

TSU Press Editors:

Cover Designer
Typesetter

Tamar Gabelaia
Nana Katchabava
Mariam Ebralidze
Lali Kurdghelashvili

0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 14

14 Ilia Tchavtchavadze Ave., Tbilisi 0179

Tel: +995 (32) 2250484, 6284; 6278

www.press.tsu.edu.ge

